ARİSTOTELES

RETORİK

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN: ARİ ÇOKONA

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

ARİSTOTELES
RETORİK

ÖZGÜN ADI
PHTOPIKH

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN
ARİ ÇOKONA

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2019
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

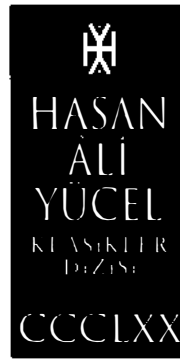
1. BASIM, KASIM 2019, İSTANBUL

ISBN 978-625-7999-15-1 (CİLTLİ)
ISBN 978-625-7999-14-4 (KARTON KAPAKLI)

BASKI-CİLT
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel: (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91 Faks: (0212) 480 09 14
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

ARİSTOTELES

RETORİK

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN:
ARİ ÇÖKONA

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Sunuş vii

I. Kitap 1
II. Kitap 81
III. Kitap 167

Sunuş

Aristoteles'in Hayatı

Aristoteles MÖ 384'te Makedonya'daki Halkidiki Yarımadası'nın kuzeydoğusunda bulunan, bugünkü Stavros yerleşimi yakınlarındaki Stageira kentinde doğdu. Kent, Andros Adalı ve Halkidalı kolonistler tarafından MÖ 665'te kurulmuştu, halkı İonya lehçesine yakın bir Yunanca konuşuyordu. Doğumu Sokrates'in ölümünden on beş, Platon'un Akademia'sının faaliyete geçmesinden üç yıl sonrasına rastlar. Annesiyle babası kentin kurucusu Halkidalı eski ailelere mensuptu. Babası Nikomakhos, Büyük İskender'in dedesi III. Amyntas'ın yakın dostu ve özel doktoruydu. *Souda Sözlüğü*'ne göre altı tıp ve bir fizik kitabı yazmıştı. Küçük yaşta kaybettiği annesi Phaistis de doktorlar yetiştiren bir aileden geliyordu. Genç Aristoteles böylece tıbbın öncüsü Hippokrates'e değin uzanan ve kaynağı tıbbın kurucusu sağlık tanrısı Asklepios olan uzun bir doğabilim geleneği içinde yetişti. Düşünsel gelişimi içinde doğal olayların gözlemlenmesine verdiği önem ve Atina'da kurduğu okulda (Lykeion) hekimlik eğitiminin yer alması gençliğinde bir hekim için gerekli eğitimi gördüğünü düşündürüyor. Ergenliğinde babasını da kaybetti ve vesayetini Lesbos Adası'nın karşısındaki Anadolu kenti Atarnea'da yaşayan akrabası Proksenos aldı.

Aristoteles on yedi yaşında Platon'un Atina'daki Akademia'sına girerek öğrencisi oldu. Kısa sürede zekâsı ve çalışkanlığıyla hocasının gözüne girdi. Platon ona "tez üreten akıl",[1] evine de "okuyucunun evi"[2] adını taktı. Geceleri yatağında kitap okurken sol elinde bakır bir gülle tutar, altına da bir leğen koyardı. Uykuya daldığında leğene düşen güllenin çıkardığı gürültüyle uyanıp okumaya kaldığı yerden devam ederdi.

Aristoteles kendisinden önce yazılmış eserleri geliştirmek ya da çürütmek amacıyla inceleme eğilimiyle hocası Platon'dan ayrılır. Ksenophon, Sokrates'in kitap okuyarak kazanılmış bilgiye pek itibar etmediğini yazar.[3] Aynı şekilde Platon da *Phaidros*'ta "başkalarının düşüncelerinden beslenen"[4] ve "bilge"[5] yerine "özdeyiş bilgesi"[6] olanları acımasızca eleştirir.

Akademia'da yirmi yıl eğitim görür. Platon MÖ 347'de öldüğünde okul yönetimine Platon'un Aristoteles'ten daha kıdemli olan MÖ 408 doğumlu yeğeni Speusippos getirilir. O tarihlerde Makedonya'ya karşı bir siyasal hava egemen olduğu için Aristoteles iki yıl sonra Atina'dan ayrılır.

Düşünsel gelişiminin bu ikinci evresinde, arkadaşı Khalkedonlu[7] Ksenokrates ile birlikte Assos'ta bir okul açar. Burada tiran Hermias'ın öğretmeni olur, onun yeğeni ve evlatlığı Pythias ile evlenir. Bu dönemde yazdığı *Politika* adlı yapıtı daha çok Hermias'a verdiği öğütleri içerir. Gene bu kitapta evlenmek için ideal yaşın erkeklerde kendi evlendiği yaş olan 37, kadınlarda da 18 olduğunu yazar. Pythias, adının verileceği bir kız çocuğu doğurduktan sonra ölünce Aristoteles

---

1 νοῦς τῆς διατριβῆς (nous tes diatribes).
2 οἶκος ἀναγνώστου (oikos anagnostou).
3 Ksenophon, *Memorabilia* (IV, 2)
4 Platon, *Phaidros* 275b
5 σοφός (sophos).
6 δοξόσοφος (doksosophos).
7 Kadıköy.

Stageiralı Herpyllis adlı bir kadınla birlikte olur. Hiç evlenmediği bu kadından bir kitabını adayacağı oğlu Nikomakhos dünyaya gelir.

Assos'ta mutlu geçen üç yıldan sonra Lesbos Adası'nın başkenti Mytilene'ye yerleşir ve orada adanın yerlisi olan öğrencisi Theophrastos'la birlikte Akademia'ya benzer bir felsefe okulu kurar. Astronomi ve ona bağlı kuramsal çalışmalardan ayrılarak yeryüzüne, özellikle de biyolojiye ilgi duyması bu zamana rastlar. Bitki ve hayvanların yaşamlarını incelerken insan için söz konusu edilen ruh-beden sorununa da eğilir. Platon'un ruhu beden içinde "geçici olarak barınan bağımsız bir varlık" olarak niteleyen görüşünden ayrılarak maddi bedenden ayrı bir varlık olmadığını, onunla birlikte bireyi oluşturan bir öğe olduğunu savunur. Ona göre ruh bedenin biçimi, beden de ruhun maddesidir.

MÖ 343-342'de Makedonyalı II. Philippos, Aristoteles'i 13 yaşındaki oğlu Aleksandros'a[8] öğretmenlik yapmaya çağırır. Dersler bazen başkent Pella'da, bazen de bugün Nausa kentinin bulunduğu tepenin eteklerindeki Mieza Kalesi'nde verilir. Aristoteles İskender'e ağırlıkla Homeros'u, tiyatro sanatını ve ayrıca siyaseti konu alan bir öğrenim programı uygular. Hükümdar olarak yetiştirilen genç prens için koloniler ve krallık üzerine iki kitap hazırlar. Siyasete olan ilgisi de bu dönemde artar, eseri *Politika* üzerindeki çalışmalarını sürdürür. Ancak öğrencisi İskender'in kurduğu büyük imparatorluk düşünsel açıdan Aristoteles'in kent devleti[9] anlayışını temel alan siyaset görüşüne uygun değildir.

Aristoteles MÖ 342-340 yılları arasında ders verdiği Büyük İskender'le dostluğunu daha sonraki yıllarda da sürdürür. MÖ 335'e kadar onunla mektuplaşarak tavsiyelerde bulunmaya devam eder. Büyük İskender öğretmenini

8 Büyük İskender.

9 πόλις (polis).

mutlu etmek için babası Philippos'un yakıp yıktığı Stageira kentini yeniden inşa eder. MÖ 327'de bir suikasta karıştığı bahanesiyle yeğeni Kallisthenes'i öldürttüğünde öğretmen-öğrenci dostluğu bozulur gibi de olsa, Aristoteles Makedonlarla ilişkilerini sürdürür ve öldüğünde vasiyetinin hükümlerini yerine getirmesi için Büyük İskender'in ardıllarından Antipatros'u görevlendirir.

Aristoteles bir süre memleketi Stageira'da kalır, yeğeni Kallisthenes öldürülmeden önce onunla birlikte Delphoi'ye giderek tapınağın arşivinden Pythia Oyunları'nda madalya kazananların kataloğunu çıkarır. Nihayet 12 yıl aradan sonra MÖ 335-334'te Atina'ya geri döner. Kentin kuzeydoğusunda, Lykabettos Tepesi ile İlyssos Deresi arasında bulunan bölgede birkaç bina kiralar, çünkü Atina yurttaşı olmadığı için gayrimenkul satın alamaz. Burada yıllar önce Sokrates'in de uğradığı Lykeios[10] Apollon ve Musalara adanmış kutsal bir koruluk vardır. Aristoteles burada Akademia'yı örnek alarak kendi okulunu kurar. Dersler korulukta ya da üstü kapalı sütunlu patikalarda gezintiye[11] çıkılarak verildiği için okul Peripatetik, kutsal koruluğun adından da Lykeion adlarını alır. Okulun bilim müzesini zenginleştirmek için Büyük İskender'in 800 talanton verdiği ve askerî seferlerinde bilimsel değeri olabilecek herhangi bir şey bulunduğunda müzeye gönderilmesini emrettiği söylenir. Okulda daha sonra İskenderiye ve Bergama kütüphanelerinin kuruluşunda örnek alınacak zengin bir kütüphane kurulur.

Lykeion'da sabah derslerinde üst düzey öğrencilere felsefe, öğleden sonraki derslerde ise yeni başlayanlara genel bilgiler öğretiliyordu. Lykeion kısa sürede sadece ders ve-

10 Yun. Λύκειος sıfatı için iki etimolojik açıklama vardır: 1. Apollon'un annesi Leto Likyalıydı. Leto oğlunu doğurmak için kuzey ülkelerinden güneye inerken dişi kurt görünümünü alarak bir kurt sürüsünün peşine takılmıştı. Kurdun Yunanca adı "lykos"tur. 2. Güneş tanrısı Apollon'un bu özelliğini vurgulayan, ışık anlamına gelen "lyke"ye özgü, ışık saçan.

11 περίπατος (peripatos).

rilen bir okul değil, bir araştırma ve belli kurallara sahip bir toplu yaşam merkezi olarak gelişti. Ancak Akademia gibi yasal olarak tanınan yarı dinsel bir birlik[12] statüsüne Aristoteles'in ölümünden sonra Theophrastos'un yönetimindeyken ulaştı.

MÖ 323'te Büyük İskender'in ölümü ve Atina'da Makedon karşıtlarının iktidara gelmesi Aristoteles'in rakiplerini güçlendirdi. Dostu Hermias'ın mezarına yazdığı yazıtı öne sürerek onu tanrıtanımazlıkla suçladılar. Şahsında Makedonlardan intikam almak isteyen siyasi rakiplerinin gerçek emellerini anlayan Aristoteles mahkemeyi beklemeden Lykeion'u öğrencisi Theophrastos'a devrederek Makedonların güdümündeki Halkida'ya çekildi. Sokrates'in mahkûm edilişini ima ederek, "Atinalıların felsefeye karşı ikinci bir suç işlemelerini engelleyeceğim," dediği söylenir. Ailesiyle birlikte annesinden miras kalan bir çiftlikte birkaç ay yaşadıktan sonra MÖ 323'te kalbi kırık ve mutsuz bir hâlde mide rahatsızlığından öldü.

Aristoteles kızı Pythias'a çocuğu gibi yetiştirdiği vasisi Proksenos'un oğlu Nikanor ile evlenmesini vasiyet etti. Hayat arkadaşı Herpyllis'i Halkida ve Stageira'daki gayrimenkullerinden istediklerini çeyiz olarak vererek yeniden evlenmekte serbest bıraktı. Kölelerinin satılmamasını ve yetişkin olduklarında azat edilmesini vasiyet etmesi karakteri hakkında bir fikir verebilir. Bedeni memleketi Stageira'ya götürülerek görkemli bir törenle toprağa verildi. Hemşerileri onu kentlerinin "kurucusu" ilan ettiler, adını aylardan birine verdiler ve mezarının üzerinde kurban sunağı inşa ettiler.

Eserleri

Aristoteles'in eserleri kabaca iki kümede toplanabilir: öğrencileri dışındaki genel okurlara yönelik kitaplar[13] ve

12 θίασος (thiasos).

13 ἐξωτερικά (eksoterika).

derslerde kullanmak üzere hazırladığı notlar.[14] *Atinalıların Devleti* dışında günümüze kadar gelen bütün kitapları ikinci türe aittir. Genel okurlara yönelik kitaplarını en eskisini MS III. yüzyılda Diogenes Laertios'un hazırladığı üç listeden biliyoruz. Laertios, Aristoteles'in bütün eserlerinin 440 bin dize ya da satırdan oluştuğunu söyler. Başlıklarından Platon'un diyaloglarına benzer diyaloglar oldukları anlaşılıyor. İki yüzden fazla eserin kayıtlı olduğu listelerde bazı kitap bölümlerinin ayrı birer kitap olarak kaydedildiği görülür. Ancak içerikleri başlıklarına bakılarak isabetle tahmin edilebilir.

Aristoteles'in günümüze kadar gelen kitaplarının hemen hemen tümü, Lykeion'u yönettiği dönemde yazılmıştır. Bazı araştırmacılar bunların öğrencileri tarafından yazılmış olabileceğini iddia etmişlerdir. Ancak metinlerin üslup bütünlüğü bu yaklaşımı geçersiz kılar. Prusya Bilimler Akademisi 1831-1870 yılları arasında Aristoteles'in günümüze gelebilen kırk yedi kitabını beş ciltte topladı. Bu baskı, editörü Alman dilbilimci August Immanuel Bekker'ın adıyla biliniyor. Klasik metin bu baskının sayfası, kolonu ve paragrafına göre numaralandırılmıştır.

Ana hatlarıyla Yunan kültüründeki varlığını sürdüren Aristoteles'in doktrinleri Roma döneminde Doğu Akdeniz'e yayılmış, Doğu Anadolu, Suriye ve Mısır'da İslam kültürüne nüfuz etmiş, Hristiyan Orta Çağı'nda Kuzey Afrika ve İspanya'dan Araplar yoluyla ve Latin etkilerin de katılmasıyla İtalya, Fransa ve İngiltere'ye yayılmış, buralardan da Almanya ve Kuzey Amerika'ya geçmiştir. Böylece Yunan ve Latin kültürlerinin yanı sıra Arap, Fars ve Yahudi düşünürler eliyle ve hem Hristiyan hem de İslam kültürleriyle yoğrulup zenginleşerek günümüze ulaşmıştır.

Günümüzde Aristoteles'in dolaysız izleyicisi olduğu söylenebilecek bir akım yoksa da çağdaş felsefe eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak yerini koruyan görüşleri birçok alanı

14 ἀκροαματικά (akroamatika).

etkilemeye devam etmektedir. Dil ve ilgili alanlarda "kategori", "özne-yüklem", felsefe ve sanatta "biçim-içerik", fizikte "enerji-madde" ve çeşitli alanlarda da "potansiyel", "öz", "nicelik- nitelik", "ilişki", "neden", "cins-tür", "tümel-tikel" gibi canlılığını koruyan birçok kavram ve kuramsal ayrım Aristoteles'in düşünce tarihine katkısıdır.

Aristoteles ölümünden yirmi üç yüzyıl sonra modern dünyaya yön veren düşünürlerin en önemlilerinden biri olmaya devam etmektedir. Bilginin her alanında eserler vermiş, birçok yeni bilim dalının kurucusu olmuştur. Filozof Bryan Magge, "Onun kadar bilgili başka birinin varlığı şüphelidir,"[15] demiştir.

Retorik ve Aristoteles

Homeros tanrı Hephaistos'un Akhilleus için yaptığı kalkanın süslemeleri arasında iki kişinin anlaşmazlığının da işlendiğini anlatır. Anlaşmazlık bir hakemin önüne getirilir ve bu konuyla ilgili en iyi konuşmayı yapacak olana verilmek üzere iki talanton altın ödül konur.[16] Araştırmacılar bunun yazılı kaynaklarda retorikle ilgili ilk kayıt olduğunu söyler. Antik Yunan'da dinleyiciler önünde güzel konuşma yeteneği sosyal ve siyasal hayatta çok önemliydi. Bu yüzden erken tarihlerden itibaren gençlerin eğitimi güzel konuşmayı öğrenmeyi de kapsıyordu. Agamemnon'un Akhilleus'u savaşa katılmaya ikna etmek üzere gönderdiği heyette öğretmeni Phoiniks de vardı. Yaşlı öğretmen genç öğrencisinin kalbini yumuşatmak üzere onun için yaptıklarını anlatırken sadece savaş meydanlarında nasıl savaşacağını değil, halk meclislerinde nasıl konuşacağını da öğrettiğini hatırlatır.[17] Bu da retoriğin eğitim konusu olmasına ilişkin ilk kayıttır.

15 Magee Bryan (2010). *The Story of Philosophy,* Dorling Kindersley, s. 34.

16 Homeros, *İlyada* XIX 498-508.

17 Homeros, *İlyada* IX 442.

MÖ V. yüzyılda toplum yaşamında demokrasi fikri ağırlık kazanmaya başlayınca güzel konuşma ve toplulukları etkileyip inandırma önem kazandı. Bunun üzerine sofist adı verilen ve ülkenin belli başlı kentlerini gezerek felsefe ve retorik dersleri veren öğretmenler ortaya çıktı. Sofistler herkes için geçerli olan doğruların araştırılmasından çok "inandırma"yı öğretilerinin temeli yapmışlardı. Onlara göre doğruluk ve bilgi insandan insana değişiyordu. Bilginin göreceli olduğunu, sadece yararlı olduğu için bir değer taşıdığını, ahlaksal, dinsel ve hukuksal değerlerin herkes için geçerli nesnel nitelikten yoksun olduğunu savunuyorlardı. En meşhurları Gorgias ve Protagoras başta olmak üzere sofistler kendi anlayışlarına göre retoriğin temel kurallarını tespit ettiler, retorikle ilgili kitaplar yazdılar.

Aristoteles de Lykeion'da yeni başlayan öğrencilerinin katıldığı öğleden sonraki derslerinde retorik eğitimi veriyordu. Konuyla ilgili ders notları hazırladı ve kitaplar yazdı. Günümüze kadar gelemeyen en erken tarihli retorik kitabı yakın dostu Gryllos'un anısına adadığı *Gryllos ya da Retorik Hakkında*'ydı. Tarihçi Ksenophon'un oğlu olan Gryllos MÖ 362'de Mantineia savaşında ölmüştü, kitap da o tarihlerde yazılmış olmalı. Bugüne kadar sadece birkaç pasajı gelebilen eser ağırlıklı olarak hatip İsokrates aleyhine polemikler içeriyordu. O güne kadar yazılmış retorik kitaplarının tanıtılıp eleştirildiği *Tekhnon Synagogé* de birkaç kısa pasajı dışında günümüze gelemedi. Aristoteles'in retorikle ilgili son kayıp kitabı *Theodekteia*'dır. Burada yakın arkadaşı hatip ve tragedya yazarı Phaselisli Theodektes'in retorik teknikleri tanıtılıyordu.

Aristoteles'in retoriğe ilişkin yazdığı en önemli eser *Retorik Sanatı*[18] ya da *Retorik*[19] adıyla bilinen çalışmasıdır. Üç kitaptan oluşur, ama bunlardan üçüncüsü *Biçem Üzerine*[20]

18 Τέχνη ῥητορική (Tekhne Retorike).
19 Ῥητορική (Retorike).
20 Περί λέξεως (Peri Lekseos).

başlıklı ayrı bir kitaptı ve diğer iki kitapla yazarın ölümünden sonra birleştirildi. Kitapları MÖ I. yüzyılda Rodoslu Andronikos'un birleştirdiğine inanılıyor. İlk ikisi MÖ 360-355'te yazılmış olmalı. Üçüncüsü bazı araştırmacılara göre aynı tarihlerde, bazılarına göre ise MÖ 340-330'da yazılmış olmalı.

Aristoteles retoriğin çalışmayla kazanılan bir deneyim[21] olduğunu söyleyen Platon'dan farklı olarak bir sanat[22] olduğunu söyler. Tanımını verir, türlerini ve öğelerini belirtir. Uzun açıklamalar ve örneklerle başarılı bir söylevin nasıl hazırlanacağını anlatır.

* * *

Çeviride eserin eski Yunanca aslı (W. D. Ross, Oxford University Press, 1959 edisyonu) kullanıldı. Yunanca (Pandelis Mpasakos, Nisos Yayınları, 2016 – Dimitrios Lipourlis, Zitros Yayınları, 2002 – İlias İliou, Zaharopoulos Yayınları, 1936) ve İngilizce (J. H. Freese, 1926 – W. Rhys Roberts, 1924) çevirileriyle karşılaştırıldı.

Ari Çokona

21 ἐμπειρία (empeiria).

22 τέχνη (tekhne).

I. Kitap

1. Bölüm

[1354a] Retorik diyalektiğin benzeridir.[1] Her ikisi de bütün insanların genel ilgi alanına giren, bir şekilde herkesin bilebileceği ve belirli bir bilime ait olmayan konularla ilgilenirler. Bu yüzden bütün insanlar az ya da çok her ikisini de kullanırlar, [5] çünkü herkes bir şekilde bir savı eleştirmeye ya da desteklemeye, kendini savunmaya ya da başkalarını suçlamaya kalkışır. İnsanların çoğu bu işi rastgele ya da alışkanlıkla kazandıkları bir yetiyle yaparlar. Ama bir işin rastlantıyla ya da alışkanlıkla yapılabileceği gibi, belirli bir yöntem kullanılarak da yapılabileceği açıktır. Gerçekten de [birilerini ikna ederken] neden bazılarının bilinçli [10] ve başkalarının rastgele davranarak başarılı olduklarını araştırabiliriz. O za-

---

1 ἀντίστροφος (antistrophos). Kelime burada "eş, benzer ya da muadil" anlamlarında kullanılıyor. Tragedyaların koral bölümlerindeki strophe ile antistrophelerde olduğu gibi retorik diyalektiğin bir tür eşidir. Ancak Aristoteles aynı zamanda Platon'un *Gorgias* diyaloğundan bir pasaja da (465c1-2) göndermede bulunur. Platon orada tıpla aşçılık arasındaki bağı adaletle retoriğin arasındaki bağa benzetiyordu. Yani ona göre retorik kendine özgü kural ve metotları olan bir sanat değil, deneyimle öğrenilen bir zanaattır. Aristoteles'in tanımı Gorgias'ı bilen okurlara retoriğin – Platon'un iddia ettiği gibi– aşçılıkla karşılaştırılacak bir zanaat olmadığını, diyalektik sanatının eş değeri olduğunu belirtmek ister. İngilizce çevirilerde "counterpart" terimi tercih edilmiştir.

man herkes retoriğin bir sanatın[2] konusu olduğunu kabul edecektir.

Bugüne kadar retorik hakkında kitap yazanlar[3] bu sanatın sadece küçük bir kısmını incelemişlerdir. Onlara göre retorik sanatının alanına giren tek şey inandırma iken, başka her şey eklemedir. [15] Bu yazarlar inandırmanın ana gövdesini oluşturan örtük tasımlar[4] hakkında hiçbir şey söylemedikleri hâlde, ele alınan konuyla doğrudan ilgisi olmayan şeylere değinirler.[5] İftira, acıma, öfke ve onlara benzer başka duygular uyandırma yöntemleri konuyla doğrudan ilgili değildir, sadece yargıçları etkilemeye yöneliktir. Günümüzde bütün davalar [20] birçok kentte ve özellikle iyi yasalarla yönetilen kentlerde görüldüğü gibi görülseydi, bu yazarların söyleyebilecek hiçbir şeyleri olmazdı. Çünkü bütün insanlar hatiplerin konu dışına çıkmasının yasalarla yasaklanması ya

---

2 τέχνη (tekhne). Aristoteles burada retoriğin sanat değil, çalışmayla kazanılan deneyim, ἐμπειρία (empeiria) olduğunu söyleyen Platon'dan farklılaşır, *Gorgias*, 465a 2-3. Platon bu düşüncesini "retorik sağladığı şeylerin doğası hakkında mantıklı bir açıklama getiremediğinden, her şeyin nedenini de açıklayamaz" savıyla destekler. Aristoteles'e göre sanat (*Nikomakhos'a Göre Etik*, VI 5, 1140a 10) insanların bir şeyi yapma, yani beyinlerinde tasarlayarak onu üretebilme yeteneğidir. Doğrudan idrak ve mantıkla ilişkilidir.

3 Aristoteles II. Kitap, 23. Bölüm'de (1400a 4) Pamphilos ve Kallippos'un adlarını verir.

4 ἐνθύμημα (enthymema). Sözlük anlamı "aklında tutuyorum, dikkate alıyorum" olan enthymeomai fiilinden türetilmiştir. Örtük tasım, bir tasım (syllogismos, muhakeme, kıyas) türüdür ve az sayıda, çoğunlukla da normal tasımı meydana getirenlerden az sayıda önermeden oluşur. Öncüllerden birinin açık olarak dile getirilmeyip düşüncede tamamlandığı tasımdır. Burada ya büyük önerme, "Yalan söylüyorsunuz, öyleyse size güvenilemez," ya da küçük önerme eksiktir: "Yalan söyleyenlere güvenilemez öyleyse size güvenilemez." Retorik, hatip ve dinleyici arasındaki ortak kanaatlerden hareket ettiği için bazı durumlarda bazı cümleleri özellikle belirtmeye gerek yoktur. Örtük tasım günümüzde de özellikle siyaset alanında fazlasıyla kullanılmaktadır.

5 Aristoteles II. Kitap'ta hatibin yargıcı etkilemek için neler yapması gerektiğine uzun uzun değinir. Burada karşı çıktığı şey yargıcı etkileme yöntemlerinin ele alınması değil, kitapların ana konusunun, belki de tek konusunun bu olmasıdır.

da Areios Pagos mahkemesinde[6] olduğu gibi pratikte buna izin verilmemesi gerektiğine inanırlar ve bu konuda haklıdırlar. [25] Yargıcı öfke, kıskançlık ya da acıma duymaya sürükleyerek yanıltmak doğru değildir, böyle bir davranış onunla doğrular çizdiğimiz cetveli yamultmaya benzer. Davanın tarafları sadece bir şeyin böyle olup olmadığını ya da gerçekleşip gerçekleşmediğini göstermekle yükümlüdürler. Yasa koyucunun kesin hüküm vermediği durumlarda o şeyin önemli mi önemsiz mi [30] ya da haklı mı yoksa haksız mı olduğuna yargıç karar verir ve nasıl karar vereceğini davanın taraflarından öğrenmesine gerek yoktur.

İyi hazırlanmış yasaların bütün olası durumları öngörerek yargıçların mutlak yetkisine mümkün olduğunca az konu bırakması gerekir. Bunun birçok nedeni vardır. İlk olarak yasalar koymak ve yargılamak üzere doğru düşünen [1354b] bir ya da birkaç insan bulmak aynı özelliklere sahip çok sayıda insan bulmaktan daha kolaydır. İkincisi, yasalar uzun süreli akıl yürütme ve araştırmalardan sonra hazırlanırken, mahkeme kararları kısa süre içinde verildiği için yargıçlar adil ve yararlı yargılara varmada zorlanırlar. Ama en önemlisi şudur: [5] Yasa koyucunun kararları geleceğe yönelik ve genelken, halk meclisi üyesi ya da yargıç o an önüne getirilen belirli bir dava hakkında karar vermek zorundadır. Bu durumda sıklıkla dostluklardan, düşmanlıklardan ve kişisel çıkarlardan etkilenerek gerçekleri göremeyecek duruma gelir ve yargısı kişisel hoşnutluk ya da hoşnutsuzluğuyla gölgelenir. [10] Dediğim gibi, yargıçların mutlak yetkisine mümkün olduğunca az konu bırakılmalı-

6 Areios Pagos Atina'da Akropolis'in kuzeybatısında bulunan 115 metre yüksekliğindeki kayalık tepedir. Pagos "tepe" anlamına gelirken, Areios terimi de ya mitolojiye göre Olympos tanrıları tarafından burada yargılandığına inanılan savaş tanrısı Ares'ten ya da cezalandırma ve intikam tanrıçaları Ares Erinyslerden gelir. Antik Çağ'da burada kurulan mahkemede kasıtlı cinayetlerin, kundaklamaların ve tapınaklara karşı işlenen saygısızlıkların davaları görülürdü.

dır. Yargıçların yetkisine bırakmak zorunda olduğumuz tek şey belirli bir olayın olup olmadığı, olacağı ya da olmayacağı ve var olup olmadığı kararıdır, [15] çünkü yasa koyucu bu durumları önceden bilemez.

Durum böyle olduğu hâlde, şimdiye kadar retorik konusunda yazan yazarlar giriş, anlatı ya da söylevin diğer bölümlerinin içeriklerinin nasıl olması gerektiğini belirtirken konu dışında konuşmayı bir sanat hâline getirmişlerdir. Gerçekten de bu tür kitaplar sadece yargıcın nasıl yönlendirileceğine odaklanarak, inandırma tekniklerine, [20] yani örtük tasımlar üretme yetisinin nasıl kazanılacağına ilişkin hiçbir şey söylemezler. Dolayısıyla politik söylevle adli söylevde aynı yöntemler kullanılmasına ve ilkinin değindiği konuların kişiler arasındaki ilişkilerle ilgili olanlardan daha soylu ve yurttaşlar için daha ilginç olmasına rağmen, bu yazarların politik söylev hakkında hiçbir şey söylemedikleri, [25] hepsinin de adli söylev hakkında kitaplar yazdıkları görülüyor. Bunun nedeni politik söylevde konu dışına çıkmanın iyi sonuç vermemesi ve halkın ilgisini adli söylevden daha çok çektiği için kurnazlıklarla kandırmalara pek uygun olmamasıdır. Politik söylevin dinleyicisi bizzat kendisini ilgilendiren konular hakkında [30] karar vermek durumundadır, bu yüzden söylevde tanıtlanması[7] gereken şey olayların hatibin anlattığı gibi gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Ancak adli söylevde bu yetmez, dinleyicilerin kazanılması da gerekir. Başkalarını yargılayan yargıçlar kendi sorunlarından başka şeylere ilgi duymadıkları ve hatibi keyiflerini tatmin etmek için dinledikleri için aslında yargılama yapmazlar, davadaki tarafların konuşmalarının etkisinde kalarak karar verirler. [1355a] Bu yüzden daha önce de söylediğim gibi, yasalar bir-

7 Ahmet Cevizci'nin *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde tanıtlama, "ortak terimleri bulunmayan önermeler arasında bir nedensellik kurma işlemi" olarak tanımlanıyor, kanıtlamadan farkını belirtmek üzere, "Mantıksal bir ilişkiye dayanan kanıtlama, nedensel ilişkiye dayanan ve bundan dolayı zorunluluktan çok olumsallık taşıyan tanıtlamadan farklılık gösterir," deniyor.

çok yerde adli söylevlerin konu dışına çıkmasını yasaklar. Ancak politik söylevde hatibin konudan uzaklaşmasını bizzat dinleyicilerin kendileri engeller.

Retorik sanatının inandırmayla ilgili olduğu ve inandırmanın bir tür tanıtlama anlamına geldiği açıkça ortaya konduğuna göre [5] (çünkü genellikle bir şeyin tanıtlanmış olduğunu kabul ettikten sonra ona inanırız), retorik tanıtlamanın bir örtük tasım, örtük tasımın da inandırma tarzlarının en etkilisi olduğu kanaatine varırız. Örtük tasımın bir tasım[8] türü, onun da diyalektiğin tümüne [10] ya da özel bir kısmına ait olduğu bilindiğine göre, düşünmeyi ve bir tasımın nasıl ve hangi bileşenlerden oluştuğunu bilen biri örtük tasımları başarılı bir şekilde kullanabilir. Yeter ki örtük tasımın hangi konulara ilişkin olduğunu ve mantıksal akıl yürütmeden farklarını öğrensin. "Gerçek" ile "gerçeğe benzer"[9] aynı yetiyle kavranırlar [15] ve insanların neyin gerçek olduğunu anlamaları için yeterli doğal içgüdüleri olduğu, genellikle gerçeğe ulaştıkları söylenebilir. Dolayısıyla toplumun ortak değerlerini saptamada başarılı olanlar gerçeği bulmaya da yakındırlar. [20] Retorik hakkında yazanların konularıyla ilgili şeyler yazmaması ve adli söylevi tercih etme nedenleri konusu yeterince açıklandı.

Gerçeklerle doğrular doğaları gereği karşıtlarından üstün oldukları hâlde yargıçların kararı olması gerektiği gibi çıkmazsa, yenilgi hatibin kendi hatası olacağı ve hatip bu yüzden suçlanacağı için retorik yararlıdır. [25] Ayrıca en kusursuz

---

8 συλλογισμός (syllogismos). Tümdengelim mantığında verilmiş bir ya da daha fazla önermeden yola çıkarak daha özel sonuçlara doğru inmek tasım adı verilen dolaylı çıkarım işlemiyle gerçekleşir. Böylece tasım önermeler arasında araçlı ilişkiler kurma işlemidir. Tasımın temel biçimi üç önermelidir. Bu durumda tasım, verilmiş iki önermeden bir üçüncü önermenin nasıl çıkarılacağının kurallarını verir.

9 Τὸ ὅμοιον τῷ ἀληθεῖ (to omoion to alethtei) "gerçeğe benzeyen, akla yatkın" anlamlarına gelir. Türkçeye "sözde gerçek" ve "yaklaşık olarak gerçek" terimleriyle çevrildi, İngilizceye "that which resembles true" ve "approximately true" olarak çevrilmiştir.

bilimsel bilgiye sahip olmak bile bazı dinleyicileri ikna etmemizi kolaylaştırmaz, çünkü bilimsel söylev dinleyicilerin eğitimli olmasını gerektirir ve bu her zaman mümkün değildir. Kalabalıklara hitap ederken –daha önce Topika'da[10] yazdığımız gibi– konuşmalarımızda ve tanıtlamalarımızda herkesin bildiği kavramları kullanmalıyız. [30] Hatip aynı zamanda diyalektik akıl yürütmede yapıldığı gibi savunduğu şeylerin karşıtlarını da savunabilecek donanıma sahip olmalıdır. Bu donanım her ikisini aynı anda savunması için değil (çünkü insanları kötü şeyler yapmaya yönlendirmek doğru değildir), konuyu tam olarak kavrayabilmesi ve karşısındaki hatip dürüst olmayan bir şekilde tartışıyorsa iddialarını çürütebilmesi için gereklidir. [35] Diyalektik ve retorik dışında hiçbir sanat karşıtlar üzerinde fikir yürütmez, çünkü birbirlerine zıt şeylerle sadece bu iki sanat uğraşır. Yine de tartışmaya taraf olan olgular eşit değerde değildir, iyi ve doğru şeyler doğaları gereği daha kolay savunulur ve tanıtlanır. Buna ek olarak bir insanın bedensel gücünü kullanıp kendini savunamaması ayıplandığına göre, [1355b] aynısını insanoğlunu bedeninden daha iyi tanımlayan konuşmasıyla yapamaması da ayıplanmalıdır. Söylediklerimi çürütmek için "konuşmanın etkili gücü düşüncesizce kullanılırsa büyük zarar verir" denebilir. Ancak bu ifade "erdem" dışındaki bütün nimetler, [5] özellikle güç, sağlık, zenginlik ve askerî önderlik yetisi gibi en yararlıları için de geçerlidir. Bu nimetler doğru kullanıldığında büyük yarar sağlanabileceği gibi, yanlış kullanıldığında da büyük zarar verilebilir.

Bu durumda retoriğin sadece belirli bir konu sınıfıyla ilgilenmediği, [10] diyalektik kadar evrensel ve yararlı olduğu açıktır. Aynı zamanda işlevi tanıtlamak değil, her olguyla ilgili inandırma yollarını ortaya çıkarmaktır. Bu açıdan bütün diğer sanatlara benzer. Mesela tıbbın işlevi hastayı sağlıklı kılmak değil, tedavisini olanakların elverdiği en üst nokta-

10 Aristoteles, *Topika*, I, 1-3, 100a 18-101b 10.

ya taşımak, tekrar sağlığına kavuşması olanaksız hastaya bile en iyi tedaviyi sunmaktır. [15] Bunun ötesinde diyalektik gerçek tasım ile görünürde[11] tasımı ayırdığı gibi, retorik de gerçek inandırma ile görünürde inandırmayı ayırmalıdır. Bir insanı sofist[12] yapan, sanata uygun akıl yürütmesi değil, bilinçli olarak bazı akıl yürütme yöntemlerini diğerlerinin aleyhine öne çıkarmaya niyet etmesidir. [20] Retorikte hem bilimsel donanıma sahip olanlar, hem de bazı akıl yürütme yöntemlerini bilinçli olarak tercih edenler hatip terimiyle tanımlanırlar. Ama diyalektik söz konusu olduğunda, bazı akıl yürütme yöntemlerini bilinçli olarak tercih edenler sofist, sanata uygun akıl yürütenler de "diyalektikçi"dir.

Şimdi yukarıda belirttiğimiz amaca ulaşmak için kullanmamız gereken yöntem ve ilkeleri görmek üzere bu sanatın metodunu araştıralım. İlk olarak yeniden başlarcasına retoriğin tanımını verelim, sonra da diğerleriyle devam edelim.

2. Bölüm

[25] Retoriğin herhangi bir konuyla ilgili bütün inandırma yöntemlerini bulma yetisi olduğunu varsayalım. Bu özellik başka hiçbir sanatta görülmez. Bütün diğer sanatlar sadece kendi konularıyla ilgili öğretici ve inandırıcıdırlar. Mesela tıp sağlığa ve hastalıklara, geometri boyutların özelliklerine, [30] matematik sayılara ve diğer bilimler kendi konularına değinirler. Ancak retoriğin bizi meşgul eden her konuda inandırıcı öğeler bulabileceğine ve bu yüzden herhangi be-

---

11 φαινόμενος (phainomenos). "Sözde", "zahirî" olarak da çevrilebilir.

12 Sofistler MÖ 5. ve 4. yüzyılda siyasi ve ve toplumsal koşulların değişmesinin ve doğa felsefesinin iflasının ardından insan üzerine felsefenin başlatıcısı olarak ortaya çıkan gezgin felsefe öğretmenleriydi. Zamanla sofistlik terimi belli bir doğruya ulaşmak için değil de tartışmış olmak için tartışma tavrı, aldatmayı, ikna etmeyi, sözün etkisiyle inandırmayı hedefleyen akıl yürütme tarzı anlamını aldı.

lirli bir konu hakkında bilgi sahibi olunmayı gerektirmediğine inanılır.

[35] Kullandığı inandırma yollarından bazıları teknik iken, bazıları da teknik değildir.[13] İkinci kategoriye –bizden önce de var olan– ifade, işkenceyle alınan ifade,[14] sözleşme ve buna benzer şeyleri, birinci kategoriye de bizim retorik sanatının yardımıyla üretebileceklerimizi dâhil ediyorum. Yani inandırma yollarından bazılarını hazır bulup kullanırız, bazılarını da kendimiz hazırlarız.

[1356a] Konuşma yoluyla üretilen inandırma yöntemleri üç farklı türdendir: Birincisi hatibin karakterine, ikincisi sözlerinin dinleyicilerde uyandırdığı duygulara, sonuncusu da konuşma içindeki "gerçek" ya da "gerçeğe benzer" inandırma yollarına dayanır. Hatip sözlerine inanılacak biri olduğunu düşündürecek şekilde konuştuğunda, [5] dürüst insanlara daha fazla ve daha kolay inanmaya yatkın olduğumuz için ona inanırız. Bu inanç tartışılan her konu için geçerli olduğu hâlde, iki tarafın tezlerinin de makul göründüğü, kararsız kaldığımız karmaşık konularda daha da kesindir. [10] Ancak inandırma, hatip konuşmaya başlamadan önce dinleyicilerin onun hakkında düşündükleriyle değil, hatibin söylediklerileyle başarılmalıdır. Bazı retorik kitaplarında savunulduğu gibi, hatibin dürüstlüğünün söylevinin inandırma gücüne katkı sağlamadığı doğru değildir. Tam aksine, hatibin karakteri belki de en etkili inandırma öğesidir.

Hatip inandırmayı dinleyicilerin duygularını harekete geçirme yoluyla da [15] başarabilir, çünkü insanlar mutlu ya da mutsuzken, sevgi ya da nefret duygularının etkisi altındayken aynı kararları vermezler. Daha önce de söylediğimiz gibi, bütün retorik kitapları sadece bu konuyu ele alır. Duy-

13 ἔντεχνοι πίστεις (entekhnoi pisteis) hatibin tasarlayıp ürettiği inandırma yollarıdır, oysa ἄτεχνοι πίστεις (atekhnoi pisteis) hatibin üretmediği, ondan bağımsız olarak ve önceden var olan inandırma yollarıdır.

14 Bir kölemin ifadesinin mahkeme tarafından kabul edilmesi için işkenceyle alınması gerekiyordu.

gulardan söz edeceğimiz bölümde buna daha ayrıntılı değineceğiz.[15] Son olarak, hatip söylevin kendisiyle de [20] bir şeyin "gerçek" ya da "gerçeğe benzer" olduğuna dinleyicileri inandırabilir.

İnandırma bu yollarla sağlandığına göre, mantıklı düşünebilen, insanların karakterlerini, erdemlerini ve duygularını –yani duyguların doğalarını, özelliklerini, neden ve hangi şartlar altında oluştuklarını– iyi bilen biri bu konuda başarılı olabilir. [25] Böylece retorik, diyalektiğin ve "politika" adıyla tanımlamamız gereken erdeme ilişkin bilimin bir koludur sonucuna varabiliriz. İşte bu yüzden retorik politika maskesine bürünür[16] ve retorik hatip olduklarını iddia edenler de cehalet, kibir ya da herhangi başka [30] bir beşerî zayıflıkları yüzünden aynısını yaparlar. Kitabın başında da söylediğimiz gibi, retorik diyalektiğin bir dalı ve benzeridir, çünkü her ikisi de belirli bir konunun bilimsel incelemesi değil, birer akıl yürütme yetisidirler.

Bu iki sanatın özellikleri ve aralarındaki ilişkiler hakkında yeterince konuştuk. [35] Gerçek ya da görünürde inandırma için kullanılan yöntemlere gelince: [1356b] Diyalektikte tümevarım ile gerçek ve görünürde tasım kullanıldığı gibi, retorikte de tümevarım yerine örnek, tasım yerine örtük tasım ve görünürde tasım yerine görünürde örtük tasım vardır. Retorik tasıma örtük tasım, [5] retorik tümevarıma da örnek adlarını veriyorum. Bütün hatipler dinleyicilerini inandırmak için örnekler ve örtük tasımlar kullanırlar. Bunun başka bir yolu yoktur. *Analitikler*'de[17] belirttiğim gibi, bir şeyi tanıtlamak üzere [10] mutlaka tasım ve tümevarım yöntemlerinden birini kullanmamız gerektiğine göre, retorik söz konusu olduğunda da mutlaka bu yöntemlere karşılık gelen yöntemlerin kullanılması gerekir.

15 Retoriğin ikinci kitabının ilk on bir bölümü duygulara değinir.

16 Karakteristik örnek olarak Gorgias ve İsokrates verilebilir.

17 Ön *Analitikler*, I 23-24, *Son Analitikler*, I 1 ve 18-19.

Örnek ile örtük tasım arasındaki farkı tümevarımla tasımı incelediğimiz *Topika*'da konuşmuştuk.[18] Orada birçok örnekten hareketle bir önermenin doğru olduğunu gösterdiğimiz zaman buna diyalektikte tümevarım, retorikte örnek adının verildiğini görmüştük. [15] Aynı şekilde, bazı gerçek önermelerden hareketle başka bir önermenin gerçek olduğunu göstermeye de diyalektikte tasım, retorikte ise örtük tasım denir. İki yöntemle de başarılı söylevlerin yazılabileceği açıktır. *Methodika*'da[19] belirttiğimiz gibi, [20] örneklere dayalı söylevler ve örtük tasımlara dayalı söylevler vardır. Aynı şekilde, örnekler kullanan hatipler ve örtük tasımlar kullanan hatipler de vardır. Örneklere dayalı söylevler daha az inandırıcı değildir kuşkusuz, ancak örtük tasım kullanımı dinleyiciler tarafından tercih edilir. [25] Bu iki yöntemin hangisinin nerede tercih edileceğini ve nasıl kullanılacağını daha sonra inceleyeceğiz. Şimdi konuştuklarımızı açık bir şekilde tanımlamaya çalışalım.

Bir ifadenin inandırıcı olduğunu söylediğimizde belirli bir insan için öyle olduğunu kastederiz ve bu ifade bazen doğası gereği, bazen de onu inandırıcı argümanlarla desteklediğimiz için inandırıcı olur. [30] Hiçbir sanat tikel durumları incelemez. Mesela tıp Sokrates ya da Kallias'ı neyin tedavi edeceğini değil, benzer belirtiler gösteren bir hasta ya da hasta grubunu neyin tedavi edeceğini inceler. Sanatın işlevi budur, çünkü tikel durumlar çoktur ve onların tümünü bilmemiz mümkün değildir. Retorik Sokrates ya da Hippias'ın her birine ayrı ayrı inandırıcı görünecek şeylerle değil, [35] belirli özelliklere sahip bir insanlar grubuna inandırıcı gelecek şeylerle ilgilenir. Diyalektik de öyledir ve tasımlarını rastgele seçmez, çünkü bazıları delilere bile inandırıcı gelebilir. Diya-

18 Birinci kitabın birinci ve ikinci bölümlerinde konuya ilişkin genel bilgiler vardır.

19 Aristoteles'in mantığa ilişkin, günümüze kadar gelemeyen kitabı. Diogenes Laertios *Aristoteles'in Hayatı*'nda (24) ve Halikarnaslı Dionysios *Ammaeus'a Birinci Mektup*'ta (6) kitaba değinirler.

lektik, mantıklı bir akıl yürütme gerektiren konularla, retorik de gündelik sohbetlerimizde tartıştığımız konularla ilgilenir. [1357a] Demek ki retoriğin görevi gerçekleri birçok farklı düşüncenin ışığında görmeyi ve uzun bir akıl yürütme sürecini izlemeyi başaramayacak nitelikteki dinleyiciler önünde, diğer bilimlerin ele almadığı, gündelik sohbetlerimizde tartıştıklarımıza benzer konularla uğraşmaktır. Tartışmaya iki farklı çözüme varma özelliğini taşıyan konular alınır. [5] Geçmişte farklı olmayan, şimdi ya da gelecekte sahip olduklarından farklı bir şekle girebilme olanağı bulunmayan şeyler tartışma konusu olmazlar. Böyle bir tartışma hiç kimseye yarar sağlamaz.

Tasımlar daha önce başka tasımlar yoluyla tanıtlanmış olan ya da inandırıcı görünmedikleri için tasım yoluyla tanıtlanması gereken önermelerden üretilebilir. [10] Bunlardan birincileri uzunlukları yüzünden hitap ettikleri (ve eğitimsiz oldukları varsayılan) dinleyiciler tarafından zor anlaşılırlar, ikincileri de genel kabul gören ya da en azından olası görünen önerilere dayanmadıklarından inandırıcı değildirler. Bu durumda örtük tasım ve örnek [15] sıklıkla olduklarından başka türlü olabilme özelliğini taşıyan konulara ilişkindir ve normal tasımda kullanılan önermelerden daha az sayıda önermeye dayandırılırlar. Gerçekten de önermelerden biri önceden biliniyorsa ifade edilmesine gerek yoktur, dinleyicinin kendisi onu ekleyebilir. Mesela Dorieus'un ödülü çelenk olan bir yarışmada galip geldiğini söylemek istediğimizde [20] "Olimpiyatlarda zafer kazandı" demeniz yeterlidir. Olimpiyatlarda ödülün çelenk olduğunu eklememize gerek yoktur, çünkü bunu herkes bilir. Üzerinde konuştuğumuz konular birkaç farklı şekilde çözülebileceği için, retorik akıl yürütme yapılırken dayandığımız maddi kaynakların çok azı zorunludur. [25] Üzerlerinde karar vermek maksadıyla incelediğimiz olgular insan davranışlarına ilişkindir ve bu yüzden tek ve zorunlu bir çözümleri yoktur. *Analytika*'da açıkça gördüğü-

müz gibi,[20] alışılagelmiş ve olası tasımlar kendilerine benzer önermelere, zorunlu tasımlar da aynı şekilde zorunlu önermelere dayandırılmalıdır. [30] Bu yüzden örtük tasımı oluşturan önermeler bazen zorunluyken, çoğunlukla olası bir olguya değinirler. Örtük tasımlar "olası"lara ve "gösterge"lere dayandığına göre, önergelerden birinin zorunlu, diğerinin de genellikle gerçekleşen türden olacağı açıktır. [35] Olası, bazılarının öne sürdüğü gibi zorunlu bir olgu değildir, farklı şekilde gerçekleşebilecek birçok seçeneğin içinden genellikle gerçekleşendir ve gerçek ile ilgisi tekilin tümelle ilgisi gibidir.[21] Göstergelerin ifade ettikleri olguyla ilgileri bazılarında tikelden tümele, [1357b] bazılarında da tümelden tikeledir. Mutlak doğru kabul ettiğimiz göstergelere kanıt denir, diğerleri için özel bir terim yoktur. Mutlak doğru kabul ettiğimiz göstergeler derken tasım dayandırılabilecek göstergeleri kastediyorum, [5] zaten bu yüzden de kanıt adını alırlar. İnsanlar iddialarının çürütülemeyeceğine inandıklarında, kanıtlanmış ve tamamlanmış bir kanıt öne sürdüklerini düşünürler, çünkü eski dilde *tekmar* ve *peras*[22] aynı anlama sahipti.

[10] Tikelden tümele geçişe örnek olarak "Sokrates adildir" ifadesinin "bilgeler adildir" cümlesine gösterge olup olmadığını verebiliriz. Bu gerçekten de bir göstergedir, ama önerge Sokrates hakkında söz ederken gerçek de olsa kolaylıkla çürütülebilir ve bu yüzden tasım değildir. Ancak bir adamın yüksek ateşinin olması hasta olduğunun göstergesi, [15] bir kadının süt vermesi de doğum yaptığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Göstergeler içinde sadece bunlar kanıt olarak kullanılabilirler, çünkü tikel ifadenin doğru olması şartıyla çürütülemezler. Tümelden tikele geçişe örnek de hız-

20 *Ön Analitikler*, I 8 ve 13-14.

21 Retorik yorumcuları cümleyi açıklamak için şu örneği verirler. "Çocuklar babalarını sever" önermesi bazen doğru olmayabilir. Olasılıklardan biri olduğu hâlde mutlak doğru, zorunlu bir cümle değildir.

22 τέκμαρ (tekmar) son, sınır ve πέρας (peras) son. Eski dil terimiyle Homeros destanlarında kullanılan dil kastediliyor.

lı soluk almanın hastanın ateşinin yükseldiğinin göstergesi olup olmadığıdır. [20] Hızlı soluk almayla ilgili ifade doğru olsa bile kanıt çürütülebilir, çünkü bir insan ateşi olmadan da hızlı soluk alabilir.

Yukarıda olası, gösterge ve kanıtın ne olduklarını ve aralarındaki farkları anlattık. *Analytika*'da[23] terimlerle ilgili daha ayrıntılı tanımlar verilmiştir. [25] Orada bunlardan bazıları tasımlarda kullanılırken, bazılarının neden kullanılamadığını da gösterdik. Örneğin tümevarım olduğu ve diğer öğelerle nasıl ilişkilendirileceği yukarıda anlatıldı. Onun desteklediği önermeyle ilişkisi ne tikelden tümele, ne tümelden tikele, ne de tümelden tümeledir. Örneğin desteklediği önermeyle ilişkisi tikelden tikele, benzerden benzeredir. [30] Aynı türe ait iki ifadeden daha çok bilineni bir örnek oluşturur. Mesela kendisine muhafız verilmesini talep eden Dionysios[24] [öyle yaptığı için] "tiran olmak istiyor" ifadesi buna bir örnektir. Daha önce Peisistratos[25] da tiran olmayı arzularken kendisine muhafız verilmesini istemiş, aldığında tiran olmuştu. [35] Aynı şekilde davranan Megaralı Theagenes[26] ve dinleyicilerin tanıdığı diğer tiranlar henüz bilinmeyen şeyi, yani Dionysios'un muhafızları gerçekten de tiran olmak için mi istediği konusunda örnek meydana getirirler. [1358a] Bütün bunlar genel bir önermenin, kendisine muhafız isteyenlerin tiran olmayı planladıkları önermesinin örnekleridir. Böylelikle inandırıcı bir kanıtın nasıl oluşturulduğunu anlatmış bulunuyoruz.

---

23 *Ön Analitikler*, II 27.

24 Yaşlı Dionysios MÖ 406-MÖ 367 yılları arasında Syrakusa'nın tiranıydı. Sicilya'nın egemenliği için Kartacalılarla savaşmış, onları ülkesinden kovmuştu. Platon bir süre sarayında kalmış, kayınbiraderi Dion ile yakın arkadaş olmuştu.

25 Peisistratos (MÖ VI. yüzyıl başları-MÖ 527), eski Atina tiranı. Attika bölgesinin birliğini ve Atina'nın zenginleşmesini sağlayarak kentin Antik Yunan dünyasında güçlü bir konum edinmesinin koşullarını yaratmıştı.

26 Megaralı Theagenes MÖ 625-MÖ 580 yılları arasında Megara'da tiran olmuş, sanatların koruyucusu olarak ve kamu binaları inşa etmekle nam salmıştı.

Örtük tasımlar arasında aynen diyalektik tasımlar arasında görülen ve neredeyse kimsenin dikkatini çekmeyen önemli bir ayrım vardır. [5] Bazı diyalektik tasımlar diyalektiğin kurallarına uyduğu gibi, bazı örtük tasımlar da retoriğin kurallarına uyar. Bazıları da günümüzde bilinen ya da henüz daha şekillenmemiş[27] başka sanat ve yetkinliklerin kurallarına uyarlar. Bu yüzden hatibin kendi tikel konusunda ayrıntılara indiği oranda retorik ve diyalektiğin alanından uzaklaştığı çoğu insanın gözünden kaçar. Konunun ayrıntılarına inersek ne demek istediğim daha iyi anlaşılacaktır. [10] Retorik ve diyalektik tasımlarla ilgili konular düzenli ya da evrensel *topos*larla[28] ilgili şeylerdir demek istiyorum. Bunlar ya ortaktır ve hukuk, doğal bilimler ve politika gibi birbirinden farklı birçok bilimde kullanılabilirler. Mesela "daha fazla" ve "daha az"la ilgili *topos*tan yararlanarak birbirinden çok farklı da olsalar doğa bilimleri, [15] hukuk ve başka herhangi bir bilim alanına giren başarılı tasım ve örtük tasımlar üretebiliriz. Ya da özeldirler ve bilginin özel tür ve cinslerinden elde edilen önermelere dayanırlar. Mesela doğa bilimlerinden elde edilen önermelerle etik alanında tasım ve örtük tasımlar üretilemezken, [20] etik alanından alacağımız önermeler de doğa bilimlerinde kullanılamaz. Bu durum bütün bilimler için geçerlidir. Ortak *topos*lar bilginin belirli bir alanına ilişkin olmadıklarından kimseyi herhangi bir bilimde uzmanlaştırmazlar. Özel *topos*lara uygun önermeler ise

---

27 Aristoteles yaşadığı dönemde bilinenlerin dışında başka sanat ve bilim dallarının var olduğuna inanıyordu. Bkz. *Sofistik Çürütmeler Üzerine*, 170a 22, ἄπειροι γὰρ ἴσως αἱ ἐπιστῆμαι (apeiroi gar isos ai epistemai) belki de sonsuz sayıda bilim vardır.

28 τόπος (topos). "Bakış açısı" ya da "kanıtlama yolu" olarak çevrilebilecek "topos" terimi benzer birçok tasımın üretilebileceği bilgi alanı, herkesin bildiği sözler toplamı anlamına geliyor. İngilizce çevirilerde "lines of arguments" gibi dolaylı bir anlatımla verilmiş ya da çevrilmeden "topics" olarak çoğulu kullanılmıştır. Çeviride "topos" olarak bırakıldı. Aristoteles başka eserlerinde bu kavram için στοιχεῖον (stoikheion) "öğe" terimini de kullanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Retorik*, II 23-24.

ne kadar iyi seçilirlerse –farkına varılmadan– söylevi retorik ve diyalektikten de o kadar uzaklaştırırlar. [25] Önermeler bir bilimin "temel ilkeler"inden elde edildiği zaman diyalektik ya da retorikten çıkar, o bilimin alanına gireriz.

Örtük tasımların çoğu bu tikel ve özel *topos*lardan üretilir, genel ve ortak *topos*lardan üretilenler daha azdır. *Topika*'da[29] yaptığımız gibi, burada da örtük tasım üretilebilecek [30] özel ve genel *topos*ları ayırmamız gerekir. Özel derken belirli bilim türlerine uyan önermeler üretebilen *topos*ları, genel derken de her bilim türüne uyan önermeler üretebilen *topos*ları kastediyorum. Konuşmamıza özel *topos*lardan başlayalım. Ama her şeyden önce retoriğin türlerini belirterek [35] ayrı ayrı her birini oluşturan öğeleri ve kullandıkları önermeleri inceleyelim.

3. Bölüm

Üç farklı dinleyici tipi olduğu için üç farklı retorik türü de vardır. Söylevin öğeleri de hatip, üzerinde konuştuğu konu ve söylevin hitap ettiği dinleyici olmak üzere üçtür. [1358b] Dinleyici gözlemci ya da değerlendiren kişi işlevini görür ve değerlendiren kimliğine sahipse geçmişe ya da geleceğe ait şeyler hakkında karar vermesi gerekir. Gelecekteki olaylar hakkında Halk Meclisi üyesi, geçmişteki olaylar hakkında da yargıç karar verir. [5] Basit gözlemci de övülen ya da yerilen olay ya da kişinin iyi olup olmadığına karar verir. Bu durumda üç tür söylev olduğunu söyleyebiliriz: politik,[30] adli ve törensel[31] söylev.

---

29 *Topika*, 9. bölüm.

30 συμβουλευτικός (symbuleutikos). Bu söylev türünün sözlük anlamı "öğüt verici"dir. İngilizce ve Yunanca çevirilerin bazıları terimi bu şekilde çevirmişlerdir. Daha kullanışlı olduğu için terim "politik" terimiyle çevrilmiştir.

31 ἐπιδεικτικός (epideiktikos). Sözlük anlamı "gösterişe ilişkin"dir. İngilizce çevirilerde "epideictic" ya da "ceremonial" terimleri kullanılmıştır. Bir kişi ya da olayı öven ya da yeren söylevlerin her ikisine birden verilen addır.

Politik söylev bir şeyi yapmayı ya da yapmamayı öğütler. Gerçekten de bireysel düzeyde tavsiyede bulunanlarla kamu önünde konuşanlar hep bu iki amaçtan birini güderler. [10] Mahkemede hatip ya suçlamada bulunur ya da savunma yapar, karşı karşıya gelen taraflar bu iki rolden birini seçmek zorundadırlar. Törensel söylevde ise övgü ya da yergi vardır.

Her üç retorik türü ayrı bir zamana karşılık gelir.[32] Politik söylevde hatip özendirici ya da caydırıcı konuşmasını gelecekte olacak şeyler hakkında yaptığı için gelecek zamanı kullanır. [15] Adli söylevde geçmiş zaman kullanılır. Hatip ister suçlama ister savunma yapsın, her iki durumda da konu geçmişte olup bitmiş olaylardır. Üçüncü tür retorikte övgü ya da yergi çağdaş olaylara değindiğinden genellikle şimdiki zamanda kalınır. Ancak hatipler geçmişi anımsatmak istediklerinde geçmiş zamanı ve gelecekte gerçekleşecek olaylar hakkında konuşmak istediklerinde gelecek zamanı da kullanabilirler.

[20] Retoriğin her türünün ayrı bir amacı olduğuna göre, üç retorik türü için üç farklı amaç şekillenir. Politik hatip bir şeyin yararlı ya da zararlı olduğunu göstermeyi amaçlar. Yararlı gördüğü eylemi özendirir, zararlı gördüğü eylemi de engellemeye çalışır. Eylemin haklı ya da haksız, iyi ya da kötü oluşuna ilişkin düşünceleri tamamlayıcı amaçla kullanır. [25] Adli hatibin amacı bir eylemin haklılığını ya da haksızlığını göstermektir, ama bunun yanında diğer amaçlara ilişkin tamamlayıcı düşünceler de kullanır. Aynı şekilde, törensel hatipler iyilik ve kötülüğü öne çıkarmayı amaçlarken diğer türden düşünceleri tamamlayıcı amaçla kullanırlar.

Her retorik türünün kendi amacına yönelik olması [30] hatiplerin bazen başka noktalara hiç değinmemesinden de belli olur. Adli hatip bir olayın gerçekleştiğini ya da zarara neden olduğunu hiç yadsımayabilir, ama suç işlendiğini kesinlikle

32 Klasik Yunan literatüründe fiillerin zaman dilimlerine karşılık gelen kiplerinden ilk kez bu cümlede söz ediliyor.

kabul etmez. Kabul etseydi zaten davaya gerek kalmazdı. Aynı şekilde, [35] politik hatipler başka her şeyi ihmal edebilirler, ama yararlı şeyleri özendirmediklerini, zararlı şeyler hakkında da caydırıcı konuşmadıklarını kabul etmeye yanaşmazlar. Mesela bir kentin komşusu olan başka bir kentteki suçsuz insanlar dâhil herkesi köleleştirmesinin haksızlık olup olmaması gibi bir soruyla hiç ilgilenmezler. Aynı şekilde, törensel hatipler de hakkında konuştukları kişinin eylemlerinin yararlı olup olmadığına hiç bakmazlar, [359a] hatta bazen bir insanın kendi çıkarlarına zarar vereceğini bile bile iyi bir şey yapmış olmasını övgü nedeni sayarlar. Mesela böyle yaparsa öleceğini bile bile arkadaşı Patroklos'un onuru için savaşmaya giden Akhilleus'u bu davranışı için överler.[33] Oysa ölümü onurlu da olsa [5] kendi çıkarı hayatta kalabilmek için savaşa gitmemesini gerektirirdi.

Buraya kadar söylenenlerden hatibin daha çok bu üç noktayla ilgili[34] önermeler hazırlaması gerektiği açıkça ortaya çıkıyor. Retoriğin önermeleri kanıtlar, olasılar ve göstergelerdir. Her tür tasım önermelere dayanır, [10] örtük tasım da yukarıda belirttiğimiz türden önermelere dayanan bir tasımdır.

Geçmişte olanaksız şeyler değil de sadece olası şeyler gerçekleştiğinden ve aynı şekilde gelecekte de sadece olası şeyler gerçekleşebileceği için, daha önce olmamış şeyler gelecekte, gelecekte olmayacak şeyler de geçmişte gerçekleşmiş olamaz. Bu yüzden her üç türden hatibin elinde bir şeyin mümkün olup olmadığına, gerçekleşip gerçekleşmediğine [15] ve gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkin hazır önermeler bulunmalıdır. Bütün hatipler över ya da yererken, özendirir ya da caydırırken, suçlar ya da savunurken sadece yukarıda belirtilen noktaları kanıtlamaya değil, aynı zamanda iyiyi ve kötüyü, erdemliyi ve erdemsizi, haklıyı ve haksızı,

33 Homeros, *İlyada*, XVIII 97, vd.

34 Yararlı-zararlı, haklı-haksız ve iyi-kötü üçlüsü.

[20] ister mutlak anlamda, ister başka olgularla kıyaslayarak, olduğundan daha büyük ya da daha küçük göstermeye çalışırlar. Bu yüzden ellerinde büyüklük ya da küçüklük ve [bir olgunun] daha büyük ya da daha küçük olması hakkında –mesela hangi iyilik, hangi haklı ya da haksız eylem daha büyük ya da daha küçüktür– [25] ve buna benzer konularda hem genel hem de özel önermelere sahip olmalıdırlar.

Bir hatibin hangi konulara ilişkin önermeler hazırlaması gerektiğini anlattık. Şimdi de sırasıyla her retorik türünü, yani politik, törensel ve adli söylevi inceleyeceğiz.

4. Bölüm

[30] Politik söylevde öncelikle hatibin ne tür iyi ve kötü şeyler hakkında öğütler verdiğini incelememiz gerekir, çünkü o her şeyle değil, olabilecek ya da olamayacak şeylerle ilgilenir. Şu anda gerçekleşen ya da gelecekte gerçekleşmeleri kaçınılmaz olan ya da ne şimdi ne de gelecekte gerçekleşmeleri mümkün olmayan şeyler hakkında öğüt vermez. [35] Buna karşılık bütün gerçekleşebilecek ya da gerçekleşemeyecek şeyler de adli hatibin konusu değildir. Bazıları doğaları gereği vardır, bazıları da şans eseri gerçekleşirler ve bunlarla ilgili öğüt vermek tamamen anlamsızdır. Açıkça görülüyor ki öğüt vermek ancak müzakere edilebilecek şeyler söz konusu olduğunda anlamlıdır. Bunlar da doğaları gereği bize bağlı ya da başlatılmaları bizim irademizin sınırları içinde olan şeylerdir.[35] [1359b] Gerçekten de araştırmamızı bir şeyi yapıp yapamayacağımızı göreceğimiz noktaya kadar ilerletiriz.

Her hâlükârda burada insanların hangi konuları müzakere edip konuştuklarını tek tek sıralamaya, kategorilere ayırmaya ve mümkün olduğunca ayrıntılı tanımlamaya hiç gerek yoktur. [5] Bu retorik sanatının değil, konuya ilişkin

35 Bkz. *Nikomakhos'a Etik*, 1111b 4-1113a 14.

daha çok bilgiye sahip, gerçeklere daha yakın bir sanatın ilgi alanına girer ve bilindiği gibi retoriğe zaten kapsadığı alandan daha geniş bir alan tanınmaktadır.[36] Daha önce de belirttiğimiz gibi, retorik analitik biliminin[37] ve politikanın etik konulara ilişkin dalının bir bileşimidir [10] ve bir yönüyle diyalektiğe bir yönüyle de sofistlerin öğretisine benzer.[38] Retorik ile diyalektiğe aslında oldukları pratik melekeler gibi değil de birer bilim gözüyle bakmaya çalıştıkça, farkına varmadan gerçek doğalarını bozmuş oluruz. [15] Böyle yaparak onları sadece bir "söz sanatı" olmaktan çıkararak belirli bir bilgi alanını kapsayan bilimlere çevirmiş oluruz. Yine de açıklanması gereken bazı önemli bilgileri burada vererek konunun daha ayrıntılı incelenmesini politika bilimine bırakmalıyız.

İnsanların üzerlerinde düşündüğü ve politik hatiplerin söylevlerinde [20] yer verdiği önemli konuların sayısı beştir. Bunlar kamu maliyesi, savaşla barış, ülkenin savunulması, dışalımla dışsatım ve yasalardır. Kamu maliyesi hakkında konuşacak hatip –herhangi biri eksikse eklensin, miktarı gereğinden azsa artırılsın diye– [25] ülkenin gelir kaynaklarını ve bunların miktarlarını bilmelidir. Aynı şekilde, gereksizse kaldırılsın, gereğinden fazlaysa kısılsın diye ülkenin giderlerini de bilmelidir, çünkü insanlar sadece gelirlerini artırarak değil, giderlerini azaltarak da zenginleşebilirler. [30] Böyle konulara ilişkin kapsamlı bir bakış açısı geliştirebilmek için hatip kendi ülkesinin maliyesiyle yetinmemeli, başka ülkelerin deneyimlerinden de yararlanmalıdır.

Savaşla barış hakkında konuşacak hatip ülkesinin gerçek ve potansiyel askerî gücüyle bu gücün şimdiki ve [ar-

---

36 Aristoteles İsokrates'e ve sofistlere değiniyor. Bilindiği gibi sofistler siyasi roller üstlenmiş, İsokrates de eğitime ilişkin teorisini retoriğe dayandırmıştır.

37 "Analitik" terimi burada bilimsel kanıtlama anlamına gelen "analitik"i değil, mantığı kastetmektedir.

38 Kanıtlama amacını gütmesiyle diyalektiğe, önerileri inceleyerek çürütmeye çalışmasıyla da sofistlerin öğretisine benzer.

tırılması mümkünse artırıldıktan sonraki] yapısını, [35] aynı zamanda ülkesinin daha önce hangi savaşlara katıldığını ve nasıl savaştığını iyi bilmelidir. Bunu sadece kendi ülkesi için değil, komşu ülkeler ve gelecekte ülkesiyle savaşma olasılığı bulunan ülkeler için de yapmalıdır. [40] Bu şekilde kendi ülkesinden güçlü ülkelerle barış yapmaya ve daha zayıf ülkelere savaş açmaya karar verme inisiyatifi kendisinde olur. [1360a] Lehte ya da aleyhte üstünlükler olup olmadığını görebilmek için başka ülkelerin askerî gücünün kendi ülkesinin askerî gücüne benzeyip benzemediğini de bilmelidir. Bütün bunlara ek olarak hatip kendi ülkesinin olduğu kadar diğer ülkelerin de kendi aralarında yaptıkları savaşların nasıl sonuçlandığını da dikkatle incelemelidir, [5] çünkü benzer nedenler genellikle benzer sonuçlar doğurur.

Ülkenin savunulmasıyla ilgili konuşacak hatip ülkesinin nasıl savunulduğunu, savunma birliklerinin sayısını, bu birliklerin özelliklerini ve askerî karakolların yerlerini bilmelidir. Ülkesini iyi tanımayan birinin bu bilgilere ulaşması olanaksızdır. [10] İyi korunmayan yerlere ancak bu şekilde yeni birlikler eklenebilir, aşırı korunan yerlerin birlikleri azaltılır ve stratejik noktalar daha iyi savunulur.

Yiyecek kaynaklarıyla ilgili olarak hatip ülkesinin ihtiyaçlarını ve bunların nasıl karşılandığını, nelerin yurt içinde üretilip nelerin yurt dışından ithal edildiğini ve yabancı ülkelerle gerekli bağlantı ve anlaşmaların yapılabilmesi için [15] hangi malların ithal edilip hangilerinin ihraç edildiğini bilmelidir. Hatip ülkesinin iki tür ülkeyle sorun yaşamamasına özellikle dikkat etmelidir. Bunlar da kendi ülkesinden daha güçlü olan ülkeler ve ticaret alanında ihtiyaç duyduğu ülkelerdir.

Hatip ülkesinin güvenliği için bütün bunları araştırmak zorundadır kuşkusuz, ancak yasama konusundan anlaması da eşit derecede önemlidir, [20] çünkü bir ülkenin var oluşu yasalarına bağlıdır. Bu yüzden kaç yönetim şekli olduğunu,

her birinin üstünlüklerini ve her yönetim şeklinin kendisinden kaynaklanan ne tür iç sorunlarla ya da ne tür dış saldırılarla yıkılabileceğini[39] de bilmelidir. [25] Yönetim şeklinden kaynaklanan iç sorunlar derken, her rejimin "en iyisi" dışarıda tutulursa, bütün rejimlerin hem "gevşemeleri" hem de "gerilmeleri"[40] sonucu yıkılabileceğini kastediyorum. Mesela demokrasi sadece kurallarının "gevşemesi"yle değil, fazla "gerilmesi"yle de zayıflar ve sonunda oligarşiye döner. Aynısı kartal gagası kıvrımlı ve basık burunlar için de geçerlidir. [30] Bir burun orta derecede kıvrımlı ya da basık olduğunda normal görünürken, aşırı kıvrımlı ya da basık olduğunda artık buruna benzemeyecek kadar deforme olur.[41] Yasaları oluştururken ülkenin tarihini göz önünde tutarak en yararlı rejimi bilmek yetmez, başka ülkelerin rejimlerini[42] ve hangi rejimin hangi ülkeye uyduğunu da incelemek gereklidir. [35] Bu yüzden dünyayı dolaşan insanların yazdığı seyahatnameler bize başka halkların yasalarını öğreteceğinden yasa koyucular için çok yararlıdır. Politik hatipler aynı şekilde tarih kitaplarından[43] da yararlanabilirler. Ama bütün bunlar retoriğin değil, politika biliminin alanına girer.

[40] Politik söylev vermek isteyen hatibin elinde hazır bulundurması gereken önermeler ağırlıklı olarak bu türden

---

39 Aristoteles bu konuyu *Politika*'nın 5. Kitap'ında ayrıntılarıyla ele alır.

40 "Gevşeme" ve "gerilme" terimlerinin kullanılması lirin tellerine yapılan bir göndermedir. Tellerin gereğinden az ya da çok gerilmesi lirin çıkardığı sesi bozar.

41 Aynı örnek *Politika*'da da kullanılır (V 9, 1309b 21-35). Burada vurgulanmak istenen düşünce aşırı uçların arasında kalan "doğru orta" kavramıdır. *Politika*, IV 11, 1295a 34-1295b 5.

42 Aristoteles büyük bir ihtimalle öğrencilerinin de yardımıyla 158 Yunan ve barbar ülkenin rejimini incelemişti. Antikitenin önemli kaynak eserlerinden olan bu çalışmadan günümüze çok alıntı geldiyse de aslı kayboldu. XIX. yüzyıl sonlarında bir papirüste kitabın Atina'yı anlatan bölümü bulundu. *Atinalıların Devleti* adıyla yayımlanan bu çalışma bugün Atina'nın siyasi düzeni hakkında elimizdeki en ayrıntılı kaynaktır.

43 Aristoteles doğrudan atıfta bulunmadığı hâlde Halikarnassoslu Herodotos'u ve Miletoslu Hekataios'u kastediyor.

olmalıdır. [1360b] Şimdi de dinleyicileri bu konuda ve başka konularda özendirmek ya da caydırmak için kullanacağı argümanları nereden elde edeceğini inceleyelim.

5. Bölüm

Hemen hemen tüm insanlar kendilerine bireysel anlamda ya da topluca [5] bir amaç belirler ve bunu gerçekleştirmek için bazı şeyleri yapmayı seçer ya da yapmaktan kaçınırlar. Kısaca söylemek gerekirse, bu amaç mutluluk ve onu oluşturan öğelerdir. O zaman örnekleme yoluyla mutluluğun [10] ve onu oluşturan öğelerin genel bir tanımını vermeye çalışalım, çünkü bazı şeyleri yapmak ya da yapmamak için verilen bütün öğütler mutlulukla ve ona yardımcı olan ya da karşısında olan şeylerle ilgilidir. Mutluluğu ya da onun öğelerinden birini gerçekleştiren ya da güçlendiren şeyleri yapmamız gerekirken, onları yok eden, engelleyen ya da tersine yol açan şeyleri yapmamalıyız.

Mutluluğun erdemle uyumlu refah, kendine yeterlilik, [15] hoş ve güvenli bir hayat ya da büyük miktarda mal ve köleye sahip olup bunları sahiplenecek ve kullanacak durumda olmak anlamına geldiğini varsayalım. Mutluluğun bu şeylerden biri ya da birkaçı olduğu konusunda hemen hemen herkes aynı fikirdedir.[44] Mutluluk böyle tanımlandığına göre, onu oluşturan öğeler de soylu bir aileden gelme, [20] çok sayıda ve iyi dostla çok sayıda ve iyi çocuğa sahip olma, mutlu yaşlılık yılları gibi şeyler olmalıdır. Aynı şekilde, sağlık, yakışıklılık, boy bos ve atletik beceriler gibi fiziksel özelliklere, saygınlık, iyi bir isim ve şans, sağduyu, cesaret, adalet, özdenetim gibi erdemlere sahip olma da mutluluğun öğeleri arasında sayılabilir. Bir insanın kendine yeterli sayılması için bu iç ve dış özelliklere sahip olması gereklidir, çün-

44 Mutluluk konusu *Nikomakhos'a Etik*'in I. Kitap'ında da ele alınır.

kü bunların dışında sahip olunacak başka şeyler yoktur. [25] Ruh ve bedenle ilgili özellikler içsel, soylu aile, arkadaşlar, zenginlik ve saygınlık ise dışsaldır. Son olarak, bir insan hayatını güvenli kılabilmek için birtakım yeteneklere ve şansa da sahip olmalıdır. Şimdi de mutluluğu oluşturan bu öğelerin ayrı ayrı tanımlarını verelim.

[30] Bir ülke ya da kentin soyluluğu derken bu ülke ya da kentin mensuplarının o toprakların yerlisi[45] olmaları ya da uzun süredir oraya yerleşmiş bulunmaları anlaşılır. Aynı şekilde, ilk hükümdarları seçkin insanlar olmalı ve soylarından çeşitli konularda hayranlık uyandırıcı özellikleriyle meşhur ardıllar gelmelidir. Bir bireyin soyluluğu derken de hem anne hem baba tarafının özgür yurttaş ve soylu olması [35] ve ülkelerden bahsederken söz ettiğimiz gibi, atalarının zenginlik, erdem ya da saygınlık kazandıran başka bir konuda sivrilmiş olması, ailesinden kadın-erkek, genç-yaşlı birçok seçkin kişinin yetişmesi anlaşılır.

İyi ve çok sayıda çocuğun anlamı açıktır. [1361a] Kamu açısından baktığımızda topluluğun gençlerinin çok sayıda ve nitelikli olması anlamına gelir. Bu iyilik hem boy bos, güzellik, güç ve atletik yeteneğe, hem de yiğitlik ve özdenetim gibi ruhsal erdemlere dayanmalıdır. [5] Bireysel açıdan baktığımızda ise kişinin [daha önce saydığımız erdemlere sahip] çok sayıda kız ve erkek çocuğa sahip olması anlamına gelir. Kızlar için bedensel erdemler boy bos, güzellik, ruhsal erdemler de özdenetim ve kölelere özgü itaatkârlığa varmayan çalışkanlıktır. Toplumun yetişkin erkek ve kadınları da bireysel ve kamusal anlamda bu özelliklerin her birine sahip olmalıdır. [10] Lakedaimonlarda olduğu gibi kadınlar bu özelliklerden yoksunsa[46] insanların mutluluğu yarım kalır.

---

45 Atina soylularının en çok övündükleri şeylerden biri yaşadıkları toprakların yerlisi, αὐτόχθων (autokhthon) olmalarıydı.

46 Aristoteles Spartalı kadınların ahlakı hakkındaki olumsuz düşüncelerini *Politika*'da da ifade eder (1269b 12-23). Ksenophon ve Plutarkhos bu konuda ona katılmazlar.

Zenginliği oluşturan öğeler büyük miktarda para, çok sayıda, büyük ve kaliteli gayrimenkul ve toprak, çok sayıda ve kaliteli üretim aracı, hayvan ve köledir. Bütün bu malların mülkiyeti tartışmasız bir şekilde kişiye ait olmalı, [15] onları özgür bir yurttaşa yakıştığı gibi güven içinde kullanabilmeli ve onlardan yarar sağlamalıdır. Yararlı derken onlardan ürün elde edilen, gelir getiren malları, özgür yurttaşlara özgü mallar derken de başka bir yarar sağlamadıkları hâlde kullanımları insana keyif veren malları kastediyorum. [20] Güven içinde kullanma terimi sahip olunan malların kullanımının sadece ve sadece sahibinin yetkesinde olmasını, onları istediği gibi elden çıkarmaya, yani armağan etmeye ya da satmaya hakkı olmasını belirtir. Genel anlamda zenginlik sahip olmaktan çok kullanıma ilişkindir ve zenginliği yaratan şey [25] sahip olunan malların sağlayabileceği olanaklar,[47] yani onların kullanımıdır.

İyi üne sahip olmak bir insanın herkes tarafından değerli biri olarak algılanması, herkesin ya da çoğunluğun, iyilerin ve akıllıların arzuladığı bir niteliğe sahip olması demektir.

Onur bir insanın iyi şeyler yaptığı için ünlenmesinin işaretidir. [30] Daha önce iyi şeyler yapanlar daha çok ve hak ederek onur kazandığı gibi gelecekte iyi şeyler yapabilecek konumda olanlar da onur kazanır. İyi şeyler yapmakla ya insan yaşamını ve var olmayı destekleyen ya da zenginlik gibi belirli bir yer ve zamanda elde edilmesi zor olan başka iyi şeyler elde etmek kastediliyor. Çünkü birçok insan önemsiz işler yapmakla onur kazanır, onları değerli kılan yapıldıkları yer ve koşullardır. [35] Onurlandırma [onurlandırılan kişi] adına kurban kesme, manzum ya da mensur yazıtlar, onurlandırma amacıyla verilen armağanlar, toprak tahsisi, protokolde yer verme, devlet töreniyle gömülme, heykelini dikme, beslenme ihtiyacını kamu tahsisatıyla temin etme gibi yollarla yapılır. Aynı şekilde, barbar toplumlarda önün-

47 ἐνέργεια (energeia). Aristoteles felsefesinde "energeia" potansiyel olanı aktüel olana dönüştüren güçtür.

de secde etme ve kalkıp yerini verme gibi [40] o toplumlara özgü saygı belirtme yöntemleriyle yapılır. Bir armağan sadece maddi değeriyle değil, onur nişanı oluşuyla da değerlidir ve bu yüzden hem maddiyata hem de onura düşkün kişiler armağan almayı sever. Armağan her iki insan türünün arzularına hitap eder. [1361b] Maddiyata önem verenler maddi yönünü, onura önem verenler de manevi yönünü önemser.

Bir insanın hastalanmadan bedenini istediği gibi kullanabilmesi anlamında sağlık da bedensel bir üstünlüktür. Birçok insan Herodikos'a[48] atfedilen şekilde sağlıklıdır [5] ama kimse onları bu yüzden şanslı saymaz, çünkü sağlıklı oluşlarını insanları mutlu eden şeylerin tümünden ya da çoğundan sakınmalarına borçludurlar.

Güzellik kavramı[49] yaşa göre değişir. Bir genç erkek için güzellik bedeninin hem hıza hem de güce gerek duyan atletizm yarışmalarına uygun ve ona bakmanın insana keyif veriyor olması anlamına gelir. [10] Bu yüzden pentatlon[50] atletleri hız ve güçle donanmış olduklarından sporcuların en güzelleridir. Olgun bir insan için güzellik savaşın zorluklarına katlanabilecek güce ve hoş olduğu kadar korku da uyandıran bir dış görünüşe sahip olmasıdır. Bir yaşlı için güzellik de [kendisini ve başkalarını] yaşlılıkla gelen hastalıklarla üzmeden hayatına devam edebilmesini sağlayacak dayanma gücüne sahip olmasıdır.

[15] Bedensel güç bir insanın bir şeyi çekerek, iterek, kaldırarak, sıkıştırarak ya da ezerek istediği gibi hareket ettirebilme gücüdür. Bir insan bunların tümünü ya da birkaçını

48 MÖ V. yüzyılda yaşamış olan Silivrili Herodikos, Hippokrates'in öğretmeni ve tanınmış bir beden eğitimi öğretmeniydi. Beden eğitimini ve perhizi hastalıkları tedavi etmede kullanıyordu. Platon (*Devlet*, 406 a5-b9) kendi hayatını eziyete çevirdiği yetmezmiş gibi başka birçok insana da eziyet ettiğini söyleyerek onunla alay eder.

49 Yunancada kadın ve erkeklerin güzelliği aynı kelimeyle ifade edilir. Erkeklere özgü güzellik için "yakışıklılık" karşılığında ayrı bir terim yoktur.

50 Klasik pentatlon koşu, uzun atlama, disk atma, cirit atma ve güreşten oluşuyordu.

yapabilirse bedenen güçlüdür. Boy bos açısından üstünlük bir insanın hareketlerini yavaşlatmayacak şekilde diğerlerinden uzun, geniş ve yapılı olmasıdır. [20] Atletik beceriler iri bir bedeni, güçlü ve çevik olmayı gerektirir, çünkü çeviklik de güç demektir. Bacaklarını belli bir biçimde ileriye uzatabilen ve onları hızla hareket ettirebilen kişi koşuculuğa yatkındır,[51] rakibini yakalayıp hareketsiz tutabilen kişi güreşe, rakibini yumruk atarak uzakta tutabilen kişi boksa, son ikisini yapabilen kişi pangrationa,[52] [25] hepsini yapabilen kişi de pentatlona yatkındır.

İyi yaşlılık yaşlılığın ağır ağır ve acısız biçimde gelmesidir, çünkü çabuk yaşlanan ya da yavaşça ama ağrılar ve sızılarla yaşlanan bir insanın yaşlılığına iyi denemez. Bu aynı zamanda bedenin mükemmel oluşuna ve şansa da bağlıdır. [30] Bir insan hastalıklı ya da bedenen zayıfsa acı çekmekten kurtulamaz, şansı yaver gitmezse de uzun bir hayat yaşayamaz. Aslında sağlıktan ve güçten tamamen bağımsız uzun yaşama olanağı da söz konusudur, çünkü bedence üstün olmadan uzun yaşayan birçok insan vardır. Ancak bu aşamada [35] bu konunun ayrıntılarına girmenin hiç gereği yok.

İyi ve çok sayıda dosta sahip olmak ifadesi, dostu "arkadaşı için iyi olacağına inandığı şeyleri yapan kişi" cümlesiyle tanımlarsak daha iyi anlaşılabilir. Bir insana karşı böyle duygular besleyen çok kişi varsa onun çok sayıda dosta sahip olduğunu, bu kişiler erdemliyse de iyi dostlara [40] sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Şanslı olma şansa bağlı şeylerin tümünün, çoğunun ya da en önemlilerinin kişinin başına gelmesi ya da onlara sahip

---

51 Antik dönemin en yaygın koşu yarışması στάδιον (stadion) bir stadionluk (185 metre) sürat koşusuydu. Orta mesafe koşusu δίαυλος (diaulos) iki stadionluk mesafeyi kapsıyordu, δόλιχος (dolikhos) ise yedi stadionluk mukavemet koşusuydu.

52 "Yumruk savaşı" anlamına gelen πυγμαχία (pygmakhia) boks MÖ 630 civarında, 37. Antik Olimpiyat'ta yarışmalara dâhil edilmişti. Bugün Grekoromen adıyla bilinen güreş türü πάλη (pale) ve her türlü vuruşun serbest olduğu παγκράτιον (pangration) antik dönemin diğer dövüş sporlarıydı.

olması anlamına gelir. [1362a] Şansa bağlı üstünlüklerin bazıları bir sanata[53] ilişkinken, doğadan kaynaklananlarında olduğu gibi bazıları da sanatlardan bağımsızdır. Doğaya ters olup sanata bağlı şeyler de vardır tabii ki. Mesela sağlık bir sanata bağlıyken, güzellik ve boy bos doğadan kaynaklanır. Genellikle kıskançlık doğuran üstünlükler şansa bağlı olanlardır. [5] Şans aynı zamanda akla uygun bir beklentinin zıddına oluşan iyi şeylerin de nedeni olabilir. Bütün kardeşleri çirkinken birinin yakışıklı olması, kimsenin bulamadığı bir hazineyi bir kişinin bulması, birini hedefleyen okun [kazara] başkasına saplanması ya da bir yere düzenli giden insanlara hiçbir şey olmazken [10] oraya ilk kez giden birinin öldürülmesi gibi. Buna benzer durumlar şansa ilişkindir.

Erdeme gelince, çeşitli övgü türleriyle yakından ilişkili olduğu için tanımını övgü konusunu ele aldığımızda vereceğiz.

6. Bölüm

[15] Bir hatibin dinleyicilerini bir şeye özendirmeye ya da ondan caydırmaya çalışırken şimdiki ya da gelecekteki hangi şeyleri amaçlaması gerektiği açıkça bellidir, çünkü birinciler ikincilerin zıddıdır. Politik hatip yararlı olmayı amaçladığına, insanlar sonucu değil de sonuca götüren yolları tartıştığına ve yararlı olanın iyi olduğuna inanıldığına göre, [20] genel anlamda iyi ve yararla ilgili öğeler hakkında konuşmamız gerekir.

Sadece "kendisi için" ya da başka bir şeyi seçmemize olanak tanıdığı için arzuladığımız, bütün varlıkların ya da mantığa sahip varlıkların arzulayacağı ya da mantığa sahip olsalardı arzulayacakları bir şeyi iyi olarak tanımlayalım. [25] İlgili kişinin kendisi için seçmesi mantıklı olan ya

53 Sanat terimiyle bir zanaat ya da emek ve bilgiye dayanan bir müdahale ifade edilmek isteniyor.

da mantığının seçtiği şeyler o kişi için iyidir. Aynı şekilde, bir insana kendini iyi hissettiren ve kendine yeterli olmasını sağlayan şeyler, kendine yeterlilik[54] ve bu tür durumları meydana getiren, sürdüren ya da izleyen şeylerle karşıtlarını engelleyen ve yok eden şeyler de iyinin tanımına girer. [30] Birbirini izleme aynı zamanda gerçekleşebilir ya da bir olay diğerinden sonra meydana gelebilir. Mesela bilgi öğrenmeden sonra elde edilirken, hayat sağlıkla aynı zaman içerisinde var olur. Bir şeyin başka bir şeyi yaratması üç şekilde anlaşılabilir. Mesela sağlıklı olmanın sağlık yaratması gibi, [doğru] beslenmenin sağlık yaratması gibi ve çoğu zaman idman yapmanın sağlık yaratması gibi.

Durum böyleyse iyi şeylere sahip olmak [35] ya da kötü şeylerden sakınmak iyi bir şeydir. Birinci durumda kötülükten sakınmak iyi olmakla eşzamanlıdır, ikinci durumda ise iyi olma kötü şeylerden sakındıktan sonra gelir. Küçük bir iyinin yerine daha büyüğünün ya da büyük bir kötünün yerine daha küçüğünün elde edilmesi de iyi şeylerdir. [1362b] Çünkü büyüğün küçüğü aştığı oranda birinci durumda kazanç, ikinci durumda kayıp vardır. Erdemlerin iyi şeyler olması kaçınılmazdır, çünkü onlara sahip olanlar iyi bir durumdadırlar ve erdemler aynı zamanda iyi şeylerle iyi eylemlere vesile olurlar. Ama bunların her birinin doğası ve özellikleri hakkında ayrıca konuşmamız gerekecek. [5] Haz[55] da iyi bir şey olmalı, çünkü bütün canlılar doğaları gereği onu arzularlar. Sonuç olarak hoş ve güzel şeyler iyi olmalıdır. Hoş şeyler haz yaratırken, güzel şeylerin bazıları hoştur, bazıları da "kendileri için" arzu edilirler.

[10] Tek tek saymak gerekirse, iyi olarak tanımlanması gereken şeyler şunlardır: Kendisi için arzu edilen ve kendi

---

54 *Nikomakhos'a Etik*, I 5, 1097b 14. "Kendine yeterli olmak, sadece ona sahip olmakla başka her tür ihtiyaçtan bağımsız olarak hayatımızı yaşanmaya değer kılan bir şeye sahip olmamız anlamına gelir."

55 ἡδονή (hedone). Aristoteles haz konusunu *Nikomakhos'a Etik*'in VII. ve X. kitaplarında ayrıntılarıyla ele alır.

kendine yeterli olan, ona ulaşmak uğruna bazı başka şeyleri arzuladığımız mutluluk. Ruhsal erdem oldukları için adalet, cesaret, özdenetim, yüce gönüllülük, görkem ve benzerleri. [15] Bedensel erdem oldukları ve bazı başka şeyler yaratabildikleri için sağlık, güzellik ve benzerleri. Mesela sağlık hem hazzın hem de hayatın yaratıcısıdır ve bu nedenle iyi şeylerin en değerlisi olduğu düşünülür, çünkü neden olduğu haz ve hayat insanların çoğu tarafından en değerli sayılan iki şeydir. Sahip olmanın erdemi anlamına geldiği ve birçok iyi şey yarattığı için zenginlik. [20] Kendileri için arzulandıkları ve birçok iyi şey yarattıkları için dostluk ve dostlar. Hoş oldukları, başka şeyler yarattıkları ve genellikle insanların onurlandırılmasına yol açtıkları için ün ve onur. İyi şeyler yaratma gücüne sahip oldukları için güzel konuşma ve iş bitirebilme yeteneği. [25] Ayrıca zekâ, güçlü bellek, kolay öğrenebilme, hızlı kavrama ve buna benzer erdemler de iyi şeyler yaratma gücüne sahiptir. Bunlara bütün bilimlerle sanatları, herhangi iyi bir sonuç vermemesi durumunda bile kendisi için arzulanan hayatı, son olarak da herkese yararlı olduğu için adaleti eklemeliyiz.

Bunlar hemen hemen bütün insanların iyi kabul ettiği şeylerdir. [30] Bir şeyin iyi olup olmadığı konusunda tereddüde düştüğümüzde şöyle düşünmeliyiz: Zıddı kötü olan ve zıddı düşmanlarımıza yarar sağlayan şey iyidir. Mesela korkak olmamız düşmanların yararına olduğuna göre, cesaret yurttaşlarımız için son derece yararlıdır. Genellemek gerekirse düşmanlarımızın istediği ya da onları sevindiren şeyin tersi hiç kuşkusuz değerlidir. [35] Bu yüzden de şair aşağıdaki dizeyi yazmıştır:

Gerçekten de Priamos [buna] çok sevinirdi[56]

56 Homeros, *İlyada*, I 255. Nestor, Akhilleus ile Agamemnon'a aralarındaki kavgayı öğrenirlerse düşmanlarının çok sevineceğini söyler. Aristoteles dizeyi ezberinden verdiği için aslından biraz farklıdır.

Bu ilke her zaman olmasa da genellikle geçerlidir, çünkü bazı durumlarda bir şey iki düşman tarafın da çıkarına olabilir. [1363a] Bu yüzden aynı şeyin her iki tarafa da zarar verebileceğini vurgulamak için "felaketler insanları bir araya getirir" denir. Aynı şekilde, aşırıya kaçmayan şey iyidir ve olması gerekenden fazla olan kötüdür. Uğruna çok emek ya da para harcanan şey [5] birçok çabanın nihai hedefi olduğundan iyi olmalıdır, çünkü nihai hedefler iyi olur. Bu yüzden şair şöyle demiştir:

Bir şanlı zafer belirtisi diye mi bırakacaklar
Priamos'la Troyalılara Argoslu Helene'yi[57]

ve

... ama bunca yıl kalıp boş elle dönmek yakışık almaz bize.[58]

[10] Aynı anlama gelen "testiyi kapının eşiğinde kırmak"[59] deyimi de vardır.

Birçok insanın arzulayıp peşinden koştuğu şey de iyidir. Burada peşinden koşulmaya layık görülen şeyin iyi olduğu varsayılmış ve "birçok insan" ifadesi herkes anlamında kullanılmıştır. Övülen şey de iyidir, çünkü kimse kötü bir şeyi övmez. Düşmanlarımızın ve kötü insanların övdüğü şey iyidir, [15] çünkü herkes, hatta ondan zarar görenler bile bir şeyin iyi olduğunu kabul ediyorsa –düşmanlarının değil de dostlarının kötülediği kişilerin kötü oluşu gibi– söz konusu şeyin iyi olması gerektiği açıktır. Bu yüzden Korintliler

57 Homeros, *İlyada*, II 160-161. Hera Akhaların Troya kuşatmasını çözerek gitmelerini engellemek için Athena'yı gönderir ve onu gayrete getirmek için bu argümanı kullanır.

58 Homeros, *İlyada*, II 297-298. Odysseus Akhaları kuşatmayı çözmemeleri için ikna etmeye çalışırken, bunca yıl savaştıktan ve bunca zahmetten sonra Troya'dan elleri boş dönmelerinin utanç verici olduğunu söyler.

59 Testiyi çeşmeden doldurup eve kadar taşıdıktan sonra kırmak, boşa emek harcamak, tam hedefe ulaşmak üzereyken başarısız olmak anlamına gelir.

Simonides'in[60] aşağıdaki dizeyle kendilerine hakaret ettiğini düşünmüşlerdi:

Korintlilerden yana hiçbir şikâyeti yok İlion'un[61]

[20] Sağduyulu ve ahlaklı erkek ya da kadınların değer verdiği kişiler iyidir. Mesela Athena'nın Odysseus'a, Theseus'un Helene'ye, tanrıçaların Aleksandros'a[62] ve Homeros'un Akhilleus'a değer vermesi gibi. İnsanların seçtiği şeyler genellikle iyidir, çünkü düşmanlarımız için kötü, dostlarımız için iyi olan şeyleri ve olası şeyleri seçeriz. [25] Olası terimiyle yapılmaları mümkün ya da kolayca yapılabilecek şeyler kastediliyor. Kolay yapılma da zahmetsizce ve kısa sürede yapılabilme anlamına gelir, çünkü "kolaylık" harcanan emek ve zamanla tanımlanır.

Arzulanan şeyler de iyidir. Bir insan ya hiç kötü olanı istemez ya da iyi olanların kötülerden fazla olmasını ister. İkinci durumda, uğranan zarar ya hiç fark edilmez ya da önemsizdir. [30] Tanıdık gelen, hiç kimsenin sahip olmadığı ve olağandışı şeyler de iyidir, çünkü onlara sahip olmak saygınlık kazandırır. Sahiplerine uygun olan, soylarına ve yeteneklerine yakışan ve insanların yoksun olduklarını hissettikleri şeyler iyidir. Sonuncular çok önemsiz de olsa onlara sahip olma arzusu hiç azalmaz.

---

60 Kea adalı Simonides (MÖ 556-469) çağının tanınmış lirik şairlerindendi. Şiirin her türünde eser vermiş, zafer ve övgü şiirleriyle ünlenmişti. Ağıt türünü koral şiirde ilk kullanan ve *Suda Sözlüğü*'ne göre lire sekizinci teli ekleyen o oldu. Pers savaşları esnasında yazdıklarıyla Yunan millî bilincinin oluşmasına katkıda bulunduğuna inanılır.

61 *İlyada*'ya göre (II 876) Troyalıların tarafında savaşan Lykia kralı Glaukos Korinthoslu Glaukos'un torunuydu. Simonides'in bu dizesi kendilerini Troyalıların bağlaşığı olarak gösterdiği için Korinthoslular rahatsız olmuştu. Aristoteles Simonides'in (Frag. 50, L.P.G. 3) pasajını aklında kaldığı şekliyle alıntılıyor.

62 Aristoteles Troya prensi Aleksandros'a (Paris) değinmektedir. Hera, Athena ve Aphrodite Paris'e giderek içlerinden en güzelini seçmesini istemişlerdi.

[35] Kolayca başarılan şeyler de olası ve kolay oldukları için iyidir. Bunlar herkesin, çoğu kimsenin ve bizimle eş ya da bizden aşağı değerde kişilerin başarılı olduğu şeylerdir. Yapmakla dostlarımızı hoşnut ettiğimiz ya da düşmanlarımızın canını sıktığımız şeyler iyidir. Hayran olduğumuz kişilerin yaptığı ve kolayca başaracağımızı düşündüğümüz için yetenek ve deneyimlerimize uygun şeyler, [40] büyük övgülere layık oldukları için sıradan insanların yapamadığı şeyler de iyidir. Arzu ettiğimiz şeyler gözümüzde sadece daha hoş değil, aynı zamanda daha iyi de görünür. [1363b] Son olarak, farklı yaradılıştaki insanlar her şeyden çok özel ilgi duydukları şeyleri tercih ederler. Zaferden hoşlananlar zafere, onuru sevenler onura, parayı sevenler paraya vb. yönelirler. Bir politik hatip "iyi" ve "yararlı" üzerine konuşacaksa argümanlarını bu söylediklerimize göre şekillendirmelidir.

7. Bölüm

[5] İnsanlar çoğu kez iki şeyden her ikisinin de yararlı olduğu konusunda anlaştıkları hâlde, hangisinin daha yararlı olduğu konusunda anlaşamazlar. Bu yüzden "daha iyi" ve "daha yararlı" kavramları hakkında konuşmalıyız. Bir şeyin bir başkası kadar ve ondan biraz fazla olduğu için onu aştığı, başka bir şey tarafından içerildiği için de onun tarafından aşıldığını varsayalım. "Daha büyük" ve "daha çok" kavramları [10] "daha az" olana göre tanımlanırken, "büyük", "küçük", "çok" ve "az" kavramları ise şeylerin çoğunluğunun boyutlarına göre tanımlanır. Şeylerin çoğunluğunun boyutunu aşanlar büyük, onlardan eksik olanlar da küçüktür. Çok ve az için de aynısı geçerlidir.

O hâlde biz ve anlayış ile sağduyuya sahip olsalardı bütün diğer varlıklar –başka bir nedenden dolayı değil de kendimiz öyle olduğumuz için– arzuladığımız şeylere "iyi"

deriz. [15] İyileri üreten, koruyan ve iyilerle birlikte olan şeyler ve onlara ulaşmak uğruna bir şeyler yapılmasını gerektiren nihai amaçlar da iyidir. Eğer "bir" ve kıyaslamanın yapıldığı "daha az" sayıdaki iyi hesaba dâhil edilirse, daha çok sayıdaki iyi bir ya da daha az sayıdaki iyiden üstündür, çünkü daha fazla olan daha az olandan üstündür. Aynı şekilde, [20] içerilen şey de onu içerene göre eksik kalır.

Bir türün en büyüğü başka bir türün en büyüğünü aşarsa birinci tür ikinci türden üstündür ve eğer bir tür diğerinden üstünse onun en büyüğü diğerinin en büyüğünü aşar. Mesela en uzun boylu erkek en uzun boylu kadından uzunsa, genellikle erkekler kadınlardan uzun boyludur diyebiliriz. Buna karşılık erkekler kadınlardan uzun boyluysa, [25] en uzun boylu erkek de zorunlu olarak en uzun boylu kadından uzun olacaktır. Çünkü bir türün başka bir türe üstünlüğü en büyük örneklerinin üstünlüğüyle doğru orantılıdır.

Bir şey başka bir şeyi izlerken birinci şey ikinciyi izlemezse ondan üstündür, çünkü diğerinin yararlılığını da içerir. Bir şey bir başkasını ya aynı zamanda, ya sonradan ya da potansiyel olarak izleyebilir. [30] Yaşam sağlığı aynı zamanda izlerken, sağlık yaşamı izlemez. Bilgi öğrenmeyi bir süre geçtikten sonra izler, kutsal değerlere saygısızlık etmek de potansiyel olarak hırsızlıkla birliktedir, çünkü kutsal değerlere saygısızlık eden biri hırsızlık da yapabilir. Aynı şekilde, üçüncü bir şeyden üstün olan iki şeyin en büyüğü miktar olarak diğerinden fazla olanıdır. [35] Daha büyük bir iyiyi yaratan şey de daha iyidir, çünkü "daha büyük bir şey yaratıyorum" cümlesi tam olarak bunu ifade eder. Aynı şekilde, büyük bir iyi tarafından yaratılan şey de daha büyüktür. Mesela sağlığa yararlı olan keyif verene tercih ediliyor ve ondan daha iyi kabul ediliyorsa sağlık keyiften üstün bir iyidir.

[1364a] Kendisi için arzu edilen de kendisi için arzu edilmeyenden daha büyük bir iyidir. Mesela bedensel güçle sağlığı ele aldığımızda bedensel güç kendisi için arzulanırken, sağ-

lık kendisi için arzulanmaz, bu yüzden bedensel güç sağlıklı olmaktan daha büyük bir iyidir. Aynı şekilde, iki şeyden biri nihai amaç iken diğeri değilse onu başka bir nedenle değil, kendisi için tercih ettiğimizden diğerinden üstündür, [5] mesela beden eğitimi kendisi için değil, bedene yararlı olması için yapılır.

İki şeyden biri diğerine ya da başka şeylere daha az ihtiyaç duyarsa kendine daha çok yeterli olacağından diğerinden üstündür, kendine yeterli olmak daha az şeye ya da daha kolay şeylere ihtiyaç duymak anlamını taşır. Herhangi bir şey bir diğerinden bağımsız var olamıyorsa ve diğeri birincisinden bağımsız var olabiliyorsa ikincisi daha iyidir. [10] Kendine daha çok yeterli olan diğerinden üstündür. Bir şeylerin başlangıcı olan olmayandan, bir şeylerin nedeni olan da olmayandan üstündür, çünkü başlangıcı ve nedeni olmayan hiçbir şey var olamaz. İki farklı başlangıç ya da nedenden ortaya çıkan şeyler arasında daha önemli olan başlangıç ya da nedenin sonuçları daha önemlidir, [15] aynı şekilde daha önemli sonuçları olan başlangıç ya da nedenin kendisi de daha önemlidir. Şimdiye kadar söylediklerimizden bir şeyin diğerinden üstün olduğunun iki şekilde gösterilebileceği açıktır. Kendisi başlangıç iken diğeri değilse başlangıç olan diğerinden üstündür. Ama bir şey, kendisi başlangıç olmadan diğeri başlangıç ise yine diğerinden üstün olabilir, çünkü "sonuç" başlangıçtan daha büyük bir iyidir. [20] Bu yüzden Leodamas Kallistratos'u suçlarken,[63] kışkırtan kişi olmasaydı suç işlenmeyebilirdi diyerek, suça kışkırtanın suçu işleyenden daha suçlu olduğunu söylemişti. Sonra da

63 Atina'nın (devlet başkanına eş değer) "eponymos arkhon"u Kallistratos MÖ 366'da Boiotia ve Attika'nın sınırında bulunan Oropos kentine bir süre için Thebaililere teslim olmasını önermişti ve konuyla ilgili görüşmeleri General Khabrias yürütmüştü. Thebaililer daha sonra anlaşmaya uygun olarak Oropos'tan çıkmayı reddedince iki siyasetçi vatana ihanet suçuyla yargılanmış, ancak hüküm giymemişlerdi. Mahkemede suçlamayı İsokrates'in öğrencisi hatip Leodamas yapmıştı.

Khabrias'ı suçlarken, yapacak kimse bulunmasaydı suç işlenmeyecekti diyerek suçu işleyenin kışkırtandan daha kötü olduğunu söylemişti, çünkü insanlar bir suçun planını onu işlemek üzere yaparlar.

Ender bulunan çok bulunandan üstündür. [25] Mesela daha az yararlı da olsa, elde edilmesi güç olduğundan altın demirden üstündür. Ama başka bir açıdan bakıldığında, daha çok yerde kullanıldığı için, bol bulunan şey nadir bulunandan üstün olabilir, çünkü "sık kullanılan" "nadir kullanılandan" üstündür. "En iyisi sudur"[64] özdeyişi de bu gerçeği vurgular. [30] Genel olarak "zor" nadir bulunduğu için "kolay"dan üstündür, ancak başka bir açıdan bakıldığında, gerçekleşmesini daha çok istediğimiz için "kolay" "zor"dan üstündür.

Zıddı daha büyük kötü olan ve yokluğu bizi daha çok etkileyen şey diğerinden üstündür. Nihai sonuç olduklarından iyi ve kötü, nihai sonuç olmayan iyi ve kötünün yokluğundan üstündür. [35] Şeylerin kendileri olumlu ya da olumsuz sonuç verdikleri oranda iyi ya da kötüdürler. Aynı şekilde, iyi ya da kötü özellikleri daha fazla olan şeylerin kullanımı da daha üstün sonuçlara yol açar, çünkü nedenler ve başlangıçlar karşılıklı olarak sonuçlarla uyumludur. Bundan başka, bir diğerinden üstün olması arzulanan ve tercih edilen şeyler onlardan daha iyidirler. Mesela görme duyusu koku alma duyusundan daha önemli olduğu için iyi görmek iyi koku almaya tercih edilir. [1364b] Benzer şekilde bir insanın dostlarına düşkünlüğü paraya düşkünlüğünden daha iyi addedildiği için arkadaş sevgisi para sevgisinden daha iyidir. Aynı şekilde iyi şeylerin aşırısı daha iyi, güzel şeylerin aşırısı daha güzeldir.

Daha güzel ve daha iyi arzular uyandıran şeyler diğerlerinden iyidir, [5] çünkü üstün arzular daha önemli şeyler için duyulur. Aynı şekilde, daha iyi ve daha güzel şeyler de daha

64 Pindaros, *Olympionikos*, 1. 1.

iyi ve daha güzel arzular uyandırır. Onlara ilişkin bilgilerin daha iyi ve daha önemli olduğu şeyler de daha iyi ve daha önemlidir, [10] çünkü şeyler ve onlara ilişkin bilgiler doğru orantılıdır. Her bilim kendi alanında söz sahibi olduğuna göre, önemli ve güzel şeylere ilişkin bilgiler nesneleri olan şeylerle orantılı olarak önemli ve güzeldirler.

Sağduyulu insanların[65] tümünün, çoğunun ya da içlerinden en önemlilerinin haklarında karar verdiği ya da vereceği konular da kişilerin bu kararlara varırken dayandıkları bilgelikleriyle orantılıdır. [15] Gerçekten de bir şeyin doğası, miktarı ve kalitesi bilime ve pratik bilgeliğe göre saptanır. Ama biz "iyi" hakkında konuştuk ve onu "aklı ve anlayışı olan insanların seçeceği şey" ifadesiyle tanımladık. Bu durumda "aklın" daha iyi olduğunu iddia ettiği şeyin daha iyi olacağı açıktır. Ayrıca –mutlak anlamda ya da bir özelliğinin iyi olması sayesinde– "iyi" insanlara ait olan şey de daha iyidir. [20] Mesela cesaret bedensel güçten daha iyidir. Aynı şekilde –mutlak anlamda ya da bir özelliğinin iyi olması sayesinde– iyi insanların seçeceği şey de daha iyidir. Bu durumda adil bir insanın tercihi bu yönde olacağından, haksızlığa uğramak başkalarına haksızlık yapmaktan iyidir. Bütün varlıklar, daha önce "iyi" ve "sonuç" kavramlarını incelerken belirttiğimiz gibi, haz duygusunu kendileri için amaçladıklarına göre, iki şeyden daha hoş olanı diğerinden daha iyidir. [25] Daha az acıya neden olan ve daha uzun süre keyif veren şey daha hoştur. Daha güzel de az güzelden iyidir, çünkü güzellik kendisi için ya da hoş olduğu için tercih edilir. İnsanların kendileri ya da dostları için arzuladıkları şeyler iyi, arzulamadıkları şeyler de kötüdür. [30] Uzun süren kısa sürenden, kesin olan kesin olmayandan iyidir. Birincilerin üstünlüğü onlardan daha uzun süre, ikincilerin üstünlüğü de

65 "Sağduyulu insanlar" terimiyle herhangi bir pratik bilgeliğe sahip olanlar kastediliyor. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te (1140b 4) sağduyunun tanımını vermeye çalışır.

onlardan arzuladığımız zaman yararlanabilmemize dayanır. Gerçekten de kesinlikle sahip olduklarımızda istediğimiz an elimizin altında olma üstünlükleri vardır.

Ayrıca başkalarıyla aynı sırada bulunan ve aynı yapıdaki[66] kelime ya da kavramlar söz konusu olduğunda, [35] bunlardan biri için geçerli olan diğerleri için de geçerlidir. Mesela "cesur" sıfatı "sağduyulu" sıfatından daha iyi ve daha çok arzulanır ise "cesaret" kavramı da "sağduyu"dan, "cesaret göstermek" fiili de "sağduyulu davranmak" fiilinden üstündür.

[1365a] Aynı şekilde, herkesin tercih ettiği herkesin tercih etmediğinden, çok kişinin tercih ettiği az kişinin tercih ettiğinden iyidir. Daha önce söylediğimiz gibi, çoğunluğun tercih ettiği iyi olduğuna göre, daha çok kişinin tercih ettiği de daha iyi olmalıdır. Rakiplerimizin ve düşmanlarımızın tercih ettikleriyle yargıçların ya da yargıçların bu amaçla görevlendirdiği kişilerin tercih ettikleri de daha iyidir. Birinci durumda herkesin tercihi alınmış gibi olur, ikinci durumda ise konuyu iyi bilenlerin ve uzmanların tercihi söz konusudur.

[5] Bazen herkesin katıldığı bir olay, ona katılmamak onursuzluk sayılacağından ve nadir olduğu için kimsenin katılmadığı ya da çok az kişinin katıldığı bir olay [diğerlerinden] daha önemlidir. Daha fazla övgüye layık görülen şeyler daha güzel olduklarından, daha çok onurlandırılan şeyler de onurlandırma bir tür değerini takdir etme sayılacağından daha önemlidirler. Daha çok zarar veren şeyler de daha önemlidir. Büyük görülen ya da büyük oldukları varsayılan şeylerden daha büyük olan şeyler de daha önemlidir. [10] Parçalarına ayrılan şeyler sadece bu özellikleriyle önceki durumlarından sayıca fazla görüneceklerinden daha önemli-

66 σύστοιχον (systoikhon) ve πτῶσις (ptosis). Aristoteles bu iki terimi *Topika*'da (114a ve 26b 5) daha ayrıntılı ele alır. Bu terimler İngilizceye "coordinates" ve "infections" diye çevrilmiştir.

dirler. Ozan, Meleagros'un savaşa katılmaya bu şekilde ikna edildiğini söyler:[67]

Kimin vatanı düşmanın eline geçerse
[15] *bütün erkekler kılıçtan geçirilir, yangın kenti kasıp kavurur,*
ve yabancılar çocukları köle edip götürür...

Epikharmos'un[68] yaptığı gibi olayları üst üste yığarak kademelendirmek de aynı etkiyi yaratır. Parçalara ayırmada olduğu gibi bir üstünlük hissi verdiğinden başka, önemli olayların nedeni ve sonucu gibi görünür. [20] Zorlukla elde edilenler ve nadir bulunanlar üstün kabul edildiklerine göre, üstünlük uygun duruma, yaşa, yere, zamana ve insanın doğal güçlerine bağlı olabilir. Bir insan doğal gücünü, yaşını ve yaşıtlarının yaptıklarını aşan bir şeyi, özel bir tarzda, özel bir yer ve zamanda yaparsa, bu hareketi güzel, iyi ve adil ya da bu kavramların zıddı sayılacaktır. [25] Olimpiyat oyunlarındaki bir zaferi övmek için yazılan epigram da bunu vurgular:

Eskiden omuzlarımda kaba bir askıyla
balık taşırdım Argos'tan Tegea'ya.[69]

İphikrates[70] de "nereden başlayarak nerelere vardım" sözleriyle içinden çıktığı aşağı sınıfları anlatarak övünürdü.

---

67 Homeros, *İlyada*, IX 590-594. Karısı Kleopatra savaşta esir düşen bir kentin başına gelen felaketleri ayrıntılarıyla sayarak kocasını savaşa katılmaya ikna eder. Aristoteles'in aktardığı pasaj aslından oldukça farklıdır.

68 Kos adalı filozof ve komedya yazarı (MÖ 550-460). Sicilya'nın Megara kentine yerleşerek burada yaşadı. Koro kullanmadığı ve Dor lehçesinde yazdığı komedyalarından başka yazarlarca alıntılanan küçük pasajlar günümüze kadar geldi. Mitolojiden ve halkın gündelik yaşamından esinlendi. Platon onun için "komedyanın prensi" demiş, Horatius da Plautus'un onun eserlerini taklit ettiğini yazmıştı.

69 Keioslu Simonides, Frag. 163 3.

70 Bir ayakkabıcının oğlu ve Aristoteles'in çağdaşı olan başarılı bir general.

Burada doğal olan sonradan edinilene göre daha iyidir, çünkü onu edinmek zordur. [30] Ozan öyle der:

Kimseden değil, kendimden öğrendim.[71]

Büyük ve önemli bir bütünün en önemli parçası iyidir. Perikles mezar başında okuduğu söylevde, "Kent çocuklarını yitirince baharsız kalan yıla döndü,"[72] demişti. Büyük ihtiyaç anında, [35] mesela yaşlılık ya da hastalık anında ihtiyaç duyulan şeyler de iyidir. Aynı şekilde, iki şeyden arzulanan sona daha doğrudan götüreni diğerinden ve belli bir birey için iyi olan genel olarak iyi olandan daha iyidir. Mümkün imkânsızdan iyidir, çünkü birincisi söz konusu kişiye yarar sağlayabilecekken diğeri sağlayamaz. Yaşamın sonunda olanlar da iyidir, çünkü sona yakın şeyler nihai sonuca daha çok benzer.

[1365b] Gerçekliği amaçlayan şeyler görünüşü amaçlayan şeylerden iyidir, çünkü kimse ona sahip olduğunu bilmeyecekse görünüşü amaçlayan şeyi tanımı gereği hiçbir insan seçmez. Bu yüzden bir insanın kendisine iyilik yapılması, o insanın başkasına iyilik yapmasından daha iyidir, çünkü kimse öğrenmeyecek de olsa birincisi tercih edilir, oysa hiç duyulmayacak olursa ikinciyi tercih etmemek daha olasıdır. [5] Gerçekliğe daha yakın oldukları için bir insanın olmak istedikleri görünmek istediklerinden daha önemlidir. İnsanlar adil görünmeyi adil olmaktan daha çok arzuladıkları için adaletin fazla değeri olmadığını düşünürler, oysa sağlık için

---

71 Homeros, *Odysseia*, xxii 347. Penelope'nin taliplerinden Ozan Phemius Odysseus'un ayaklarına kapanarak böyle der.

72 Peloponessos Savaşı'nın ilk yılında ölen askerleri anma töreninde mezar başında okunan ve literatüre Ἐπιτάφιος (Epitaphios) adıyla geçen söylevin Thukydides tarafından aktarılan hâlinde bu cümle yoktur. Perikles bu sözleri başka bir mezar başı söylevinde söylemiş olabilir. Ancak Herodotos, Syrakusa tiranı Gelon'un ağzından da benzer bir cümle aktarır (*Tarih*, 7, 162).

böyle değildir. Hayatta kalmak, güzel yaşamak, haz duymak ve iyi davranışlar göstermek gibi birçok farklı amaç için yararlı olan şeyler iyidir. [10] Bu saydıklarımızın tümünü içeren zenginlik ve sağlık bu nedenle en önemli değerler olarak kabul edilirler. Acı duymamayı ve haz duymayı sağlayan şeyler de aynı anda birden fazla iyiyi sağladıkları için daha iyidir, çünkü bu durumda acının yokluğu ve hazzın varlığı söz konusudur. İki şeyden bir üçüncüye eklendiği zaman daha iyi bir bütün oluşturacak olanı diğerinden iyidir. Aynı şekilde, onlara sahip oluşumuz dikkati çeken şeyler [15] sahip oluşumuz dikkati çekmeyen şeylerden iyidir, çünkü birincileri daha gerçekçi görünür. Bu yüzden bir insanın zengin olması zengin görünmesine tercih edilir. Başkaları daha çoğuna sahipken, bir insanda bir şeyin tek oluşu onu daha değerli kılar. Bu yüzden tek gözlü bir adamın gözünü çıkarmak, iki gözlü bir adamın gözünü çıkarmaktan daha büyük zarar verir, çünkü tek gözlü adamın elinden daha çok değer verdiği bir şeyi alınmıştır.

Bir önerinin lehine ya da aleyhine konuşurken [20] argümanlarımızı dayandırmamız gereken ilkelerin hemen hemen tümünü sergilemiş bulunuyoruz.

8. Bölüm

Politik hatibin dinleyicilerini ikna edebilmesi ve onlara doğru tavsiyelerde bulunabilmesi için gerek duyduğu en önemli ve belirleyici nitelik bütün yönetim biçimlerini [rejimleri] tanıması ve onların her birine ait gelenekleri, kurumları ve her biri için neyin yararlı olduğunu birbirinden ayırt edebilmesidir.[73] [25] Bütün insanlar çıkarlarına saygı duyulduğu zaman ikna edilirler ve bu çıkarlar kurulu düzenin

73 Aristoteles bu konuyu *Politika*'da (III. Kitap 7-18, IV. Kitap 2-16 ve V. Kitap 5-12. bölümlerde) ayrıntılarıyla ele alır.

sürdürülmesini sağlar. Öte yandan devlet yönetiminde belirleyici kararları siyasi erki ellerinde tutanlar verir ve bu erkin hangi kurumda olacağı yönetim biçimine bağlıdır. Ne kadar yönetim biçimi varsa siyasi erki elinde tutan o kadar kurum vardır. Dört yönetim biçimi vardır: [30] demokrasi, oligarşi, aristokrasi ve monarşi. Her yönetim biçiminde yargılama ve karar verme yetkisi [yönetime adını veren] gücün tümüne ya da onun bir parçasına verilmiştir.

Demokraside devlet görevleri yurttaşlar arasında kurayla bölüştürülür,[74] oligarşide[75] vergiye tabi mülk sahipliğine ve aristokraside eğitime orantılı olarak dağıtılır. Eğitim terimiyle yasaların belirlediği eğitimi kastediyorum. [35] Gerçekten de aristokraside siyasi erk yasalaşmış geleneklere saygı duyanların elindedir. Bunlar "aristos"[76] oldukları için söz konusu rejime aristokrasi adı verilmiştir. Adından anlaşılacağı gibi, [1366a] monarşi[77] siyasi erkin tek bir kişide olduğunu belirtir. Bazı kurallara uymakla yükümlü olan krallık rejimiyle hiçbir kurala bağlı olmayan tiranlık rejimi olmak üzere iki farklı türü vardır. Yönetim şekillerinin nihai amaçları da göz ardı edilmemelidir, çünkü insanlar tercihlerini amaçlara göre yaparlar. Demokrasinin nihai amacı özgürlük, [5] oligarşinin zenginlik, aristokrasinin eğitim ve yasalaşmış gelenekler, ti-

74 Demokrasi δῆμος (demos) halk ve κράτος (kratos) güç, devlet, yöneten erk kelimelerinden türetilmiştir. Demokratik rejimde bütün yurttaşlar eşit sayıldığından siyasi kararlar vermenin uzmanlık gerektirmediğine inanılıyordu. Bu yüzden askerî komutanlık gibi uzmanlık gerektiren alanlarda devlet görevlileri atamayla görevlendirilirken, çağdaş demokrasilerdeki devlet başkanına eş değer "eponymos arkhon" kurayla saptanıyordu. Zamanla kurayla dağıtılan devlet görevlerinin sayısı artmış, Aristoteles'in zamanında hemen hemen hepsi kurayla dağıtılır olmuştu.

75 Oligarşi ὀλίγος (oligos) az ve ἀρχή (arkhe) egemenlik (bir anlamı da "başlangıç") kelimelerinden türetilmiştir.

76 Sözlük anlamı "mükemmel", "en iyisi" olan ἄριστος (aristos) sıfatı kelime türetmede çok kullanılır. Mesela Aristoteles "mükemmel yapan", Aristophanes "mükemmel görünen", Aristodemos "halkın mükemmeli" anlamına gelir.

77 Monarşi μόνος (monos) tek ve ἀρχή (arkhe) kelimelerinden türetilmiştir.

ranlığın amacı da siyasal erki yitirmemektir.[78] Bu durumda her yönetim şeklinin nihai amaçlarını şekillendiren gelenekler, kurumlar ve çıkarlar iyi bilinmelidir, çünkü dinleyicilerin seçim ve tercihleri onlara göre yapılır.

Ama retorik ikna sadece politik söylevler yoluyla değil, [10] aynı zamanda hatibin karakterinin öne çıkarılmasıyla da başarılabilir. Mesela bir hatip bizi ikna edebildiyse erdeme, iyi niyete ya da bu iki özelliğin her ikisine sahip olduğu içindir. Bu yüzden her yönetim şekline özgü ayırt edici özellikleri iyi bilmemiz gerekir, bu özellikler bize o yönetim şekline ilişkin en etkili inandırma araçlarını sağlayacaktır. [15] Yönetim şekillerinin özellikleri de aynen bireylerde olduğu gibi öğrenilebilir. Özellikler tercihlere, tercihler de onlara esin veren amaçlara göre belirlenir.

Şimdiye ya da geleceğe yönelik önerilerde bulunurken neyin amaçlanması gerektiğini, bu önerilerle ilgili argümanların nereden seçileceğini ve aynı zamanda çeşitli yönetim biçimlerinin ayırt edici özelliklerine [20] ve kurumlarına ilişkin bilgi edinmeyi sağlayacak kaynak ve yöntemleri konumuzun gerektirdiği ayrıntılara kadar konuştuk. Konunun daha ayrıntılı bir açıklaması *Politika*'da verilmiştir.[79]

9. Bölüm

Şimdi de törensel hatibin hedefleri olan erdem ve kötülük, güzellik ve iğrençlik[80] kavramları hakkında konuşalım. [25] Bunu yaparken, aynı zamanda bizi dinleyenlere şu ya da bu erdeme sahip olduğumuzu nasıl göstereceğimizi de anlatacağız, çünkü daha önce söylediğimiz gibi bu inandırma-

78 Yönetim biçimleri arasında sayılan krallığın amacı burada belirtilmiyor.

79 *Politika*, III. ve IV. kitaplar.

80 Sözlük anlamı "güzel" olan καλόν (kalon) ve "utanç verici, iğrenç" olan αἰσχρόν (aishron) çağdaş Yunancaya "güzel" ve "çirkin", İngilizceye ise "noble" ve "disgraceful" diye çevrilmiştir.

nın ikinci yöntemidir. Dinleyenler bizim ya da başkalarının erdemli olduğuna aynı yöntemler kullanılarak inandırılır. Çoğu zaman ciddi ya da ciddiyetten uzak bir amaçla [30] sadece insanlarla tanrıları değil, cansız varlıkları ve sıradan hayvanları da övme gereğini duyduğumuz için bunlar hakkında da aynı türden önermeler kullanmalıyız. Sadece örnekler vererek bile olsa bu konuya da değinelim.

Güzel kendisi için arzulanan ve övgüye layık [35] ya da iyi ve bu iyiliği sayesinde hoş olan şeydir. Güzelin tanımı buysa erdemin de güzel olması gerektiği ortaya çıkar, çünkü erdemli oluşunun yanı sıra aynı zamanda övgüye de layıktır. Genel kanıya göre, erdem iyiyi sağlayabilen ve onu koruyan, ama aynı zamanda bizi her durumda her türden önemli ve yararlı eylemler yapmaya yönlendiren bir yetidir.[81] [1366b] Erdemin öğeleri adalet, cesaret, özdenetim, görkem, yüce gönüllülük, cömertlik, merhamet, sağduyu ve bilgeliktir. Erdem iyilik yapma yetisi olduğuna göre, en büyük erdemler başkalarına en yararlı olanlardır. [5] Bu yüzden insanlar en çok cesur ve adil insanları takdir ederler, çünkü cesaret savaş zamanında, adalet ise hem savaşta hem barışta başkalarına yararlı olur. Ardından cömertlik gelir, çünkü cömert insanlar başkalarının bunca önem verdiği para için birbirleriyle rekabet etmezler, onu gönül rahatlığıyla harcarlar. [10] Adalet herkesin yasaların öngördüğü şekilde mal mülk sahibi olması erdemidir, adaletsizlik ise yasaları çiğneyerek başkalarının malını mülkünü gasbetmektir. Cesaret tehlikeli durumlarda yasalara uygun soylu işler yapmayı esinlendiren erdem iken, korkaklık bunun zıddıdır. Özdenetim insanların bedensel hazları [15] konusunda yasalara uymalarını sağlayan erdemdir, bunun zıddı nefsine hâkim olamamaktır. Cömertlik bizi başkalarının iyiliği için

81 δύναμις (dynamis), "güç" anlamına da gelen bu kelimenin "yeti" anlamında kullanılması nadir görülen bir durumdur. Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te (1105b 19 ve sonrası) erdemin alışkanlık (ἕξις, heksis) olduğunu söyler.

para harcamaya götürür, bunun zıddı cimriliktir. Yüce gönüllülük bizi başkalarına büyük iyilikler, görkem de onur kazandıran harcamalar yapmaya yönlendiren erdemlerdir. [20] Zıtları çapsızlık ve pintiliktir. Sağduyu da daha önce mutlulukla ilgili olduğunu söylediğimiz iyilik ve kötülükler hakkında doğru düşünmemizi sağlayan zihin erdemidir.

Genel olarak erdem, kötülük ve onların öğeleri hakkında yeterince konuştuk, [25] bu yüzden [nedenleriyle sonuçlarını] anlamak zor olmayacaktır. Erdem meydana getirebilen şeyler erdeme yönelik olduklarından güzeldirler, aynı şekilde erdemin sonuçları, göstergeleri ve meydana getirdiği eserler de güzeldir. Aynı şekilde erdemin göstergeleriyle erdemin eserleri ve sonuçları güzel olduğuna göre, [30] cesaret belirten eserlerle göstergelerin ve cesaretle yapılan her şeyin de güzel olması gerekir. Adaletin eserleri ve göstergeleri için de aynısı geçerlidir, ancak kişinin adil bir cezaya çarptırılması farklıdır. (Adalet "adil" olmanın her zaman iyi olmadığı biricik erdemdir, çünkü bir insanın adil bir cezaya çarptırılması adil olmayan bir cezaya çaptırılmasından daha utanç vericidir.) Diğer erdemler için de benzer şekilde düşünebiliriz. [35] Ödülle ödüllendirilen ve özellikle ödülü paradan çok onur olan eylemler güzeldir. Aynı şekilde, insanın seçim şansı olduğunda kendi çıkarına yaramayan eylemler seçmesi de güzeldir. Mutlak güzel şeyler ve insanın kendi çıkarını gözetmeksizin ülkesi için yaptıkları güzeldir. Bireysel çıkarlar gütmek bencillik olduğundan, kendi doğaları güzel olduğu hâlde kişinin kendisi için güzel olmayan şeyler de güzeldir. [1367a] Yararlarından yaşarken değil, öldükten sonra yararlanılan şeyler de güzeldir, çünkü bunlar diğerlerinden daha az bencillik ifade eder. Kişisel çıkarlara daha az hizmet ettiklerinden başkaları için yapılan eylemler, kişinin kendisine değil, başkalarına yarar sağlayan eylemler, adalet bunu gerektirdiği için bize iyilik yapanlara yapılan iyilikler [5] ve kişinin kendi çıkarına yönelik olmadıkları için hayır işleri güzeldir. İnsanları utandıran şeylerin zıtları da güzeldir, çünkü insanlar utandırıcı

şeyler söylemekten, yapmaktan ya da yapmaya yeltenmekten utanç duyarlar. Bu yüzden Alkaios, "Bir şey söylemek isterdim, ama utanç durduruyor beni,"[82] dediğinde, Sappho ona şöyle yanıt vermişti:

İyi ve güzel şeyler söylemeyi arzulamış olsan
[10] *ve dilin kötülükler saçmak için kımıldamasa*
gözlerini bir utanç perdesi örtmez
doğruları söylemek için konuşurdun...[83]

[15] İnsanların korku duymaksızın heyecanla arzuladığı şeyler güzeldir, çünkü şöhrete ulaşmak için böyle davranılmalıdır. Daha üstün olanların erdemleriyle eylemleri de daha üstün olur, mesela erkeklerinkiler kadınlarınkinden üstündür. Bizden çok başkalarına keyif veren erdemler de öyledir, adil olmanın ve adaletin güzelliği buradan gelir. [20] Düşmanlarla anlaşmaya varmayıp onları cezalandırmaya çalışmak güzeldir, çünkü karşılık vermek adil, adil olmak da güzeldir, teslim olmamak ise cesaret belirtisidir. Utku ve onur doğrudan bir kazanç sağlamadıkları hâlde yine de arzulanan şeylerdir ve erdem alanındaki üstünlüğü ifade ederler. Hatırlanmaya değer şeyler güzeldir ve hatırlanmaya ne kadar değerlerse o kadar güzeldirler. [25] Ölümden sonra süren, onurun eşlik ettiği, benzeri bulunmayan, hatırlanması en kolay olan ve sadece bir kişide bulunan şeyler de güzeldir. Sahip olduğumuz gelir getirmeyen gayrimenkuller, cömert insanlara böyleleri yaraştığı için güzeldir. Bir halkın ayırt edici özellikleri ve takdir ettiği değerlerin simgeleri de öyledir. Mesela özgür yurttaşları simgelediğinden Sparta'da uzun saç takdir edilir [30] ve uzun saçlı bir erkeğe kölelere özgü işler yaptırmak çok zordur. Aynı şekilde, bayağı bir zanaatla[84] uğraş-

82 Alkaios, Frag. 55.

83 Sappho, Frag. 137 Lobel – Page.

84 βάναυσος τέχνη (banausos tekhne). Sözlük anlamı "kaba, şiddete yatkın" olan "banausos" kelimesi sanatlar için sıfat olarak kullanıldığında demircilik gibi el emeği gerektiren zanaatları tanımlıyordu.

mamak da iyidir, çünkü özgür insanlar başkalarına bağımlı yaşamamalıdır.

Bir insanı övmek ya da yermek istediğimizde, sahip olduğu özelliklerin onlara yakın başka olumlu özelliklerle özdeş olduklarını göstermeye çalışmalıyız. [35] Mesela ihtiyatlı birinin soğukkanlı ve kurnaz, aptal birinin dürüst, duyarsız birinin de sakin olduğunu iddia edebiliriz. Genel olarak herhangi bir kişiye bir özellik yakıştıracağımızda [benzer özellikler içinden] işimize en çok yarayanı seçmemiz gerekir. Mesela haşin ve sinirli bir insana samimi, kibirli bir insana da saygın ve ciddi diyebiliriz. [1367b] Uçlarda bulunan kişilerin özelliklerini de erdemlilik sınırları içine çekmeli, mesela küstahlığa cesaret, israfa cömertlik demeliyiz. Bu şekilde konuşunca insanların çoğu ikna edilir ve belirli bir hareket noktasından aldatıcı bir sonuç çıkarılmış olur. Mesela bir insan gereksiz yere kendini tehlikeye atıyorsa [5] cesaret göstermesi gerektiğinde bunu haydi haydi yapacağı ve herkese karşı cömertse dostlarına karşı daha da cömert olacağı varsayılır, çünkü bir insanın herkese iyi davranması erdemlilik konusunda aşırıya kaçtığını gösterir.

Övgümüzü nasıl bir dinleyici kitlesi önünde yaptığımıza dikkat etmeliyiz, çünkü Sokrates'in dediği gibi, Atinalıların önünde Atinalıları övmek zor değildir.[85] [10] Hatip İskitlerin, Spartalıların ya da filozofların önünde konuştuğunda,[86] hitap ettiği kitlenin değer yargılarına dikkat etmeli, övdüğü kişinin onların hoşuna gidecek şeylere sahip olduğunu söylemelidir. Başka bir deyişle, onların değer verdiği şeylerin güzel olduğunu belirtmelidir, çünkü genel kanıya göre bu iki kavramın birbirlerine yakın olduğuna inanılır.

Aynı şekilde, söz konusu kişiye uygun olan eylemler, mesela atalarına ve daha önce yaptıklarına yakışan eylemler

85 Platon, *Meneksenos*, 235d.

86 Aristoteles burada barbarlar, dogmatik oligarşi mensupları ve aydınlar olmak üzere birbirlerinden çok farklı üç dinleyici kitlesini örnek veriyor.

iyidir, [15] çünkü hâlihazırda sahip olunan onura daha fazla onur katılması mutluluk getirir. Bir davranışın beklenenden daha iyi ve soylu olması, mesela bir insanın şansı yaver giderken ölçülü, şansı kötüyken yüce gönüllü ya da toplumsal statüsü yükseldiğinde alçak gönüllü davranması da güzeldir. İphikrates'in "nereden başlayarak nerelere vardım", Olimpiyat oyunları şampiyonunun "eskiden omuzlarımda kaba bir askıyla..." [20] ve Simonides'in "babası, kocası ve kardeşleri kral olmasına rağmen..."[87] cümleleri bu gerçeği vurgular.

Ancak övgüler eylemler için yapıldığı ve değerli insanlar hareketlerini önceden belirlenmiş tercihlerine göre düzenlediği için, hatip övdüğü kişinin bilinçli olarak bu şekilde davrandığını göstermek zorundadır. Hatta onun daha önce de birçok kez böyle davrandığını göstermesi yararlı olur, [25] bu yüzden rastlantıları ve şans eseri gerçekleşen olayları bilinçli hareketlermiş gibi göstermelidir. Bir kişinin birçok kez iyi eylemlerde bulunması onun erdemli olduğunun ve bilinçli hareket ettiğinin kanıtı gibi görülür.

Övgü bir erdemin yüceliğini belirtmeyi hedefler, dolayısıyla yapılan eylemin bu özelliklere sahip olduğu gösterilmelidir. Yüceltme ise yapılan bir şeyi anlatır. [30] Bir insanın soylu bir aileden gelmiş ya da iyi eğitim almış olması gibi ikinci dereceden bilgiler sadece söylenenlerin inandırıcılığını artırır. Mesela "iyi anne babanın çocukları da iyidir" ya da "iyi eğitim alan iyi yetişir". Bu yüzden yüceltmeler bir şeyler yapmış olanlar için yazılır. Ancak, eylem karakterin dışa vurumu olduğundan, bir insanın belirli bir eylemi yapacağından emin olabilirsek, o eylemi henüz yapmamış da olsa yüceltme yazabiliriz. [35] Birini kutsamak onu kutlamakla aynı

87 Atina tiranı Hippias'ın kızı ve Lampsakos tiranı Hippokles'in oğlu Aiantides'in eşi Arkhedike'nin mezar taşındaki yazıttan. Yazıtta Arkhedike'nin hem babası hem de eşi dolayısıyla yüksek bir konumda bulunmasına rağmen alçak gönüllü oluşu vurgulanıyordu.

şeydir ama onu övmek ya da yüceltmekle aynı şey değildir, çünkü mutluluk erdemi içerdiği gibi, kutlama da övgü ve yüceltmeyi içerir.

Övgü ile önerinin çok ortak yönü vardır. Önerinin ifade ediliş tarzı değiştirildiğinde övgüye dönüşebilir. [1368a] Bir kişinin neler yapmasının ve hangi özelliklere sahip olmasının gerektiğini bilirsek bunu öneri gibi sunabilmek için ifade şeklimizi değiştirmeliyiz. Mesela "bir insan, şans eseri sahip olduğu şeylerle değil, kendi emeğiyle başardığı şeylerle övünmelidir" cümlesi bir öneridir. Ancak aynı cümleyi "şans eseri sahip olduklarıyla değil, kendi emeğiyle başardığı şeylerle övünüyordu" şeklinde ifade edersek övgü olur. [5] Nitekim birisini öveceksek ona öneride bulunsaydık ne önereceğimizi ve öneride bulunacaksak onu övseydik nesini öveceğimizi düşünmeliyiz. Bir eylemin yapılmasını engellemeyi amaçlıyorsak, ifademiz olumludan olumsuza çevrilmelidir.

Övgünün etkisini artırmanın birçok yolu vardır. Övülen kişinin söz konusu eylemi sadece kendisinin yaptığını, [10] ilk yapanın o olduğunu, yapan çok az kişiden biri olduğunu ya da başkalarından daha iyi yaptığını vurgulamak övgüyü güçlendirir, çünkü bütün bunlar güzeldir. Ayrıca, özellikle beklenmedik eylemler söz konusu olduğunda, eylemin yeri, zamanı ve ortam şartları da vurgulanmalıdır. O insanın aynı eylemi daha önce de birkaç kez yaptığının belirtilmesi de çok önemlidir, çünkü böyle yapılarak eylemin tesadüf eseri değil, [15] bilinçli tercih sonucunda gerçekleştiği gösterilmiş olur. Aynı şekilde, davranışlarıyla yeni bir cesaretlendirme ve onurlandırma şeklinin bulunmasına vesile olan ve ilk kez böyle onurlandırılan kişilerin bu özellikleri de öne çıkarılmalıdır. Mesela hakkında ilk yüceltme yazılan kişi olan Hippolokhos[88] ve ilk kez agorada heykelleri dikilen Harmodios

88 Hakkında başka bilgi yoktur. Adı sadece Aristoteles'in bu pasajında anılıyor.

ile Aristogeiton[89] bu yönleriyle anılmalıdırlar. Bunun tersi de geçerlidir.

Bir insan hakkında söylenecek fazla şey bulunmadığında [20] onu başkalarıyla karşılaştırabiliriz. Mahkemelerde konuşmaya alışkın olan İsokrates'in[90] yaptığı da buydu. Karşılaştırma ünlü kişilerle yapılmalıdır, çünkü bu övgüyü güçlendirir ve tanınmış birinden üstün olmak onur vericidir. Güçlendirme övgüye güç katar, övülen kişinin başkalarından üstünlüğünü belirtmeyi amaçlar ve üstünlük güzel bir şeydir. [25] Bu yüzden övülen kişiyi sadece ünlülerle değil, [sıradan insanlarla] da karşılaştırmalıyız, çünkü üstünlüğün bir erdem olduğuna inanılır.

Genellikle bütün retorik türlerinde ortak olan tekniklerden güçlendirme daha çok törensel söyleve uygundur, çünkü hatipler herkesçe kabul edilen eylemler hakkında konuşurlar ve yapmaları gereken tek şey söylediklerine yücelik ve güzellik katmaktır. [30] Örnekler daha çok politik söyleve uygundur, çünkü politik söylevde geçmişten esinlenerek geleceği tahmin etmeye çalışıp yorumlarız. Örtük tasımlar ise adli söyleve uygundur, çünkü adli söylevde geçmiş olaylar belirsiz oldukları için nedenlerinin bulunması ve kanıtlanması gerekir.

[35] Hatiplerin över ya da yererken kullanabilecekleri hemen hemen bütün övme ve yerme yöntemleri, över ya da yererken neleri amaçlamaları gerektiği, övgüyü ve yergiyi oluşturan öğeler bunlardır. Bunları bilirsek zıtları da kolay bulunur, çünkü suçlamalar zıt argümanlarla yapılır.

---

89 MÖ 514'teki Panathenaia bayramının kutlamaları esnasında Atina tiranı Hipparkhos'u öldüren iki isyancı.

90 MÖ 436-338 yılları arasında yaşamış Yunanistan'ın en ünlü hatiplerinden biri. İsokrates genç yaşta retorikten vazgeçerek retorik öğretmenliğine başlamıştı. Bu cümlede bir kelime farklı el yazmalarında ἀσυνήθεια (asynetheia) ve συνήθεια (synetheia) olmak üzere iki farklı şekilde yazılmıştır. Birinci yazılış "mahkemelerde konuşmaya alışkın olmayan" şeklinde çevrilebilir. İsokrates'in derslerinde mahkeme pratiğinden yararlanması daha mantıklı olduğu için çeviride ikinci yazılış tercih edildi.

10. Bölüm

[1368b] Şimdi de sıra suçlama ile savunmayı konuşmaya geldi. Suçlama ve savunma yaparken kullanılan tasımların sayısını ve türlerini açıklayacağız. Bu konuda incelenmesi gereken üç şey vardır: insanları haksızlık etmeye yönelten nedenlerin sayısı ve doğası, haksızlık eden insanların ne durumda bulundukları ve haksızlığa uğrayan insanların kimler olduğuyla ne durumda bulundukları. [5] Bütün bu konuları "haksızlık etme"nin tanımıyla başlayarak sırasıyla ele alalım.

Bir insanın yasaları çiğneyerek ve kendi isteğiyle bir başkasına kötülük etmesine haksızlık etmek denir. Yasa özel ya da genel olabilir. Özel yasa derken belirli bir kentin hayatını düzenleyen yazılı yasaları, genel yasa derken de yazılı olmadığı hâlde her yerde kabul gören ilkeleri kastediyorum. [10] Bilinçli olarak ve hiçbir zorlamaya maruz kalmadan yaptığımız şeyler kendi isteğimizle yaptıklarımızdır. Kendi isteğimizle yaptığımız her şey düşünülerek yapılmış değildir, ama bilerek düşünerek yapılmış her şey bilinçlidir, çünkü kimse kendi seçiminden habersiz olamaz. Yasayı çiğneyerek, bilerek ve isteyerek yaptığımız zararlı ve kötü işlerin nedeni kusurlarımız ve özdenetim eksikliğidir. [15] Bir insan bir ya da birden fazla kusura sahipse başkalarına bu kusurlarına karşılık gelen haksızlıklar eder. Yani cimriyse parayla ilgili, ahlaksızsa şehvetle ilgili, tembelse kendi rahatıyla ilgili, korkaksa tehlikelerle ilgili haksızlıklar eder. [20] Gerçekten de korkaklar tehlike anında silah arkadaşlarını terk ederler. Aynı şekilde, hırslı onurla, sinirli öfkeyle, zafer tutkunu zaferle, kinci intikamla, aptal doğru ve yanlışı karıştırmakla, utanmaz başkalarının kendisi hakkında ne düşüneceğine aldırmamakla ilgili, geriye kalanlar da kendi karakterlerine özgü [25] kusurların esinlediği haksızlıkları ederler.

Sözü edilenler kısmen daha önce erdemleri incelerken anlattıklarımızla, kısmen de daha sonra duyguları ele aldığımızda anlatacaklarımızla açıklığa kavuşacaktır. Şimdi insanların neden haksızlık ettiklerini, bunu yaparken ne durumda bulunduklarını ve kimlere haksızlık ettiklerini inceleyelim.

[30] İnsanların haksızlık ederken neler elde etmeye ve nelerden kaçınmaya çalıştıklarıyla başlayalım, çünkü suçlayan tarafın insanlara haksızlık etmeyi özendiren amaçlardan kaçının ve hangilerinin suçlanan tarafta bulunduğunu, suçlanan tarafın da bu amaçlardan kaçının ve hangilerinin kendisinde olmadığını kanıtlamaya çalışacağı açıktır. İnsan davranışlarının nedenleri ya dış etkenlere ya da kişinin kendi iradesine bağlıdır. [35] Dış etkenlerin bazıları şansla, bazıları da zorunlulukla ilişkilidir. İkinciler de bazen zorlamalara, bazen doğaya bağlı olurlar. Demek ki insanların kendi iradelerinden bağımsız eylemleri ya şansa, ya doğaya ya da zorlamalara bağlıdır. İnsanların kendilerine bağlı nedenlerle yaptığı ve kendilerinin neden olduğu eylemler ise alışkanlığa ya da arzularına bağlıdır. [1369a] Arzular mantıklı ya da mantıksız olur. Mantıklı arzu iyi bir şey için duyulan istektir, çünkü kimse iyi olduğuna inanmadığı bir şeyi arzulamaz. Mantıksız arzu ise öfke ve haz olmak üzere ikiye ayrılır.

Demek ki bütün eylemler yedi nedenden birine bağlı olmak zorundadır: şans, doğa, zorlama, alışkanlık, mantıklı arzu, öfke ya da haz. [5] Eylemleri insanların yaşına, karakterine ya da başka özelliklerine göre daha ayrıntılı sınıflandırmanın bir anlamı yoktur. Gençler öfkeli ve hazlara düşkünse gençlikleri yüzünden değil, öfke ve hazlar yüzünden öyledirler. [10] İnsanların hareketleri zenginlik ya da yoksulluklarına da bağlı değildir. Yoksullar yoksullukları yüzünden para kazanmayı arzulayabilir ve zenginler sahip oldukları imkânlar yüzünden aşırı zevklere yatkınlık duya-

bilir, ancak eylemleri yoksulluk ya da zenginliklerine değil, tutkularına bağlıdır. [15] Aynı şekilde, dürüst insanların, dürüst olmayan insanların ve karakterlerine göre davrandıkları söylenen diğerlerinin eylemleri yukarıdaki nedenlere bağlı olacaktır, yani onları mantıkları ya da tutkuları yönlendirecektir. Bazı insanların eylemleri iyi karakter ve tutkular tarafından, bazıları da karşıtları tarafından yönlendirilir. [20] İyi karakterli insanlar iyi eylemlerde bulunurken, kötü karakterliler kötü eylemlerde bulunurlar. Mesela nefsine hâkim insanda hazlar tam da bu özelliğinden dolayı sağlıklı düşünceler ve arzular doğururken, aynı hazlar sefih bir insanda kötü düşünceler ve arzular doğurur. Bu yüzden bu tür sınıflandırmaları bir kenara itmeliyiz, ama aynı zamanda bazı özelliklerin eylemleri nasıl etkilediğini de incelememiz gerekir. [25] Bir insanın sarışın ya da esmer, uzun ya da kısa boylu oluşu eylemlerini belirlemezken, genç ya da yaşlı, adil ya da adaletsiz oluşu farklılık yaratır. Genel olarak insanların karakterlerinde farklılıklar yaratan bütün özellikleri incelememiz gerekir. Mesela bir insanın kendisini zengin ya da yoksul, şanslı ya da şansız olarak değerlendirmesi karakterini etkiler. [30] Ama bununla daha sonra ilgileneceğiz, şimdi konumuza geri dönelim.

Nedenleriyle amaçları belli olmayan, normal koşullarda ne her zaman ne de çoğu zaman gerçekleşmeyen şeyler şansa bağlıdır. [35] Onların ne oldukları şansın tanımından bellidir.[91] [1369b] Belirli bir düzene bağlı kalarak içsel nedenlere göre gerçekleşen şeyler doğaldır, her zaman ya da çoğunlukla aynı şekilde gerçekleşirler. Doğaya aykırı gerçekleşen şeylerin doğal bir yasaya göre mi, yoksa herhangi başka bir nedenle mi gerçekleştiğini ayrıntılarıyla tartışmanın bir anlamı yoktur.[92] Nedenleri arasında şansı da sayabiliriz. [5] Yapanın arzusuna ya da düşüncelerine ters geldikleri hâlde gerçekleşen şeyler

91 Bakınız *Fizik*, II. 4-6, 195b 31-198a 13.

92 Sağlıklı anne babadan sakat çocuk doğması gibi.

zorlama neticesinde olur. Daha önce birçok kez yapılan şeyler de alışkanlıkla yapılır.[93]

Daha önce iyi olarak nitelediğimiz, nihai sonuç olarak iyi sayılan ya da nihai sonuca yönelten eylemler yarar sağlamak amacıyla yapılmaları şartıyla akıl yürütmeyle yapılır. Ahlaksız insanlar da birtakım yararlı işler yapabilir, [10] ama bunu bu işler yararlı olduğu için değil, kendilerine keyif verdiği için yaparlar. İntikama yönelik eylemler hırsa ve öfkeye bağlıdır. Ancak intikam ile cezalandırma aynı şey değildir. Cezalandırma cezalandırılan kişi için yapılırken, intikam cezalandıran kişi için, yani onun duygularını tatmin etmek için alınır. Öfkenin ne olduğunu duyguları incelerken göreceğiz. [15] Haz duyma isteği ise hoş görünen bütün eylemlerin nedenidir. Doğaları gereği bize tanıdık gelenler ya da alışmış olduklarımız da hoş şeyler sınıfına girer, çünkü doğaları hoş olmadığı hâlde alışkanlık yüzünden zevkle yapılan şeyler de vardır.

Özetlemek gerekirse, insanların kendilerine bağlı nedenlerle gerçekleştirdiği eylemler ya iyidir, ya hoştur ya da öyle görünürler. [20] Bize bağlı eylemler isteyerek, bize bağlı olmayan eylemler de istemeyerek yapıldığına göre, isteyerek yapılan bütün eylemlerin iyi olması, iyi görünmesi, hoş olması ya da hoş görünmesi gerektiği açıktır. Kötü olan ya da kötü görünen şeylerden kaçınmayı ve büyük bir kötülüğü daha küçüğüyle değiştirmeyi [25] iyiler arasında sayıyorum, çünkü bir anlamda bunlar da arzulanırlar. Aynı şekilde, acı veren ya da acı verecekmiş gibi görünen şeylerden kaçınmayı ve büyük bir acıyı daha küçüğüyle değiştirmeyi de hoş şeyler arasında sayıyorum. Demek ki yararlı ve hoş şeylerin özeliklerini ve sayısını incelememiz gerekiyor. [30] Yararlı şeyleri daha önce politik retoriği konuşurken incelemiştik, şimdi de hoş şeylerle devam edelim. Her kavrama ilişkin tanımları-

93 Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te (1103b 21) alışkanlığın (ἕξις, eksis) tanımını "tekrarlanan eylemlerden alışkanlıklar doğar" şeklinde verir

mızı fazla ayrıntıya girmeseler de açık olmaları durumunda yeterli bulmalıyız.

11. Bölüm

Hazzın bir ruh hareketi, tümüyle ve bilinçli olarak ruhun doğal durumuna geri dönmesi[94] olduğunu varsayarsak, [35] acı bunun zıddıdır. Eğer haz bu ise bu durumu hoş şeylerin yaratacağı, [1370a] acı verici şeylerin da bunu yok edeceği ve ruhu doğal durumundan uzaklaştıracağı açıktır. Öyleyse bizi doğal duruma getiren ve özellikle bunu doğal yasalara uyarak yapan şeyler hoş olmalıdır. [5] Alışkanlıklar da hoştur, çünkü bir şey alışkanlık hâline gelirse doğal gibi olur. Alışkanlık doğaya benzer ve sık tekrarlanan bir şey her zaman gerçekleşene benzer. "Sıklıkla" kelimesi "daima"ya yakındır, "daima" doğaya, "sıklıkla" da alışkanlığa karşılık gelir. Aynı şekilde, bizi zorlamayan şey hoştur, çünkü zorlama doğaya aykırıdır. [10] Bu yüzden zorlamayla gerçekleşen şeyler acı verir.

Bize zorla dayatılan her şey rahatsızlık vericidir.[95]

diyen doğru söylemiş. Bu yüzden zihni yoğunlaştırarak zahmet ve çabalarla gerçekleştirilen eylemler –alışkanlık yaratıp gözümüze hoş görünmemeleri şartıyla– zorla dayatıldıkları ve onları yapmaya mecbur kaldığımız için bize acı verirler. Saydıklarımızın zıtları [15] tembellik, işten kaçma, ilgisizlik, eğlence, dinlenme, gevşeme ve uyku zorlama içermediklerinden hoşturlar.

---

94 Doğal denge ve düzenin bozulması acıya neden olur, eskiye dönmek de acıya son verir. Aristoteles haz konusunu *Nikomakhos'a Etik*'te (VII. Kitap, 12-15 bölümler ve X. Kitap, 1-5 bölümler) ayrıntılarıyla ele alır. Bu iki kitaptaki haz anlayışının çelişip çelişmediği konusunda makaleler yazılmıştır.

95 Aristoteles aynı dizeyi *Eudemos'a Etik*'te de (1223a32) kullanır ve kaynak olarak MÖ V. yüzyıl ozanı Paroslu Euenos'u gösterir (Frag. 8. 2).

Yapmayı arzuladıklarımız da hoştur, çünkü arzu hoş olanı istemek anlamına gelir. Arzulardan bazıları mantıklı, bazıları mantık dışıdır. Mantık dışı arzular derken [20] aklın onayladığı herhangi bir düşünceden doğmayan arzuları kastediyorum. Bedenimiz sayesinde duyduğumuz ve "doğal" tanımıyla adlandırdığımız arzular bu türdendir. Beslenmeyle ilgili açlık, susuzluk ve her türden farklı yiyeceğe karşı duyulan arzular, tat alma, cinsellik ve genellikle dokunma duyusuyla bağlantılı arzular, koku alma, işitme ve görmeyle bağlantılı arzular gibi.

[25] Mantıklı arzular terimiyle bazı şeyleri arzulamaya ikna edildiğimiz durumları kastediyorum. Gerçekten de insanlar haklarında konuşulduğunu duyup ikna olduktan sonra birçok şeyi görmeyi ve onlara sahip olmayı arzularlar. Haz bir duygunun algısı, hayal de zayıflamış bir duygu olduğuna ve bir şey anımsayan ya da umut eden bir insan anımsadığı ya da umut ettiği şeyleri hayalinde yaşattığına göre, [30] anımsayan ve umut edenlerin de haz duyacağı açıktır. Dolayısıyla hoş şeyler şimdi algılanan, geçmişten anımsanan ya da gelecekte umut edilecek şeyler olmalıdır, çünkü şimdiyi duyar, [35] geçmişi anımsar ve geleceği umut ederiz. [1370b] Anımsanması hoş şeylere yaşandıklarında hoş olmadıkları hâlde sonuçları sonradan iyi ve güzel olan şeyler de eklenmelidir. Bu yüzden,

[5] *Kurtulduktan sonra tatlıdır çektiklerini anımsamak*[96]

ve

bir insan çok çile çekmiş ve çok zorluk yaşamışsa geçmişi anımsadığında acılarından bile keyif alır [97]

dizeleri yazılmıştır ve bir beladan kurtulmanın hoş olduğunu ifade ederler. [10] Hoş olacağını umut ettiğimiz şeyler

96 Euripides'in günümüze kadar gelemeyen tragedyası *Andromeda* (Frag. 133 Nauck).

97 Homeros, *Odysseia*, xv 400-401. Aristoteles alıntıyı aslından farklı aktarıyor.

varlıklarıyla bize keyif vereceklerine ya da acı vermeyerek bize yarar sağlayacaklarına inandığımız şeylerdir. Genellemek gerekirse, var oluşlarıyla bize keyif veren şeyler anımsandıklarında ya da umut edildiklerinde de aynı etkiyi bırakırlar. Bundan dolayı öfke bile hoş olabilir. Homeros öfke hakkında şöyle der:

[15] *bir bal damlası gibi akar insanın içine*[98]

Çünkü hiç kimse kendilerinden intikam alamayacağı kişilere kızmaz ve kendisinden güçlülere ya hiç kızmaz ya daha az kızar.

Arzularımızın çoğuna bir haz duygusu eşlik eder. Yüksek ateşten yatağa düşen bir hastanın susuzluk çekerken geçmişte içtiklerini anımsaması ve gelecekte içeceklerini umut etmesi gibi, [20] geçmişteki bir hazzı anmaktan ya da gelecekteki bir hazzı umut etmekten hoşlanırız. Aynı şekilde, âşıklar da sevgilileri hakkında konuşmaktan, yazmaktan ya da onlar hakkında bir şeyler yapmaktan hoşlanırlar, çünkü bu davranışlarıyla sevdikleri kişiyi belleklerinde canlandırarak onu yanlarında hissederler. [25] Aslında aşk her zaman böyle başlar. İnsanlar sadece sevdiklerinin yanlarında olmasıyla mutlu olmazlar, yokluklarında onları anımsayarak da mutlu olurlar ve artık yanlarında olmadıklarında acı duyarlar. Yas tutarken ve ağıt yakarken bile bir tür haz aldığımızı söyleyebiliriz. Sevdiğimizin kaybına üzülürken, onu anımsamak ve eylemleriyle özelliklerini [30] gözümüzün önünde canlandırmak bize keyif verir. Şair:

Böyle dedi, uyandırdı herkeste ağlama isteğini[99]

derken doğru söylemiş.

98 Homeros, *İlyada*, XVIII 109.

99 Homeros, *İlyada*, XXIII 108, Patroklos için yakılan ağıt dolayısıyla. *Odysseia*, iv 183, Odysseus'un yokluğu için yakılan ağıt dolayısıyla.

İntikam duygusu da hoştur. Başaramadığımızda bizi üzen şey, onu başardığımızda bizi sevindirir. İnsanlar öfkelendiklerinde intikam alamadıkları zaman büyük acı çekerler, ama intikam alabilecekleri umudu onları mutlu eder. [35] Zafer de sadece zaferlere düşkünlerin değil, herkesin hoşuna gider ve herkesin az ya da çok arzuladığı diğerlerinden üstün olma hissinin duyulmasını sağlar. Zafer hoş olduğuna göre, çoğunda bir kişinin galip geldiği bedensel ve zihinsel yarışmalar da hoştur. [1371a] Aşık oyunu, top, zar ve *pessos*[100] oyunlarıyla ciddi yarışmalı oyunlar da öyledir. Bazılarından av köpekleriyle avlanma başta olmak üzere her türlü avda olduğu gibi onlara alıştıktan sonra, bazılarından ise ilk andan itibaren hoşlanırız, [5] çünkü yarışma olan yerde her zaman bir zafer vardır. Adli retorik ile polemiğin bu konularda deneyimli ve yetenekli hatiplerin hoşuna gitmesi bu yüzdendir.

Onur ve saygınlık en hoş şeylerdendir. Özellikle doğruları söylediğine inandığımız insanlardan gelen onurlandırma ve saygınlık bize önemli biri olduğumuzu hissettirir. [10] Bunlar da uzakta olanlardan çok komşular, yabancılardan çok arkadaşlarımızla yurttaşlarımız, gelecektekilerden çok çağdaşlarımız, duyarsızlardan çok duyarlılar, az sayıdakilerden çok kalabalık olanlardır. Gerçekten de bu saydıklarımızın doğruları söylemeye karşıtlarından daha yatkın olduğuna inanırız, [15] çünkü çocuklar ve hayvanlar gibi önemsemediklerimizden gelen onurlandırma ve saygınlık pek umurumuzda değildir. Onlara herhangi bir ilgi gösteriyorsak, bu ilgi hissettirdikleri saygınlığa değil, başka nedenlere bağlıdır.

Dostlar da hoş şeylerdendir, çünkü sevmek hoştur, mesela şarap içmekten hoşlanmayan hiçbir şarapsever yoktur ve aynı şekilde sevilmek de hoştur. Bu bize iyi bir insan olduğumuzu hissettirir ve herkes öyle hissetmek ister. [20] Dost-

100 Tahta ya da kemikten yapılmış oval pullarla oynanan, dama ya da satranca benzeyen bir oyun. Acıkma ve susama gibi temel ihtiyaçları unutturacak derecede oyuncuların dikkatini yoğunlaştırdığı söyleniyordu.

lara sahip olmak, insanın sahip olduğu özellikler yüzünden sevildiğinin göstergesidir. Sayılmakla eş değer olduğundan hayran olunmak da hoştur. Aynı şekilde, dalkavukluk ve dalkavuklar da hoştur, çünkü dalkavuk bir "görünürde" dost, bir "görünürde" hayrandır. Alıştığımız şeyler bize hoş geldiği için bir şeyi sık yapmak hoştur. Doğal duruma geri dönmek anlamına geldiği için [25] değişmek de hoştur, çünkü sürekli aynı şeyi tekrarlamak alışılagelmişte aşırıya kaçmak anlamına gelir. Şair bu yüzden,

Değişim nerede olursa olsun tatlıdır[101]

demiştir. Uzun aralarla karşılaştığımız insanlar ya da şeyler bu yüzden hoştur, çünkü bir değişimi işaret ederler ve aradaki zaman uzun olduğundan karşılaştığımız insan ya da şeyin ender olması da ona değer katar.

[30] Bir şeyler öğrenmek ve bir şeylere şaşırmak çoğu zaman hoştur. Şaşırmak öğrenme arzusunu gösterir ve bu yüzden şaşkınlık uyandıran şey hoştur. Öte yandan, öğrenmek kişinin doğal durumuna geri dönmesi anlamına gelir. Birine iyilik yapmakla birinden iyilik görmek de hoş şeylerdendir. İyilik görmek bir insanın istediği şeyi elde etmesi anlamına gelir, iyilik etmekse bir insanın elinde başkalarına verebileceği bir şeyler bulundurması [1371b] ve iyilik ettiği kişiden üstün olması anlamına gelir. Her ikisi de arzulanan şeylerdir. İyilik yapmak hoş olduğuna göre, insanların yakınlarını desteklemeleri ve onların eksiklerini tamamlamaları da hoştur.

Öğrenmek ve şaşırmak hoş olduğuna göre [5] resim, heykel ve şiir gibi taklit sanatları ve taklit edilen nesne hoş olmasa bile ustaca taklit ürünü olan her şey de hoştur. Burada hoşnutluğu nesnenin kendisi değil, gördüğümüz şeyin neyin taklidi olduğunu düşünme süreci[102] doğurur ve bu şekilde

101 Euripides, *Orestes* 234.

102 Bkz. Aristoteles, *Şiir Sanatı Üzerine*, 1448b 15-17.

bir şey öğrenilir. [10] Aniden gerçekleşen baht dönüşleri ve tehlikelerden son anda kurtulmak da hoştur, çünkü bizi şaşırtırlar. Doğaya uygun şeyler hoş olduğuna göre ve birbirine benzeyen şeyler doğal yasalara uyarak benzeştiğine göre, insanın insana, atın ata ve gencin gence hoş göründüğü gibi, bütün yakın ve benzer şeyler birbirine hoş görünür. [15] "Yaşlı yaşlıyı eğlendirir",[103] "benzeri benzerinden",[104] "hayvan hayvanı tanır" ve "karga karganın yanına gider" gibi atasözleri bunu ifade eder.

Benzer ve yakın şeyler hoş kabul edildiğine ve her insan kendisine herhangi başka birinden daha yakın ve benzer olduğuna göre, herkes az ya da çok kendini sever, çünkü bu benzerlik ve yakınlıklar kişinin özellikle kendisiyle ilişkisinde vardır. [20] Herkes kendisine düşkün olduğuna göre, sahip olduğu şeylerden, söylediklerinden ve yaptıklarından da hoşlanır. İnsanlar bu yüzden genellikle kendilerini övenleri, âşıklarını, onurlarını ve kendi eserleri olan çocuklarını severler. [25] Eksik olanı tamamlamak da hoştur, çünkü ortaya çıkan şey tümüyle bizim eserimiz olur. Başkalarını yönetmek hoş olduğuna göre, bir insanın bilge olarak tanınması da hoştur, çünkü hayranlık uyandıran birçok şeyin bilgisi olan sağduyu yöneticilere yakışan bir özelliktir. Aynı şekilde, insanların çoğu ihtiraslı oldukları için başkalarını denetlemekten ve baskı altında tutmaktan hoşlanırlar. [30] Bir insanın zamanını en iyi yaptığına inandığı şeylerle geçirmesi de hoştur. Şair[105] bu konuda şöyle der:

... oraya koşarak
günün en büyük zamanını ona harcar
kendinden bile iyi görünmek için yaptığı işte.[106]

---

103 Platon aynı atasözünü *Phaidros*'ta kullanır, 237b.

104 Homeros, *Odysseia*, XVII 218.

105 Kitabın daha geç tarihli el yazmalarında şair yerine Euripides yazar.

106 Euripides'in günümüze kadar gelemeyen *Antiope* tragedyasından bir dize (Frag. 183, Nauck).

[35] Aynı şekilde, eğlenceler, her türden rahatlama ve gülmek hoş sayıldığına göre, komik insanlar, hikâyeler ve olayların da [1372a] hoş olması gerektiği ortaya çıkar. Komik şeyler *Poetika*'da ayrıca incelenmiştir.[107]

Hoş şeyler hakkında yeterince konuştuk, acı verici şeylere gelince de onları hoşların zıtlarını düşünerek bulabiliriz.

12. Bölüm

[5] İnsanları başkalarına haksızlık etmeye yönlendiren nedenler işte bunlardır. Şimdi de bu haksızlıkları hangi ruhsal durumdayken ve kimlere yaptıklarını görelim. İnsanlar başkalarına haksızlık etmelerinin mümkün olduğuna ve bunu kendilerinin yapabileceğine inandıkları zaman haksızlık ederler. Aynı şekilde, suç işlediklerinde yakalanmayacaklarına, yakalanırlarsa cezalandırılmayacaklarına, cezalandırılırlarsa da kendilerinin ya da önem verdikleri kişilerin göreceği zararın [10] işlenen suçun sağlayacağı yarardan az olacağına inandıkları zaman haksızlık ederler. Neyin olanaklı neyin olanaksız göründüğü daha sonra ele alınacaktır, çünkü bu konu bütün retorik türleriyle ilgilidir.

Güzel konuşabilenler, iş bitiriciler, mahkemelerde deneyim kazanmış olanlar, çok dosta ve çok paraya sahip olanlar zarar görmeden başkalarına haksızlık edebileceklerine inanırlar. [15] Bu özelliklere kendileri sahip olduklarında kendilerini daha rahat hissederlerse de bu özelliklere sahip dostları, destekçileri ya da suç ortakları olması durumunda da haksızlık etmekten kaçınmazlar, çünkü bu durumda suç işledikleri hâlde yakalanmayacaklarına ve ceza görmeyeceklerine inanırlar. Kurbanlarıyla ya da yargıçlarla araları iyiyse yine

107 *Poetika* kitabında böyle bir pasaj yoktur. Bu cümle kitabın komedyaya ayrılmış ve günümüze kadar gelemeyen bir ikinci cildinin varlığına kanıt sayılıyor.

kendilerini güvende hissederler. [20] Dostlar dostlarından kötülük beklemedikleri için onlara karşı savunmasızdır ve suç işlendikten sonra bile mahkemeye gitmeden önce anlaşmaya varmaya çalışırlar. Yargıçlar ise yargıladıkları dostlarına karşı toleranslı davranır, onları mahkûm etmez ya da hafif cezalara çarptırırlar.

İnsanların dış görünüşleri yapılacak suçlamalara ters düşüyorsa suç işledikleri anlaşılmayabilir. Mesela çelimsizlerin fiziksel şiddet uygulamaktan, çirkin ve yoksulların zina yapmaktan suçlanmaları olasılığı zayıftır. [25] Alenen ve açıkça işlenen suçlarla suçlanmak da zordur, çünkü onların yapılabileceğini kimse düşünmediğinden önlem almaz. Aynı şekilde, hiç kimsenin yapacağına inanılamayacak kadar büyük suçlar için suçlanmak da zordur, çünkü onlar için de önlem alınmaz. Suçlar aynı hastalıklar gibidir. İnsanlar sıradan hastalıklara karşı korundukları hâlde, bugüne kadar kimsenin geçirmediği bir hastalığa karşı korunmazlar.

[30] Hiç düşmanı olmayanlar ve çok düşmanı olanlar da şüphelerden uzaktır. Birinciler kimse kendilerinden korunmadığı için gözden uzak kalacaklarına inanır, ikinciler ise düşmanları onlardan kötülük beklerken suç işlemeye cesaret edemeyeceklerine inanıldığından rahat hareket ederler ve böyle bir şey yapmalarının beklenemeyeceğini söyleyerek kendilerini savunabilirler. Bir şeyin çalınması durumunda çalıntı eşyayı gizlemeyi ya da kolaylıkla elden çıkarmayı başarabilenler de cezalandırılmaktan kaçınabilir.

[35] Yakalandıkları hâlde dava açılmasını engellemeyi, açılan davayı uzun süre erteletmeyi ya da yargıçları satın almayı başaranlar, mahkûm olduklarında hükmün uygulanmasını engelleyebilenler ya da uzun süre için erteletebilenler ve kaybedecek şeyleri yok denecek kadar yoksul olanlar suç işlemekten çekinmez. Suç işleyerek yakın zamanda büyük ve kesin bir kazanç elde edecekleri hâlde, bunun karşılığında [1372b] uzun süre sonra gelecek küçük ve belirsiz bir cezaya

çarptırılma ihtimali olanlar da öyle. Tiranlık rejimi kurmada olduğu gibi, suç işleyerek elde edilecek yararın alınması muhtemel cezayla kıyaslanamayacak kadar büyük olması durumunda da öyle. İşlenen suçtan önemli bir yarar sağladıkları hâlde, buna karşılık sadece itibarlarını kaybedecek olanlar ya da tam tersine, [5] işledikleri suçla bir şekilde saygınlık kazandıkları hâlde, karşılığında para cezası, sürgün ya da bu türden [nispeten hafif] bir cezaya çarptırılanlar da öyle. Bu duruma annesi ya da babası için intikam alan Zenon'u[108] örnek verebiliriz. İnsanlar bu iki nedenle ve bu iki ruhsal durumun etkisindeyken suç işleyebilirler, ama bu iki farklı durumda suç işleyenler farklı karakterlere sahiptirler.

Suç işledikleri hâlde yakalanmayanlar ya da suçlarına karşılık cezalandırılmayanlar ve birkaç kez deneyip başaramayanlar da suç işlemeye yatkındır. [10] Böyleleri daha önce savaşa katılmış olanlar gibi, her an cepheye geri dönmeye hazırdır. Hazzı hemen şimdi, acı verici olayları daha sonra ya da suç işlemekten gelecek yararı şimdi, cezasını daha sonra yaşayacak olanlar da öyle. Böyleleri zayıf iradelidir ve irade zayıflığı arzulanan her şeyle ilgili görülebilir. Bunun tersine, acıyı şimdi tadarken karşılığında uzun sürecek büyük bir haz bekleyenler [15] ya da işleyecekleri suçun cezasını hemen o anda görecekleri hâlde, bundan uzun sürecek büyük bir yarar bekleyenler de öyle. Bunlar özdenetimli ve sağduyuludurlar.

Rastlantı, zorunluluk, doğal nedenler ya da alışkanlık yüzünden suç işledikleri ve genel olarak suç işlemekten ziyade yanlışlıkla yaptıkları varsayılabilecek olanlar, suçlarına hoşgörüyle yaklaşılması mümkün olanlar ve ihtiyaç hâlinde bulundukları için suç işleyenler de öyle. [20] Sonuncular ikiye ayrılır, yoksullar birtakım vazgeçilmez şeylere ihtiyaç duyarken, zenginler ise gereksiz ve gösterişli şeylere ihtiyaç duyar-

108 Aristoteles'in hangi Zenon'dan bahsettiği belli değildir ve böyle bir olay kayıtlara geçmemiştir.

lar. Çok iyi ya da çok kötü üne sahip olanlar da öyle. Birincilerden kimse kuşkulanmazken, ikinciler zaten kötü olan ünlerini daha da bozmaktan çekinmezler.

Başkalarına haksızlık etmeye kalkışanların içinde bulundukları ruh hâlleri işte böyledir. [25] Şimdi de bu insanların kimlere ve ne tür haksızlıklar ettiğine bakalım. Hakları gasbedilen kişiler haksızlık edenin arzuladığı vazgeçilemez, gereksiz ya da haz verecek bir şeye sahip olanlardır ve haksızlık edenin uzağında ya da yakınında bulunabilirler. Kurban yakındaysa ondan edinilecek yarar çabuk sağlanır, uzaktaysa Kartacalıları yağmalayanlarda olduğu gibi cezası gecikir.[109]

İnsanlar kendilerine dikkat etmeyenlere ve başkalarına kolaylıkla güvenerek korunmak için [30] önlem almayan saf kişilere haksızlık ederler, çünkü böylelerini kandırmak kolaydır. Hakkını mahkemelerde aramaya üşenen tembellere, menfaatleri için mücadele etmeye çekinen utangaçlara, daha önce birçok kez haksızlığa uğradıkları hâlde tepki göstermeyenlere haksızlık etmek kolaydır, bunlar atasözündeki "Mysialı ganimeti"[110] gibidirler. Korunmak için önlem almayanlar, [35] kendilerine daha önce hiç haksızlık edilmeyenler ve çok kez haksızlığa uğrayanlar da öyle. Birinciler hakları hiç yenmediği için hayatın böyle devam edeceğine, ikinciler de başlarına bunca bela geldikten sonra bir daha gelmeyeceğine güvenirler. İftiraya uğramış ya da kolaylıkla iftira edilebilecek insanların da hakları gasbedilir. Bunlar yargıçlardan korktukları için mahkemeye başvurmaya çekinirler, haklarında nefret ve haset duyulduğu için de kimseyi haklı olduklarına ikna edemezler. [1373a] İnsanlar kendilerine, atalarına ya da sevdiklerine kötülük ettiğini ya da etmeye

109 Burada korsanlıktan söz ediliyor. Kartaca çok uzakta olduğundan Kartacalıların bir gemisine saldıran Yunanlılara misilleme yapılması zaman alıyordu.

110 Mysialılar savaşı pek sevmeyen korkak bir halk olarak biliniyordu, bu atasözü bir servetin korkaklar tarafından yağmalanacak kadar savunmasız durumda bulunduğunu belirtir.

niyetlendiğini ileri sürebilecekleri kişilerin –kendilerinin, atalarının ya da dostlarının– haklarını da gasbederler. Atasözünün dediği gibi "kötülük tek bir bahaneye bakar".

Dostların ve düşmanların hakları da gasbedilir, çünkü dostun hakkını gasbetmek kolay, düşmanın hakkını gasbetmek keyif vericidir. [5] Dostu olmayanlar, güzel konuşmayı ve iş bitirmeyi beceremeyenler de kolay kurbandır, çünkü bunlar ya mahkemeye başvurmaz, ya uzlaşmaya yatkındır ya da başladıkları işin üstesinden gelemezler. Yabancılar ve el emeğiyle geçinenler gibi, mahkeme sürecini ve hükmün yerine getirilmesini bekleyecek zamanı olmayanlar da öyledir, bunlar küçük bir tazminata razı olurlar ve açacakları davadan kolay vazgeçerler.

[10] Başkalarının hakkını çok kez gasbedenler ve şimdi kendilerine yapılan kötülüğü daha önce başkalarına yapanlar da öyledir, çünkü başkalarına yaptıkları kendilerine yapılınca onlara haksızlık edilmiş gibi görünmez. Mesela başkalarına şiddet uygulayan birini dövmek öyle algılanır. Başkalarına kötülük yapmış, yapmayı düşünmüş, yapmayı düşünen ya da bunu yapabilecek insanlar için de aynı şey geçerlidir, [15] onların hakkını gasbetmenin güzel ve hoş bir yanı vardır, sanki hiçbir haksızlık yapılmamış gibi olur. Haklarını gasbederek dostlarımızı, takdir ettiğimiz ve sevdiğimiz insanları, ustalarımızı ve hayatta kendimize örnek aldığımız kişileri sevindireceğimiz insanlar için ve yaptığımız kötülüğü hoşgörüyle karşılayacak insanlar için de öyledir. Aynı şekilde, [20] Kallippos'un Dion'a davrandığı gibi[111] daha önce suçlamada bulunduğumuz ya da aramızda anlaşmazlık bulunan insanlar da öyledir, çünkü bu durumda

111 Kallippos ile Syrakusalı Dion Platon'un okulu Akademia'da birlikte eğitim görmüş, yakın arkadaş olmuşlardı. Dion tiran Genç Dionysios'u devirerek yerine geçti (MÖ 357-354). Otoriter yönetimi halkın tepkisini çekti ve demokratik kesimin lideri Kallippos tarafından öldürüldü. Kallippos, Dion'un planlarını öğrendiğini ve cinayeti işlememiş olsa öldürüleceğini söyleyerek kendini savunmuştu.

neredeyse hiç kötülük edilmemiş gibi olur. Ayrıca biz haklarını gasbetmezsek haklarını başkalarının gasbetmeye hazır olduğu insanlar için de öyledir ve bu durumda konuyu etraflıca düşünmeye zaman olmaz. Ainesidemos'un –kendisinden önce davranarak– bir [kenti] ele geçirip halkını köleleştiren Gelon'a bu yüzden *kottabos*[112] ödülünü gönderdiği söylenir.[113] Aynı şekilde, [25] haklarını gasbetmekle birçok doğru iş yapabileceğimiz kişiler de vardır, bu şekilde yaptığımız kötülük kolaylıkla telafi edilir. Tessalialı İason[114] çok sayıda haklı işler yapabilmek için bazen birkaç haksızlık yapmak gerekeceğini söylemişti.

İnsanlar kolaylıkla affedileceklerine inandıklarından, genellikle bütün insanların ya da çoğunun yaptığı haksızlıkları yaparlar. Aynı şekilde, besinler gibi çabuk tüketilebilecek ya da şekli, rengi ve bileşimi kolaylıkla değiştirilebilecek türden, [30] kolaylıkla saklayabilecekleri şeyleri çalmayı tercih ederler. Birçok yere gizlenebilecek, kolayca taşınabilecek ve küçük yerlere sığabilecek şeylerle hırsızın zaten sahip olduklarına benzedikleri ya da onlarla aynı oldukları için çalındıklarını kimsenin fark edemeyeceği şeyler de çalınır.

Son olarak, ailelerinden ya da oğullarının ailelerinden kadınların namusunun kirletilmesi durumunda olduğu gibi, kurbanların söz etmeye utandığı kötülükler de vardır. [35] Aynı şekilde, kurbanı mahkemeye başvurursa kavgadan ve dava açmaktan hoşlanan biri gibi görüneceği kötülükler de

112 Kottabos Atinalı gençlerin şölenlerinde (symposion) popüler olan Sicilya kökenli bir sofra oyunuydu. Gençler kadehlerinde kalan şarabı metal bir leğene dökerken yüksek sesle sevgililerinin adını söylerdi. Oyunu şarabını leğene boşaltırken en güzel sesi çıkaran yarışmacı kazanırdı ve sevgilisinin onu sevdiğine inanılırdı. Oyunun galiplerine ödül olarak yumurtalar ve tatlılar dağıtılırdı.

113 Leontini kentinin tiranı Ainesidemos komşu bir kentin ele geçirilmesi konusunda Syrakusa tiranı Gelon'un rakibiydi. Rekabette galip geldiğinde "oyunu" iyi oynadığını ima etmek için Gelon'a kottabos oyununun galibine verilen ödülü yollamıştı.

114 Pherae tiranı (MÖ 385-370).

vardır. Bunlar genellikle önemsiz ve kolaylıkla affedilebilecek türden kötülüklerdir.

Bu bölümde insanların hangi koşullar altında, hangi nedenlerle, kimlere ne tür kötülükler ettiğini hemen hemen eksiksiz biçimde inceledik.

13. Bölüm

[1373b] Şimdi de bütün haklı ve haksız eylemleri sınıflandıralım. Öncelikle de şundan başlayalım: Haklı ve haksız eylemleri yasaya göre iki ve [hedef aldıkları] kişiye göre yine iki şekilde tanımlamıştık. Yasalar derken özel yasalarla evrensel yasayı kastediyorum. Özel yasalar her toplumun kendisinin koyduğu ve üyelerine uyguladığı [5] yazılı ve yazılı olmayan kurallardır. Evrensel yasa ise doğanın yasasıdır, çünkü bütün insanların daha önce birbirleriyle iletişime geçmeden ve ortak bir karara varmadan saygı duyduğu doğal bir adalet ve adaletsizlik duygusu vardır. Yasaklandığı hâlde doğal yasalar öyle emrettiği için [10] Polineikes'i gömmeye hakkı olduğunu söylerken Sophokles'in Antigone'si bunu kastediyor olmalıydı.

> *O yasalar dün ya da bugün yürürlüğe girmedi, ezelden beri vardılar ve kimse bilmiyor nereden geldiklerini.*[115]

Aynı şekilde, Empedokles[116] de canlı varlıkları öldürmememiz gerektiğini söylerken [15] bunun bazılarının doğru, bazılarının da yanlış bulduğu bir şey olmadığını vurgular.

---

115 Sophokles, *Antigone*, 456-457.

116 Sokrates öncesi filozof ve şair (MÖ 490-430). Sicilya'nın Agrigentum kentinin yurttaşıydı. Doğanın su, ateş, hava ve toprak temel öğelerinden oluştuğunu ve bu dört temel öğenin sevgi ve nefret gücüyle birleşip ayrıldıklarını söylüyordu.

... bu herkesi bağlayan bir yasadır, her şeye kadir parlak bir ışık gibi geniş gökyüzü boyunca kesintisizce uzanan[117]

Alkidamas da *Messenia Söylevi*'nde aynı şeyi savunur.[118]

[20] Kişilere göre de ikili bir sınıflandırma vardır. İnsanların neleri yapıp neleri yapamayacakları ait oldukları toplumun tümüne ya da onu oluşturan bireylerin her birine göre belirlenir. Bu yüzden haklı ve haksız eylemler, toplumun tümü ya da üyelerinin her biri temel alınarak belirlenir. Mesela zina yapan ya da birini döven insan belirli bir kişiye karşı, [25] askerlikten kaçan da toplumun tümüne karşı suç işler.

Suçları toplumun tümüne ve bir kişiye ya da kişilere karşı işlenenler olmak üzere sınıflandırdıktan sonra şimdi de "haksızlığa uğrama"nın tanımını verelim. Daha önce haksızlık etmeyi kasıtlı bir eylem olarak tanımladığımıza göre, haksızlığa uğramak da bir kişinin kasıtlı olarak başka bir kişiden nedensiz zarar görmesidir. [30] Haksızlığa uğrayan biri zarar görür ve bu kendi iradesi dışında olur. Daha önce iyi ve kötü şeyleri incelerken zararın tanımını vermiş, bilerek ve isteyerek yapılan eylemleri tartışmıştık. Ayrıca bilinçli işlemin bilerek ve isteyerek hareket etmek anlamına geldiğini de söylemiştik. Bu durumda [35] suçlamalar topluluğun tümünü ya da herhangi bir bireyi etkileyen, bilmeden ve istemeden ya da bilerek ve isteyerek yapılan eylemler hakkında olmalıdır. Bilinçli eylemler de ya özgür seçimle ya da tutkuların etkisinde kalınarak yapılır. Öfkeyi duygulardan söz ederken tartışacağız, suçun nedenleri ve suçlunun suç işlerken içinde bulunduğu ruhsal durum ise daha önce tartışılmıştı. İnsanlar

---

117 Empedokles, Frag. 135, Diels – Kranz.

118 MÖ V. yüzyılda yaşamış Elaialı sofist ve hatip, Gorgias'ın öğrencisidir. Sparta karşıtıdır. Antik yorumculara göre Aristoteles'in alıntısı şöyleydi: "Tanrı bütün insanları özgür bırakmış, doğa da kimseyi köle yaratmamıştır." Alkidamas günümüze kadar gelemeyen *Messenia Söylevi*'ni Messenialıların köle olmak üzere yaratıldıklarını ve Atinalıların onlara yardım etmemesi gerektiğini söyleyen Sparta yanlısı İsokrates'e karşı vermişti.

bazen bir eylemlerini kabullendikleri hâlde [1374a] o eyleme verilen ada ya da o adın ima ettiği gerçeklere itiraz ederler. Mesela bir şeyi aldıklarını ama çalmadıklarını, birine vurduklarını ama ona hakaret etmediklerini, bir kadınla ilişkide bulunduklarını ama zina yapmadıklarını, çaldıklarını ama [çaldıkları şey bir tanrıya ait olmadığı için] kutsal değerlere saygısızlık etmediklerini, [5] bir gayrimenkule el koyduklarını ama kamu malına zarar vermediklerini, düşmanlarla görüştüklerini ama vatana ihanet etmediklerini söylerler. Bu durumda bir suçlamanın doğru olup olmadığını göstermek istediğimizde, adaleti sağlamamız için hırsızlık, hakaret, zina gibi kavramları tanımlamamız gerekir. Birine böyle bir suçlama yapıldığında yanıtlanması istenen soru [10] o kişinin haksız ve kötü niyetli olup olmadığıdır. Eyleminin haklı mı yoksa haksız mı olduğu bunu kasıtlı yapıp yapmadığıyla ilgilidir ve "hakaret etmek" ya da "hırsızlık" gibi tanımlar eylemin kasıtlı olduğunu belirtir. Bir kişiye vurmak ona hakaret edilmiş olduğunu göstermez, bu olay ancak vurulan adamı küçük düşürmek ya da ona vurarak kendini hoşnut etmek amacıyla yapıldığı zaman hakaret etmek anlamına gelir. [15] Aynı şekilde, bir şeyi gizlice almak da her zaman hırsızlık demek değildir, ancak onu kendi yararına kullanmak ve sahibini zarara uğratmak niyetiyle alındığında hırsızlık olur. Diğer suçlamalar için de buna benzer şekilde düşünebiliriz.

Yazılı olan ve yazılı olmayan yasaları çiğneyerek işlenenler olmak üzere, haklı ve haksız eylemlerin iki türü vardır ve yazılı yasalar çiğnenerek işlenen suçları incelemeyi bitirdik. [20] Şimdi de yazılı olmayan yasayı çiğnemekle ilgili iki eylem türünü inceleyelim. Birinci tür aşırı iyilik ya da kötülük yüzünden gerçekleşen eylemlere ilişkindir ve karşılığı kınama ya da övme, onurlandırma ya da hor görmeyle ve armağanlarla verilir. Mesela yapılan iyiliğe minnet duymak, [25] iyiliğe iyilikle karşılık vermek, dostlarımıza yardım etmek ve buna benzer şeyler. İkinci tür özel ve yazılı yasaların kapsamı dı-

şındaki olaylara ilişkindir ve buna hakkaniyet denir. İnsanlar çoğu zaman hakkaniyeti adaletle bir tutar, ama hakkaniyet ancak yazılı yasaların öngöremediği durumlarda geçerlidir. [30] Yasalardaki boşluklar bazen kasıtlı, bazen de kasıtsızdır. Yasa koyucu bazı şeyleri gözünden kaçırmışsa yasadaki boşluk kasıtlı değildir, ama bir kuralı ayrıntılarıyla ifade etmek zor olduğunda ve her zaman olmasa da çoğu zaman geçerli olacak bir kural tespit etme gereği doğduğunda ya da özel durumların çokluğundan genel bir kural tespit edilemediğinde yasada kasıtlı boşluk oluşur. [35] Demir aletle yaralanma örneğinde olduğu gibi, aletin boyutu ve türü çok farklı olabilir, her farklı olasılığı saymaya insanın ömrü yetmez. Ayrıntılarıyla betimlenmesi olanaksız böyle bir durum hakkında yasa çıkarmak gerektiğinde yasa genellemelere başvurmak zorundadır. Ama bu durumda demirden yapılmış yüzük takan bir insan birine vurduğunda [demir aletle yaralama yasasına göre] suç işlemiş sayılabilse de böyle bir suç işlememiştir. [1374b] İşte böyle bir yargıya varmak hakkaniyettir. Hakkaniyetin tanımı bu olduğuna göre, hangi eylemlerin haklı karşılanıp hangilerinin karşılanmayacağı ve kimlerin haklı olacağı açıktır. Hakkaniyet bağışlanabilir eylemlere gösterilir ve hataları suçlar kadar, [5] kazaları da hatalar kadar ağır cezalandırmamayı gerektirir. Kasıt bulunmadan ve önceden öngörülemeyecek şekilde oluşan durumlar kaza, kasıt bulunmadan ama önlem alınsaydı gerçekleşmeyecek durumlar hata, kasıtla ve zarar vermek amacıyla yapılanlar da suçtur. Gerçekten de kasıtlı işlenen suç kötülükten kaynaklanır. [10] Hakkaniyet aynı zamanda insan doğasının zayıflıklarına karşı anlayışlı olmayı, yasadan çok yasa koyucunun niyetini, yasanın ne söylediğinden çok ne söylemek istediğini, sanığın eylemlerinden çok niyetini, ayrıntıdan çok bütünü, sanığın o anki durumundan çok her zamanki ya da çoğu zamanki durumunu dikkate almayı gerektirir. [15] Aynı şekilde, insanın başına gelen kötülüklerden çok başına gelen

iyilikleri ve başkalarına yaptığı iyiliklerden çok kendisine yapılan iyilikleri hatırlamasını, kendisine yapılan haksızlıkları sabırla karşılamasını ve anlaşmazlıkları kaba güçle değil, karşılıklı konuşmayla çözmesini de gerektirir. Hakkaniyet son olarak mahkemeye değil, hakeme[119] başvurmayı öğütler, [20] çünkü hakem hakkaniyete, yargıç ise yasalara dayanarak yargılar. Hakemlik kurumu da zaten hakkaniyeti sağlamak için kurulmuştur.

Yukarıda söylediklerimiz hakkaniyet hakkında yeterli bir açıklama sayılabilir.

14. Bölüm

[İki suçtan] daha kötü bir eğilim tarafından işleneni diğerinden daha ağırdır. Bu yüzden Kallistratos Melanopos'u[120] tapınak inşaatında çalışan işçileri dolandırarak tapınağa ait paradan üç kutsal yarım ovolosu[121] zimmetine geçirmekle suçladığında olduğu gibi [25] ilk bakışta önemsiz görünen bir suç aslında çok ağır olabilir. Ama doğru işler söz konusu olduğunda bu kuralın tersi geçerlidir. Haksızlıklarda suçun büyüklüğü suç işleyebilme potansiyeliyle ölçülür, gerçekten de bir tapınaktan üç yarım ovolos da olsa para çalan biri her suçu işleyebilir. Haksızlığın büyüklüğü böyle saptanabileceği gibi, verdiği zararla da saptanabilir. Aynı şekilde, suçun karşılığında verilebilecek bütün cezalar yetersiz kaldığında, [30] verilen zararın telafisi mümkün olamadığında

119 Aristoteles *Atinalıların Devleti*'nin 53. bölümünde Atina'daki hakemlik kurumu hakkında bilgi verir.

120 Demosthenes'in takdir ettiği Atinalı hatip. Söz konusu olay başka kaynaklarda anılmaz.

121 "Küçük şiş" anlamına gelen "ovolos" ince uzun çubuklardan oluşan ilk Atina para birimiydi. Ovolos dolaylı da olsa drakhme kelimesini türetmiştir. "Tutmak, kavramak" anlamına gelen "drakhno"dan türetilen drakhme bir elle tutulabilecek en fazla ovolos miktarına (6) karşılık geliyordu.

ya da zarar gören kişi hakkını aramak üzere mahkemeye başvuramayacak durumda olduğunda işlenen suç ağırdır, suçlunun cezalandırılması hem ceza hem de verilen zararın telafisi anlamına gelir. Haksızlığa uğrayan [duyduğu üzüntüden dolayı] kendisine çok büyük zarar verebilir, bu durumda haksızlığı yapan daha da ağır bir cezaya çarptırılmalıdır. [35] Mesela Sophokles[122] kendisine edilen hakaretten sonra intihar eden Euktemon hakkında konuşurken, hakareti edene kurbanın kendisine verdiği cezadan daha azının verilmemesi gerektiğini söylemişti. [1375a] Sadece bir kişinin işlediği suç, ilk kez ya da nadiren işlenen suçlar ve failin tekrar tekrar işlediği suçlar da ağırdır. Aynı şekilde, benzer suçların önlenmesi ve cezalandırılması için önlemler düşünmeye ve bulmaya yol açan suçlar da ağırdır. Mesela Argos'ta yeni bir yasanın yürürlüğe girmesine [5] ya da yeni bir cezaevinin kurulmasına neden olanlar bu yüzden cezaya çarptırılırlar. Vahşice işlenen, uzun süre planlandıktan sonra işlenen ve duyulduğunda acımadan çok korku uyandıran suçlar diğerlerinden daha ağırdır.

Retorikte bazen suçu daha önemli göstermek için bazı pratikler uygulanır. Suçlanan kişinin birden fazla kurala uymadığı, mesela yeminini ya da el sıkışarak verdiği sözü tutmadığı, verdiği teminata sadık kalmadığı, kentler arası evlilikleri düzenleyen kuralları çiğnediği öne sürülebilir. [10] Bu şekilde birçok suçtan oluşan daha büyük bir suç işlendiği izlenimi bırakılır. Suç yalancı şahitlikte olduğu gibi suçluların cezalandırıldığı yerde işlenmişse ağırdır, çünkü mahkemede suç işleyen biri başka her yerde de suç işleyebilir. Yüz kızartıcı suçlar ve insanın velinimetine karşı işlediği suçlar da ağırdır. Velinimete karşı işlenen suçlarda iyilik yapılması gerekirken yapılmadığı ve onun yerine kötülük

122 Bu Sophokles meşhur tragedya yazarı değil, bir devlet adamı ve hatipti. Demokratik rejim askıya alındığında Atina'yı yöneten Otuz Tiran'dan biriydi. Anılan olay hakkında hiçbir şey bilinmiyor.

yapıldığı için aynı anda iki suç işlenmiş olur. [15] Yazılı olmayan yasaları çiğnemek de ağır suçlardandır, çünkü bir insanın ahlaki açıdan üstünlüğü uymaya zorlanmadığı yasalara uymasıyla ortaya çıkar. Yazılı yasalara uymak zorunluyken yazılı olmayan yasalarda öyle bir zorlama yoktur. Bununla birlikte başka bir bakış açısına göre tersi de geçerlidir. Ağır yaptırımlara ve cezalara aldırmadan yazılı yasaları çiğneyen biri, karşılığında ceza öngörülmeyen yazılı olmayan yasaları haydi haydi çiğner.

[20] Böylece ağır ve hafif suçlar hakkında yeterince konuşmuş olduk.

15. Bölüm

Şimdi de kısaca, özellikle adli söylevlerde kullanılan "teknik olmayan" inandırma yollarına değinelim. Bunlar yasalar, tanıklar, sözleşmeler, işkenceyle elde edilen ifadeler ve yeminler olmak üzere beş çeşittir.

Önce yasalarla başlayalım [25] ve bunların özendirir ya da caydırırken, birilerini suçlar ya da savunurken nasıl kullanıldıklarını görelim. Açıktır ki yazılı yasa bizim savunduğumuz düşüncelere karşıt şeyler söylüyorsa evrensel yasaya başvurup onun daha hakkaniyetli ve daha adil olduğunu söylemeliyiz ve yargıçların "verebileceğim en adil kararı vereceğim"[123] taahhüdünü içeren yeminlerinin yargılamayı sadece yazılı yasalara bağlı kalarak yapmayacakları anlamına geldiğini iddia etmeliyiz. [30] Hakkaniyetin ve doğaya uygun olduğu için hiç değişmeyen evrensel yasanın sürekli ve değişmez olmasına karşılık, yazılı yasaların sık sık değiştiğini söylemeliyiz. Sophokles'in Antigone'si ağabeyini gömer-

123 Yargıçlar konuyla ilgili yasa varsa ona bağlı kalacaklarına, yoksa γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ (gnone te ariste) "vicdanlarına göre ve en adil" kararı vereceklerine ilişkin yemin ederlerdi. Bkz. Polydeukes, *Onomastikon*, VIII 122b.

ken evrensel yasayı değil, Kreon'un yasasını çiğnediğini bu yüzden vurgular.

[1375b] *O yasalar dün ya da bugün yürürlüğe girmedi, ezelden beri vardılar...*[124]
bir ölümlünün emrinden korktum diye suç işleyemem tanrıların nezdinde...[125]

Şunları da söylemeliyiz: Adil olan her zaman doğru ve yararlıdır, oysa adil görünen öyle değildir, bu yüzden yazılı yasa da bazen gerçek işlevini göremez [çünkü yasanın gerçek amacını yerine getiremeyebilir]. [5] Yargıç gerçek gümüşü sahtesinden ayırabilen bir sarraf gibi gerçek adaleti sahtesinden ayırır. Evrensel yasalara yazılı yasalardan fazla değer vererek her zaman onlara itaat etmek iyi bir insana daha çok yakışır. Bazen bir yazılı yasa yürürlükte olan başka bir yasayla, hatta kendisiyle bile çelişebilir. Mesela bir yasa bütün sözleşmelerin bağlayıcı olduğunu söylerken, [10] bir başkası yasalara uygun olmayan sözleşmelerin yapılmasını yasaklayabilir. Aynı şekilde, bir yasa iki farklı şekilde yorumlanabilirse, yasayı dikkatle inceleyerek hangi yorumun hakkaniyete ve çıkarlarımıza uygun olduğunu görüp onu tercih etmeliyiz. Bir yasanın çıkarılmasına neden olan durum değiştiği hâlde yasa hâlâ yürürlükteyse [15] bunu kanıtlamaya ve bu yönde argümanlar öne sürerek yasayı çürütmeye çalışmalıyız.

Ama yazılı yasa davamızı destekliyorsa "verebileceğim en adil kararı vereceğim" yemininin yargıçlara yasaya karşı hüküm verdirmeyi amaçlamadığını, yasanın gerçekten ne anlama geldiğini yanlış anlamaları durumunda onları yeminlerini bozma suçunu işlemekten korumayı amaçladığını söylemeliyiz. Hiç kimsenin mutlak anlamda iyiyi seçemediğini, kendisi için iyi olanı seçtiğini [20] ve yasanın uygulan-

124 Sophokles, *Antigone*, 456.
125 Sophokles, *Antigone*, 459.

mamasının herhangi bir yasaya sahip olmamakla eş değer olduğunu vurgulamalıyız. Bütün sanatlarda bir konuyu uzmanından iyi bildiğini savunmanın anlamsız olduğunu, mesela sağlık konusunda doktordan akıllı görünmenin doğru olmadığını, çünkü doktorun olası bir hatasının uzmanların tavsiyelerini önemsememe alışkanlığı kadar zarar vermediğini söylemeliyiz. Herkesin saygı ve güven duyduğu yasalardan üstün olduğumuzu düşünmenin bu yüzden yasalarca yasaklandığını vurgulamalıyız. [25] Yasalarla ilgili söylediklerimiz yeterlidir sanırım.

Tanıklara gelince, eskiler ve çağdaşlar olmak üzere iki türleri vardır. Çağdaşlardan bazıları mahkemeye dâhil olma riskini taşır,[126] bazıları taşımaz. Eskiler derken şairleri ve önemli gerçekler hakkında konuşmuş olan diğer meşhur kişileri kastediyorum. [30] Mesela Atinalılar Salamis anlaşmazlığında Homeros'un,[127] Tenedoslular da bu yakınlarda, Sigeum'la anlaşmazlıklarında Korinthoslu Periandros'un[128] tanıklığına başvurmuşlardır. Kleophon da Kritias'a[129] yönelttiği suçlamayı Solon'un dizelerinden alıntılarla desteklemiş, Kritias'ın ailesinin eskiden beri ahlaksızlığıyla tanındığını söylemişti. [35] Yoksa Solon aşağıdaki dizeyi hiç yazmazdı:

> *Kızıl saçlı Kritias'a babasının sözünden çıkmamasını söyle.*[130]

---

126 Yalancı şahitlikle suçlanabilirler.

127 Atina ile Megara kentleri Salamis Adası'nın kime ait olduğu konusunda ihtilafa düştüklerinde Solon *İlyada*'nın (II 557-558) dizelerini kanıt olarak kullanmıştı: "Salamis'ten Aias getirmiştir on iki tane gemi, / tam da Atinalıların dizildiği yerde dururlar." Antik dönemden beri ikinci dizeyi Solon'un eklediğine inanılır.

128 MÖ VII. yüzyılda Korint tiranı. Antik Yunanistan'ın yedi bilgesinden biri olarak tanınıyordu. Konuyu başka hiçbir kaynak anmıyor.

129 Kritias, Platon'un adına diyalog yazmış olduğu siyasetçi dayısı ve Sokrates'in öğrencisiydi. Atina yönetimine el koyan Otuz Tiran'dan biriydi. Kleon ile Kritias Peloponnesos Savaşları döneminde rakip partilerin liderleriydi.

130 Solon, Frag. 22 A, West.

Bu tanıklar geçmişteki olaylarla ilgilidir, gelecekteki olaylara gelince kehanet yorumlarına başvururuz. [1376a] Mesela Themistokles "ahşap sur" kehanetini yorumlayarak Atinalıların Perslerle denizde savaşmaları gerektiğini savunmuştu.[131] Daha önce de söylediğimiz gibi[132] eski tanıklıklara atasözlerini de ekleyebiliriz. Mesela yaşlılarla dostluk etmenin doğru olmadığını savunmak istersek şu atasözünden yararlanabiliriz:

[5] *Hiçbir zaman yaşlılara iyilik etme.*

Ya da birine babalarını öldürdükten sonra onun oğullarını da öldürmesi gerektiğini söylemek istersek şu atasözünden yararlanabiliriz.

Babalarını öldürdükten sonra oğullarını sağ bırakan delidir.[133]

Çağdaş tanıklar herhangi bir konu üzerine düşüncelerini belirtmiş olan tanınmış kimselerdir. Bu düşünceler benzer konularla ilgili daha sonraki tartışmacılar için yararlı birer destektir. [10] Mesela Eubulos[134] mahkemede Khares'e[135] karşı Platon'un[136] Arkhibios[137] hakkında söylediği "kentimizde bir insanın suçunu açıkça itiraf etmesi gelenekleşti" cümlesini kullanmıştı. Yalancı şahitlik etmekle suçlanabilecek tanıklar da çağdaş tanıklardır. Bunlar bir eylemin yapılıp yapılmadığına, bir şeyin olup olmadığına tanıklık edebilirler, ancak bir eylemin niteliği, [15] yani onun haklı ya da haksız, yararlı ya da zararlı oluşu konusunda geçerli tanıklar değil-

131 Bkz. Herodotos, *Tarih*, VII. Kitap, 141. ve 143. paragraflar.
132 Bkz. *Poetika*, 1454a.
133 Stasinos'un epik destanı *Kypria*'dan.
134 Demosthenes'in rakibi tanınmış siyasetçi.
135 MÖ IV. yüzyılın önemli komutanlarından.
136 Tanınmış filozof değil, onun adaşı komedya yazarı.
137 Hakkında hiçbir şey bilinmiyor.

dirler. Nitelik konusundaki tanıklardan konuyla doğrudan ilişkisi olmayanlar daha güvenilir tanıklardır. Ama hepsinden daha güvenilir olanlar eski tanıklardır, çünkü onlar satın alınamazlar.

Konumunu güçlendirmek için mahkemeye çıkaracak tanığı olmayan hatip, yargının en doğal olasılığa dayanması gerektiğini ve yargıç yeminindeki "verebileceğim en adil kararı vereceğim" cümlesinin bu anlama geldiğini savunmalıdır. [20] Gerçekleşmesi en doğal olasılığa göre karar vermek yargıçların rüşvet almasına ve tanıkların yalancı şahitlik etmesine zemin sağlamaz. Ama hatibin tanığı var ve rakibinin tanığı yoksa hatip, "En doğal olasılık dikkate alınmamalı, mantıklı akıl yürütmeyle yargıya varılabilseydi o zaman tanıklara hiç gerek kalmazdı," demelidir.

Tanıklıkların bazıları hatibe, bazıları karşı tarafa, bazıları üzerinde konuşulan olaya, [25] bazıları da iki tarafın karakterine ilişkin olabilir. Bu yüzden her zaman tanıklıkta kullanılabilecek malzeme bulabiliriz, çünkü iddiamızı destekleyen ya da karşı tarafın iddiasını çürüten kanıtlarımız yoksa en azından kendi değerimizi ya da karşı tarafın değersizliğini doğrulayacak kanıtlar öne sürebiliriz. [30] Bir tanık hakkındaki onun dost, düşman ya da tarafsız, itibarlı, itibarsız ya da ikisinin arası oluşu gibi diğer değerlendirmeler örtük tasımlar için kullandığımız kriterlerle yapılmalıdır.

Sözleşmelere gelince, argümanlarımız onların önemini ya da güvenilirliğini artıracak ya da azaltacak şekilde kullanılmalıdır. [1376b] Eğer bizim lehimize iseler her ikisini de artırmaya, karşı tarafın lehine iseler azaltmaya çalışırız. Sözleşmelerin güvenilir ya da güvenilmez olduğunu göstermek için kullanılan yöntem tanıklıklar için uyguladığımız yöntemden farklı değildir, çünkü bir sözleşmenin güvenilirliği onu imzalayanların ya da korumakla yükümlü olanların[138]

138 φυλάττοντες (phylattontes). Antik dönemde sözleşmeler muhafaza edilmek üzere iki tarafın da güvendiği bir kişiye teslim edilirdi. Bu kişinin çağdaş noterlerinkine benzer bir işlevi vardı.

güvenilirliğiyle orantılıdır. [5] İki taraf sözleşmenin geçerliliği üzerinde anlaştığında, eğer davamıza destek sağlıyorsa sözleşmelerin iki kişi arasında geçerli, özel ve sınırlı birer yasa olduklarını, sözleşmelerin yasaları değil, yasaların sözleşmeleri bağlayıcı kıldığını [10] ve yasaların kendilerinin de bir tür sözleşme olduğunu söyleyerek onların önemini vurgulamalıyız. Bir sözleşmeyi önemsemeyen ya da çiğneyen bir kişinin aslında yasaları çiğnediğini söylemeliyiz. Gönüllü olarak yürütülen iş ilişkilerinin çoğu sözleşmelerle düzenlenir ve eğer bunlar bağlayıcı olmaktan çıkarsa insanlar arası iletişim ve ilişkiler sekteye uğrar. Buna benzer argümanlar bulmak çok kolaydır.

[15] Bununla birlikte sözleşmeler bizim aleyhimize ve karşı tarafın lehineyse ilk planda bizim aleyhimize olan bir yasaya karşı çıkarken kullanabileceğimiz argümanlar kullanılır. Yasa koyucunun bir hatası yüzünden yasallaşan yanlış bir yasaya uymak zorunda olmadığımıza inanıldığına göre, aynı şekilde düzenlenen bir sözleşmeye uymak zorunda olduğumuzu söylemek anlamsızdır diyeceğiz. [20] Yargıcın asıl görevi adaleti sağlamak olduğu için sözleşmelerin metinlerinden çok neyin doğru neyin yanlış olduğuna odaklanması gerektiğini vurgulayacağız. Doğaya dayandığı için adaleti hile ve şiddetle çarpıtamayacağımızı, ama taraflardan birinin hile ve şiddet uygulayarak adil olmayan sözleşmeler düzenleyebileceğini söyleyeceğiz. [25] Aynı şekilde, sözleşmenin evrensel yasaya veya bizim ya da başka bir kentin yasalarına ters olup olmadığını, daha önce ya da daha sonra düzenlenmiş bir sözleşmeyle çelişip çelişmediğini görmemiz gerekir. Bu durumda çıkarımızın gerektirdiğine göre sonraki sözleşmenin geçerli, öncekinin geçersiz ya da öncekinin doğru, sonrakinin hileli olduğunu söyleyeceğiz. [30] Ayrıca sözleşmenin bir şekilde yargıçların çıkarına ters düşüp düşmediğine ve buna benzer bütün diğer ayrıntılara dikkat etmeliyiz, çünkü bu şekilde davranırsak böyle şeyleri bulmak kolaydır.

İşkenceyle alınan ifadeler bir tanıklık türüdür ve zorla alındıkları için güvenilir kanıtlar olarak değerlendirilirler. [1377a] Lehimize oldukları zaman, şaşmaz ve güvenilir tek kanıt türü olduklarını söyleyerek değerlerini yüksek göstermemiz hiç zor olmaz. Ama aleyhimizde oldukları zaman da işkenceyle alındıklarını vurgulayarak insanların işkence altında doğruyu söyledikleri kadar yalan da söyleyebileceklerini, bazen baskılara direnerek inatla gerçeği söylemediklerini, [5] bazen de işkenceden bir an önce kurtulmak için yalan ifade verdiklerini söyleyebiliriz. Bu arada yargıçların da bildiği daha eski tarihli benzer davalara da değinmeliyiz. [Yargıçlara kalın kafalı, sert mizaçlı ya da yürekli kişiler ağır işkencelere dayanırken, korkak ve çekingenlerin işkence aletlerini görür görmez cesaretlerini yitirdiklerini belirterek [10] işkence altında alınan ifadelerin güvenilmez olduğunu söylemeliyiz.][139]

Yeminlerle ilgili dört farklı durum vardır. Taraflardan biri ya karşı taraftan yemin etmesini ister ve kendisi de yemin etmeyi kabul eder, ya ikisinden birini yapar ya da ikisinden hiçbirini yapmaz. Bir de iki taraftan birinin daha önce yemin etmiş olması durumu vardır. Karşı tarafın yeminini kabul etmeyen taraf insanların kolaylıkla yalan yere yemin ettiklerine dikkati çeker. [15] Yemin etmeyi değersiz göstermek üzere de yemin edenin yemin etmezse kesin mahkûm olacağını bildiği için yemin ettiğini, ama daha sonra yeminini inkâr edebileceğini söyler. Bu durumda karşı tarafa güvenmediği ve yargıçlara güvendiği için [riske girecek de olsa] davanın kararını onlara bıraktığını vurgular.

[20] Karşı taraf kendisinden yemin etmesini istediği hâlde bunu reddeden taraf ise çıkar sağlamak üzere yemin etmeyi prensip olarak kabul etmediğini, eğer ahlaksız biri olsaydı [haklı ya da haksız olduğuna bakmaksızın] hemen yemine

139 Bu pasajın aynı şeyleri tekrarladığı ve üslubu Aristoteles'in üslubundan farklı olduğu için sonradan eklendiğine inanılıyor.

sarılacağını, çünkü çıkar için ahlaksızlık sergilemenin bir hiç için sergilemekten iyi olduğunu söyleyebilir. Böylece yalan yere yemin etmenin cezasından çekindiği için değil, ahlaklı olduğu için yemin etmediğini öne sürmüş olur. [25] Ksenophanes'in "inançsız bir insanın inançlı birinden yemin etmesini istemesi adil değildir"[140] özdeyişi bu duruma çok iyi uyar ve güçlü kuvvetli birinin çelimsiz birini dövüşmeye davet etmesine benzer.

Karşı tarafın kendisinden yemin etme isteğini kabul eden taraf kendisine güvendiğini, ama karşı tarafa güvenmediğini söyleyebilir. Ksenophanes'in özdeyişini ters çevirerek [20] [30] "inançsız bir insanın inançlı birinden yemin etmesini istemesi"nin doğru olduğunu, kararlarını vermeden önce yargıçların yemin etmesini istediğiniz bir davada sizin yemin etmeyi kabul etmemenizin mantıksız olacağını savunabilir.

Karşı taraftan yemin etmesini isteyen taraf bir anlaşmazlığın çözümünü tanrılara bırakmanın dindarlık belirtisi olduğunu, anlaşmazlıkla ilgili karar [mahkeme kararı yeminine dayandırılacağından] kendisine bırakıldığı için karşı tarafın başka yargıçlara ihtiyaç duymayacağını söyleyebilir. [35] Başkalarından yemin etmelerini istediği şeyler için kendisinin yemin etmeyi reddetmesinin yersiz olduğunu da öne sürebilir.

Her durumda ayrı ayrı neler söylenmesi gerektiği anlatıldığına göre, bu durumların ikili kombinasyonlarında da, yani karşı tarafın yeminini kabul ederken sizin yemin etmemeniz, siz yemin ederken karşı tarafın yeminini kabul etmemeniz, [1377b] hem yemin edip hem karşı tarafın yeminini kabul etmeniz, ne yemin etmeyi ne de karşı tarafın yeminini kabul etmemeniz durumunda da neler söylenmesi gerektiği

140 Yaklaşık olarak MÖ 570-480 yılları arasında yaşamış filozof. İonia'nın Kolophon kentinde doğmuş, dünyayı dolaştıktan sonra Güney İtalya'nın Elea kentine yerleşmişti. Eleacılar okulunun kurucusu ve Parmenides'in hocasıydı.

açıktır. Bu kombinasyonlar yukarıda anlatılan durumlardan oluştuğu için kullanılacak argümanlar da yukarıdaki argümanların kombinasyonu olacaktır.

Daha önce şimdi söylediklerimizle ters düşecek bir yemin etmişsek, bir zorlamanın etkisinde kalarak öyle yaptığımızı, bunun yalan yere yemin etme sayılamayacağını söylemeliyiz, çünkü yalan yere yemin etmek suçtur ve suç gönüllü yapılan bir eylemdir, [5] oysa zorlama ve hileyle yapılan eylemler gönülsüz yapılır. Bu düşünceden hareketle, yalan yere yemin etmenin söylenen sözlere değil, [bunları söylerken güdülen] niyete bağlı olduğu çıkarsamasını yapabiliriz. Ama karşı taraf daha önce şimdi söyledikleriyle çelişen bir yemin ettiyse, hatip yeminine sadık kalmayanların dünyanın düzenini bozduğunu, bu yüzden de yargıçların ancak yemin ettikten sonra yargılama yaptıklarını öne sürebilir. [10] Yargıçlara hitaben de "Karşı taraf sizden [adil yargılama yapacağınıza ilişkin] yeminlerinize sadık kalmanızı beklediği hâlde, kendi yeminine bağlı kalmıyor," diyebilir. [Teknik olmayan inandırma yolları hakkında bu söylediklerimiz yeterli sayılabilir.][141]

141 Bu cümle en güvenilir *Retorik* el yazması olan X. yüzyılda yazılmış 1741 nolu Paris nüshasında yer almaz. Bu yüzden sonradan eklendiği şüphesi vardır.

II. Kitap

1. Bölüm

Desteklemek ya da karşı çıkmak, övmek ya da yermek, suçlamak ya da savunmak üzere yararlanabileceğimiz kaynaklar [15] ve dinleyicilerimizi ikna etmek üzere kullanacağımız sanılarla[1] önermeler[2] bunlardır. Retoriğin üç türünün her birinin örtük tasımları bunların arasından seçilerek bunlara değinirler.

Ama retorik her zaman bir yargıya varılmasını hedeflediğine göre (gerçekten de insanlar politik hatiplerin söylevlerine göre karar verir ve adli retorik başlı başına bir yargılama sürecidir) [20] hatip sadece söylevinin içeriğine odaklanmamalı, yani sağlam argümanlarla dolu ve inandırıcı olmasıyla yetinmemeli, kendisini göstermeye ve yargılayacak kişileri yönlendirmeye de çalışmalıdır. Çünkü özellikle politik ve [ikinci derecede] adli retorikte, [25] hatibin karakterinin

1 δόξα (doksa) kanaat, kavramın kaynağı Sokrates öncesi felsefe metinleridir. Kesinlikle gerçek olması beklenmeyen yaygın kanıları ifade etmek için kullanılıyordu. Kişilere, topluma veya bütünüyle varlığa dair basmakalıp düşünceler, yaygın stereotipler ve klişeler bu kavrama dâhildir.

2 πρότασις (protasis). Öne sürülen bir ifadenin ya doğru ya da yanlış olmak zorunda olan içeriğine önerme denir. Kesin olan cümleler yanlış veya doğru da olsa önermedir. Retorikte hatibin görevlerinden biri sanıları önermelere çevirmektir.

dinleyicilerine dürüst görünmesi ve onlara karşı dürüst duygular taşıdığının düşünülmesi, aynı zamanda dinleyicilerin de ona karşı dürüst duygular taşıması söylevin inandırıcılığına çok şey katar. Hatibin birtakım meziyetlere sahip görünmesi politik retorikte, dinleyenleri kendisi hakkında [30] olumlu şeyler düşünmeye yönlendirmesi de adli retorikte yararlıdır. İnsanlar sevdikleri ve nefret ettikleri kişilere karşı ya da öfkeli ve sakin oldukları zamanlar [1378a] ya tamamen farklı şeyler düşünürler ya da aynı şeyleri farklı yoğunluklarda düşünürler. Yargılanmak üzere karşılarına çıkana karşı dostça duygular beslediklerinde, suç işlemiş olsa bile ona az kötülük yapmış gözüyle bakarken, düşmanca duygular beslediklerinde bunun tam tersini yaparlar. [5] Aynı şekilde, hoşa gidecek bir şeyi arzulayanlar ve umut edenler bunun gerçekleşeceğini ve kendileri için iyi olacağını düşünürken, kayıtsızlar ve öfkeliler tam tersini düşünürler.

Hatiplerin karakterinde güven telkin eden ve kanıtlardan bağımsız olarak inandırıcılıklarını artıran üç özellik vardır: sağduyu, ahlaklı olma ve iyi niyet. [10] Hatiplerin söylediği ya da önerdiği şeylerde gerçeklerden uzaklaşması bu özelliklerin birinden ya da tümünden yoksun olmaları yüzündendir. Sağduyuları eksikse doğru düşünemezler, ahlakları kötüyse doğru düşündükleri hâlde düşündüklerini söylemezler ya da sağduyulu ve ahlaklı oldukları için neler yapılması gerektiğini bildikleri hâlde kötü niyetliyseler doğru önerilerde bulunmazlar. [15] Bu üçü dışında başka bir olasılık yoktur. Dolayısıyla bu iyi özelliklerin tümüne sahip olduğu düşünülen bir hatip dinleyicilerine güven telkin eder. Hatibin dinleyicilerin kendisini sağduyulu ve iyi ahlaklı biri olarak görmelerini nasıl sağlayacağı, iyilik konusunda söylediklerimizden çıkarılabilir, çünkü kendi iyiliğinizi kabul ettirmenin yolu başkalarının iyiliğini kabul ettirmekle aynıdır. Dostluğu ve iyi niyeti de duygulardan söz ettiğimizde ele alacağız. [20] Duygular insanların ruhsal

durumunu etkileyerek yargılarını değiştiren, üzüntü ya da hoşnutluğun eşlik ettiği öfke, acıma, korku ve benzerleriyle bunların zıtları gibi şeylerdir.[3] Her biri hakkında konuşurken üç şeye dikkat etmeliyiz. Mesela öfkeyi ele aldığımızda öfkeli insanların ruhsal durumunu, genellikle kimlere öfkelendiklerini ve onlara hangi nedenlerle öfkelendiklerini ayrıntılarıyla araştırmalıyız. [25] Bu noktalardan birini, hatta ikisini bilmek yeterli değildir, her üçünü de bilmedikçe herhangi bir kişide öfke uyandıramayız. Diğer duygular için de aynı şey geçerlidir. Daha önce incelediğimiz konularda yararlandığımız yöntemi kullanarak şimdi de duyguları inceleyelim.

2. Bölüm

[30] Öfkenin bir insanın kendisine ya da yakınlarına haksız yere yapılan bariz bir saygısızlıktan dolayı duyulan ve acının eşlik ettiği bariz bir öç alma isteği olduğunu varsayalım. Bu tanımımız doğruysa bir insanın öfkesinin genel olarak "insanlara" karşı değil de belirli bir kişiye, mesela Kreon'a karşı duyulması ve bu kişinin [35] o insana ya da sevdiklerine bir kötülük yapmış ya da yapmayı düşünmüş olması gerekir. [1378b] Öfkeye öç alma beklentisinin doğurduğu bir hoşnutluk eşlik eder. Hiç kimse ulaşamayacağı bir şeyi amaçlamayacağına göre, öfkelenen kişi ulaşabileceği bir şeyi amaçlar ve insanlar hedeflerine ulaşmaktan hoşlanırlar. [5] Bu nedenle şair öfke için şunları söylemiştir:

... bir bal damlası gibi akar insanın içine,
sarar göğsünü bir duman gibi...[4]

---

3 φαινόμενη (phainomene). Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te (II. Kitap, 5. Bölüm) duyguların daha ayrıntılı bir listesini verir.

4 Homeros, *İlyada*, XVIII 109-110.

Gelecekte alınacak öcün verdiği haz, öfkeli insanın aklını alınacak intikama yoğunlaştırır ve hayalinde canlanan düşünceler [10] ona rüyaların verdiği hazza benzer bir haz verir.

Aşağılama bir şeyin önemsiz olduğuna ilişkin düşüncelerimizi açıkça ifade etmektir. İyi şeyleri olduğu kadar kötüleri, hatta iyi ya da kötü şeyler oluşturma eğiliminde olan şeyleri önemli sayarken, bir şey yapma eğiliminde olmayan ya da bu eğilime çok az sahip olanları önemsiz sayarız. Üç tür aşağılama vardır: [15] hor görme, kindarlık ve hakaret. Önemsiz bulduğumuz, hiçbir değeri olmadığını düşündüğümüz şeylere ilgi göstermez, onları hor görürüz. Ama kindarların da karşılarındaki insanı hor gördüğü söylenebilir. Kindarlık bir şey elde etmek için değil, o şeyi başkasının elde etmesini önlemek için bir insanın arzularını engellemeye çalışmaktır. Kindar aslında kendi çıkarını korumadığı için karşısındakini hor görür. [20] Karşı tarafın kendisine zarar verebileceğine inanmaz, çünkü inansaydı karşısındakini hor görmez ondan çekinirdi. Aynı şekilde, kendisine bir yararı olabileceğine de inanmaz, çünkü inansaydı onunla dost olmaya çalışırdı.

Hakaret de bir aşağılama türüdür. Birine hakaret ettiğimizde, kendimize herhangi bir yararı olacağını düşünmeden, [25] sadece keyif almak için karşı tarafı utandıracak eylemler yapıp kırıcı sözler söyleriz, çünkü bize yapılanlara tepki olarak karşımızdakini utandırmak hakaret değil intikamdır. Hakaret edenler başkalarına kötü davranmakla onlardan üstün olacaklarını düşündükleri için bu işten keyif alırlar. Gençlerin ve zenginlerin kibirli davranıp hakarete yatkın olmaları bu yüzdendir, hakaret ettikçe kendi konumlarını yükselttiklerini sanırlar. [30] Hakaretin bir türü de saygı duymamaktır, çünkü iyilik ya da kötülük açısından hiçbir değeri olmadığına inandığımız şeylere saygı duymayız. Bu yüzden öfkeli Akhilleus öfkesinin nedenini aşağıdaki dizelerle ifade eder.

aldı onur payımı, küçük düşürdü beni...[5]

ve

koydu her şeyden yoksun bir yabancı yerine...[6]

[35] İnsanlar soy, güç ve ahlak yönünden ya da herhangi başka bir alanda kendilerinden aşağı olan kişilerden saygı bekler. [1379a] Mesela para konusunda zengin yoksuldan, konuşma yeteneği konusunda hatip güzel konuşamayandan, yöneten yönetilenden ve başkalarını yönetmeye layık olduğunu düşünen yönetilmesi gerektiğini düşündüğü diğer insanlardan [kendisini üstün gördüğü için] onlardan saygı bekler. Bu yüzden,

[5] *Zeus'un beslediği kralların amansızdır öfkesi...*[7]

ve

Oysa uzun süre tutar içinde öfkesini...[8]

denmiştir ve bu dizelerde konu edilen öfke üstünlük duygusundan kaynaklanır. İnsanlar ayrıca kendilerine minnet borcu duymaları gerektiğini düşündükleri insanlardan da saygı bekler. Bunlar kendilerinin ya da dostlarının, bizzat ya da başkalarını görevlendirerek iyilik yaptıkları ya da yapmaya devam ettikleri ve şimdi ya da geçmişte iyilik yapmayı düşündükleri kimselerdir.

[10] Anlattıklarımızdan insanların hangi ruh hâllerinde iken, kimlere ve hangi nedenlerden dolayı öfkelendikleri anlaşılıyor. İnsanlar üzgün olduklarında öfkelenirler. Bir insan bir şey arzularken birileri bu arzusunu engelleyince,

5 Homeros, *İlyada*, I 356.
6 Homeros, *İlyada*, IX 648.
7 Homeros, *İlyada*, II 196.
8 Homeros, *İlyada*, I 82. Aristoteles bu alıntıyı aslından farklı aktarmıştır.

mesela susayanın su içmesi engellenince [15] bu engellemenin doğrudan ya da dolaylı yapılmasından bağımsız olarak o insan aynı şekilde öfkelenir. Yani biri bir şey arzularken diğeri buna tepki gösterir, yardımcı olmaz ya da herhangi başka bir şekilde onu rahatsız ederse insan öfkelenir. Hastalar, yoksullar, bir savaşa katılanlar, âşıklar, susayanlar [20] ya da doyurulmamış başka istekleri olanlar bu yüzden –özellikle içinde bulundukları sıkıntılı durumu önemsemeyenlere karşı– kolaylıkla öfkelenip tahrik olurlar. Mesela hasta hastalığını, yoksul yoksulluğunu, savaşan savaşı, âşık aşkını ve genellikle insanlar önem verdikleri herhangi bir arzularını önemsemeyenlere öfkelenirler. Her insan kendisini yönlendiren tutkunun etkisiyle [25] o tutkuya özgü bir öfkeye kapılmaya hazırdır. İnsanlar beklentilerinden farklı gelişen durumlara da öfkelenirler. Bir olay beklentilerimize ters gelişirse üzüntüye, beklentilerimizi karşılayacak şekilde gelişirse de sevince neden olur. Anlattıklarımızdan insanların hangi dönem, ruh hâli ve yaşta, nerede, ne zaman ve nasıl öfkelenmeye yatkın olacağı, bunun nerede ve ne zaman olacağı [30] ve bir insanın bu koşullar altında ne kadar çok kalırsa o kadar kolay öfkeleneceği anlaşılıyor.

İnsanlar kendileriyle alay edildiğinde, dalga geçildiğinde ve aptal yerine konulduklarında öfkelenirler, çünkü bu tür davranışlar hakaret anlamını taşır. Kendilerine hakaret edecek şekilde zarar verenlere de öfkelenirler. Tabii ki bu davranışlar aşağılama amacını taşıdıkları belli olsun diye başka bir şeye tepki olarak yapılmamalı ya da yapana herhangi bir yarar sağlamamalıdır. [35] Bir de çok değerli saydıkları şeyler hakkında kötü konuşanlara, o şeyleri aşağılayanlara da öfkelenirler. Mesela felsefe tutkunları felsefeyi kötüleyenlere, dış görünüşe önem verenler önem vermeyenlere öfkelenir ve bu diğer durumlar için de geçerlidir. İnsanlar sahip olmaktan gurur duydukları özelliklere hiç [sahip olmadıkları] ya da çok az miktarda [40] sahip olduklarından ya

da diğerlerinin bu özellikleri kendilerine yakıştırmadığından kuşkulandıklarında öfkeleri daha da büyük olur. [1379b] Oysa kendilerinden emin oldukları bir konuda dalga geçildiğinde bunu ciddiye bile almazlar. Aynı şekilde, diğerlerinden çok dostlarına kızarlar, çünkü dostların kötü davranması değil, iyi davranması beklenir.

Bize özen ve saygı gösteren insanlar böyle davranmaya son verince, [5] artık bizi hor gördüklerini, aksi takdirde eskisi gibi saygı duymaya devam edeceklerini düşünerek onlara öfkeleniriz. Aynı şekilde, yapılan iyiliğe iyilikle ya da eş değer bir iyilikle karşılık vermeyenlere ve bizden aşağı oldukları hâlde bize karşı çıkanlara da kızarız, çünkü ikincilerin aşağı olan bizmişiz gibi bizi hor gördüklerini, birincilerin de bizi [kendilerinden aşağı bir seviyede olduğumuzu düşündükleri için] iyilik yapmaya mecbur gördüklerini düşünürüz. [10] Hiç değer vermediğimiz insanlar bizi küçümsediklerinde özellikle kızarız, çünkü daha önce belirttiğimiz gibi küçümseme öfke doğurur ve bu küçümseme bizden aşağı ve dolayısıyla böyle bir hakka sahip olmayan kişilerden gelirse doğurduğu öfke daha da büyük olur. Bize karşı davranış ve konuşmaları iyi olmayan ya da açıkça kötü olan ve kendilerinden bir ihtiyacımızı karşılamalarını beklediğimizde [15] bunu anlamamış görünen dostlarımıza da öfkeleniriz. Antiphon'un tragedyasında Pleksippos Meleagros'a bu yüzden öfkelenmişti.[9] Gerçekten de bir kişinin ihtiyaçlarını görmezden gelmek onu küçümsediğimizi gösterir, eğer ona değer verseydik ihtiyaçlarını bilmemiz gerekirdi.

9 Yaklaşık olarak MÖ 430-367 yılları arasında yaşamış olan, bir süre Syrakusa tiranı I. Dionysios'un yanında kalan tragedya yazarı. Aristoteles Kalydonia'nın meşhur yaban domuzunu öldüren Kalydonia kralı Oineas ile Althaia'nın oğlu Meleagros'u konu eden aynı adlı tragedyaya değiniyor olmalı. Yaban domuzunun postunu sevgilisi Atalante'ye veren Meleagros postta gözü olan dayısı Pleksippos'u kızdırmıştı. Antiphon, *Meleagros*, Frag. T.G.F. 792. Euripides'in de günümüze kadar gelemeyen aynı adlı bir tragedyası vardı.

Aynı şekilde, başımıza gelen felaketlere sevinenlere ya da bu felaketler karşısında keyiflerini bozmayanlara da kızarız, çünkü bu davranışları bize düşman olduklarını ya da bizi hor gördüklerini gösterir. [20] Bir de bize verdikleri acıya kayıtsız kalanlara kızarız, kötü haber getirenlere kızmamız bu yüzdendir. Hatalarımız hakkında konuşanları dinleyenlere ya da hatalarımızı yüzümüze vuranlara kızarız, çünkü böyle davranarak bize düşman olduklarını ya da bize karşı ilgisiz olduklarını gösterirler. Oysa dostlar dertlerimizi paylaşır ve hatalarımıza kendi hatalarıymış gibi üzülürler. [25] Bundan başka bizi beş tür insanın karşısında küçük düşürenlere kızarız. Bunlar rakiplerimiz, hayranlık duyduğumuz, bize hayranlık duymalarını istediğimiz, saygı duyduğumuz ve bize saygı duyan kimselerdir. Herhangi biri bizi bu saydığımız kişilerin önünde küçük düşürürse ona özellikle kızarız. Aynı şekilde, korumakla yükümlü olduğumuz [30] anne babamız, çocuklarımız, kadınlar ve kölelerimiz gibi kişileri hor görenlere de kızarız. Yapılan iyiliğe karşılık vermeyenlerin bizi hor görmesi de bizi öfkelendirir, çünkü böyle davranmaya hakları yoktur. Biz ciddi konuşurken alay edenlere kızarız, çünkü tek taraflı alay hor görme anlamına gelir. Bir de başkalarına iyilik yaparken bize yapmayanlara kızarız, çünkü başkalarının hak ettiklerini bizim hak etmediğimizi ima etmek bir tür aşağılamadır. [35] Önemsiz görünse de adımızı unutanlara kızarız, çünkü unutkanlık aşağılamanın başka bir belirtisidir. Unutkanlık ilgisizlikten kaynaklanır, ilgisizlik de bir nevi aşağılamadır.

[1380a] İnsanların öfkelendiklerinde ruh hâllerinin nasıl olduğunu, kimlere ve niçin öfkelendiklerini ortaya koymuş bulunuyoruz. Hatip dinleyicilerinin öfkelenmesini istediğinde, söyleyecekleriyle onları öfkeli insanların ruh hâline getirmeli, rakiplerinin öfke uyandıracak karakterde insanlar olduğunu ve öfke uyandıracak şeyler yaptıklarını göstermelidir.

3. Bölüm

[5] Öfkelenmek sakinleşmenin, öfke de sakin olmanın zıddı olduğuna göre, insanların hangi ruh hâllerinde ve kimlere karşı sakin olduklarını ve sakinleşmelerini sağlayan nedenleri inceleyelim.

Bir insanın sakin olmasının sakinleşerek öfkesinin dinmesi anlamına geldiğini varsayalım. İnsanları öfkelendiren şeyi bilerek ve isteyerek aşağılanmaları olduğuna göre, onları aşağılamamak, bilerek aşağılamamak [10] ya da hiç olmazsa bunu bilerek yapıyor görünmemek onların sakin kalmalarını sağlar. Aynı şekilde, tam tersini yapmayı hedeflerken yanlışlıkla kötülük yapanlar ve başkalarına yaptıklarını kendilerine de uygulayanlar karşılarındakinin sakin kalmasını sağlar, çünkü kimsenin bilinçli olarak kendi kendisini aşağılamak istemeyeceğini düşünürüz. Bizi aşağıladıktan sonra yaptıklarından pişman olanlar karşısında da sakin kalırız, çünkü yaptıkları yüzünden yaşadıkları üzüntü [15] bizim için bir tür öç alma sayılacağından öfkemizin geçmesini sağlar. Kölelerimize verdiğimiz cezalarda da aynısı olur. Suçlarını inkâr ederek bize ters yanıtlar verenleri ağır cezalara çarptırırken, aldıkları cezayı hak ettiklerini söyleyenlere karşı duyduğumuz öfke hemen geçer. Bu da herkesin bildiği şeyleri inkâr etmenin utanmazlık, utanmazlığın da ilgisizlik ve hor görme anlamına geldiğine ilişkin inancımızdandır, [20] çünkü sadece çok hor gördüğümüz kimselerden utanmayız.

Alçak gönüllülük göstererek bize ters yanıtlar vermeyenler karşısında da sakinizdir, çünkü böyle davranarak kendilerini bizden aşağı gördüklerini kabul etmiş gibidirler. Konumları düşük olanlar konumları yüksek olanlardan korkar ve korkan bir insan başkalarını hor göremez. İnsanların öfkesi alçak gönüllülük gösterenler karşısında hemen geçer. [25] Bunu köpeklerin yere oturup hareket etmeyen insanlara

saldırmamasında da görürüz.[10] Ciddi olduğumuzda karşımızdaki de ciddi olursa ciddiyetle davrandığı için bizi hor görmediğini düşünür, ona öfkelenmeyiz. Bize kendilerine yaptığımız iyilikten daha büyük iyilik yapanlar, böyle davranarak bizden daha düşük konumda olduklarını kabullendikleri için bize yalvarıp yakaranlar, [30] hiç kimseye ya da değerli insanlara ve bizim gibilere hiç hakaret etmeyen, alay etmeyen ve hor görmeyenler de bizi sakinleştirir. Genelleme yapmak gerekirse, insanları sakinleştiren şeyleri bulmak için onları öfkelendiren şeylerin zıtlarını düşünmeliyiz. Saygı duyduğumuz ve korktuğumuz insanların karşısında da böyle duygular beslemeye devam ettiğimiz sürece sakin oluruz, çünkü aynı zamanda birinden korkup ona öfkelenemeyiz. [35] Yaptıklarını öfkeyle yapmış olanlara kızmayız ya da az kızarız. Bunu bizi hor gördükleri için yapmadıklarını düşünürüz, çünkü hiç kimse kızdığı insanları hor görmez. Hor görme acı vermezken öfke acı verir. [1380b] Bize saygı duyanlara da kızmayız.

Sakin insanların ruh hâline gelince, öfkelilerin ruh hâlinin tersidir diyebiliriz. İnsanlar spor yaparken, eğlenirken, gülerken, mutluyken, sevinçliyken, arzuladıkları şeylere kavuştuklarında ve genellikle üzgün olmadıklarında, kimseye zarar vermeyen hazlar tattıkları ve mantıklı umutlar besledikleri sürece sakindirler. [5] Aynı şekilde, öfkelendikleri bir olaydan sonra hemen tepki göstermeden biraz süre geçmesine izin verenler de sakindir, çünkü zaman öfkeyi yumuşatır. Başka birine karşı duyulan daha büyük bir öfke ya da [öfkemiz sürerken] başka birinden alınan öç de var olan öfkeyi unutturabilir. Bu yüzden Philokrates[11] halk kendisine kızgın-

10 Birçok araştırmacı bu pasajın *Odysseia*'nın bir sahnesini çağrıştırdığını iddia eder (xiv 29-31).

11 Demosthenes'in karşıtı, Makedon taraftarı siyasetçi. Atina heyetinin başında I. Philippos'la müzakereye gitmiş, Atina ile Makedonya arasında kendi adını taşıyan anlaşmayı imzalamıştı (MÖ 346). Kendi kararıyla sürgündeyken Atinalılar tarafından ölüme mahkûm edildi (MÖ 343).

ken, "Neden kendini savunmuyorsun?" diye soran birine, "Henüz zamanı değil!" demişti. "Peki, ne zaman savunacaksın?" sorusuna da [10] "Başka birini suçladıklarında," yanıtını vermişti. Gerçekten de insanlar öfkelerini bir başkasından çıkardıklarında sakinleşirler. Ergophilos'un durumunda da öyle olmuştu. Atinalılar ona Kallisthenes'ten daha çok kızdıkları hâlde, bir gün önce Kallisthenes'i ölüme mahkûm ettiklerinden onu beraat ettirmişlerdi.[12]

İnsanlar bir suçluyu mahkûm ettirdiklerinde ya da suçlu ona öfkeli hâlleriyle verebileceklerinden daha büyük bir zarara uğrarsa [15] öçlerinin alındığını hissettiklerinden sakinleşirler. Aynı şekilde, hataları yüzünden haklı olarak cezalandırıldıklarını düşündükleri zaman haksız yere acı çektiklerini düşünmezler, çünkü adil cezaya kimse kızmaz. Zaten öfkenin tanımı da bu değil miydi? Bu yüzden cezadan önce mutlaka sözlü bir ihtar gelmelidir. Öyle yapıldığında köleler bile cezalarını daha kolay kabullenir.

[20] Cezalandırılan kişinin bizim yüzümüzden ve bize yaptıkları yüzünden cezalandırıldığını öğreneceğini bilmek de bizi sakinleştirir, çünkü tanımı itibariyle öfke bireylere yöneliktir. Şair bunu ne güzel ifade eder:

Derim ki Odysseus kör etti beni, kentler yıkan[13]

[25] Bu dizelere göre [Kyklops Polyphemos] neden ve kim tarafından kör edildiğini öğrenmezse Odysseus öcünün alınmış olduğunu kabul etmeyecekti. Öfkemizden habersiz olanlara ve ölülere de kızamayız, çünkü ölülerin başına gelebilecek en kötü şey zaten başlarına gelmiştir ve öfkeli hâlimizle onlara tattırmak istediğimiz acıları ya da duyguları duyma-

12 Ergophilos ve Kallisthenes vatan hainliğiyle suçlanan iki Atinalı generaldi (MÖ 362). Ergophilos Trakya kralı Kotys'e karşı çıktığı seferde başarısız olmakla, Kallisthenes de Makedonya kralı Perdikkas ile anlaşma imzalamakta acele etmekle suçlanmışlardı.

13 Homeros, *Odysseia*, ix 504.

ları mümkün değildir. Bu yüzden şair, [30] Akhilleus'un ölü Hektor'a karşı duyduğu öfkeye son vermesi için şöyle der:

Boş toprağa sövmeye vardırdı işi bu adam...[14]

Dinleyicilerini sakinleştirmek isteyen hatiplerin bu *topos*-lara başvurmaları, dinleyicileri uygun ruh hâline getirmeleri ve öfke duydukları kişileri duruma göre saygıdeğer, korkunç, hayırsever, yaptığından pişman [35] ya da yaptığından dolayı çok üzülen insanlar olarak göstermeleri gerektiği açıktır.

4. Bölüm

Şimdi de önce dostluğun ve biriyle dost olmanın tanımını vererek insanların kimleri sevip kimlerden nefret ettiklerini ve bu duygularının nedenlerini konuşalım. Birini sevmek ve onu arkadaş edinmek isteyişimin kendim için değil, onun hatırı için, iyi olduğuna inandığım şeylere sahip olmasını istediğim [1381a] ve bunları sağlamak için elimden geleni yapmaya hazır olduğum anlamına geldiğini varsayalım. Dost sevdiğimiz ve bizi seven kişidir. Birbirlerine karşı bu duyguları beslediklerine inananlar kendilerini birbirlerinin dostu sayarlar. Bu varsayımlar geçerliyse dostun başımıza gelen iyi şeylere sevinen, kötü şeylere de üzülen ve bunu başka nedenlerle değil, sadece bizim yüzümüzden hisseden bir insan olması gerektiği ortaya çıkar. [5] Onun bu sevinciyle üzüntüsü bize karşı hissettiklerinin belirtisidir, çünkü insanlar arzuladıkları şeyler gerçekleşince sevinç, arzulamadıkları şeyler gerçekleşince de üzüntü duyarlar. Dostlar aynı şeyleri iyi, aynı şeyleri kötü kabul ederler ve aynı dostlarla aynı düşmanlara sahiptirler. [10] Ve dostlar aynı şeyleri arzuladığına göre, kendisi için istediği şeyleri bir başkası için de isteyen insan böyle davranarak ona dostu olduğunu gösterir.

14 Homeros, *İlyada*, XXIV 53.

Kendimize ya da sorumluluğumuz altındaki kişilere önemli bir iyilikte bulunan, bunu memnuniyetle yapan, gerçekten öyle gerektiği için değil, sadece bizim hatırımız için yapan ya da bize iyilik yapmak istediklerine inandığımız kişileri dostumuz sayarız. [15] Dostlarımızın dostlarını, sevdiklerimizin sevdiklerini ve sevdiklerimizi sevenleri de kendimize dost sayarız. Aynı şekilde, bizimle aynı düşmanlara sahip olanlar, nefret ettiklerimizden nefret edenler ve bizden nefret edenlerin nefret ettiği kişiler de dostumuzdur. Çünkü bütün bu insanlar bizim iyi bildiklerimizi iyi, kötü bildiklerimizi kötü sayarlar ve bizim iyiliğimizi isterler. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi dostluğun karakteristik özelliğidir. [20] Parayla ve güvenlikle ilgili konularda bize yardımcı olabilecek kişilerle de dost olmak isteriz. Cömert, cesur ve dürüst insanlara değer verilmesi bu yüzdendir. Böyle tanımladığımız insanlar başkalarının sırtından geçinmeyen ve hayatlarını çalışarak kazanan, çiftçiler başta olmak üzere elleriyle çalışan zanaatçılardır. [25] Özdenetimi yüksek insanları ve başkalarının işlerine karışmayanları da severiz, çünkü bunlar herkese adil davranırlar.

Kendilerinin de bizimle dost olmayı istemeleri şartıyla dost olmak istediğimiz kişileri de severiz. Bunlar iyi ahlaklı ve toplum içinde, seçkinler arasında, beğendiğimiz ya da bizi beğenen insanlar arasında yüksek itibara sahiptirler. [30] Arkadaşlıklarından keyif aldığımız, günümüzü birlikte geçirmek isteyeceğimiz insanlarla da dost olmak isteriz. Böyleleri iyi huyludur, hatalarımızı yüzümüze vurmaktan, kavgalardan ve tartışmalardan hoşlanmazlar. Bunun tersine davrananlar kavgacı ve huysuzdur ve bizimle kavga edenler bizim arzuladıklarımızdan farklı şeyler arzularlar. Şaka yapmasını bilenlerle ve şaka kaldıranlarla da dost olmak isteriz, [35] çünkü bu durumda iki taraf da birbirlerine şakalar yaparak iyi vakit geçirebilir. Sahip olduğumuz ve özellikle sahip olup olmadığımızdan kuşku duyduğumuz iyi özelliklerimizi

[1381b] övenlerle de dost olmak isteriz. Üstleri başları, giyimleri temiz ve genel olarak yaşam tarzları düzgün olanlarla da öyle. Kendilerine karşı yaptığımız hataları ve bize yaptıkları iyilikleri yüzümüze vurmayanlarla da öyle, çünkü bu iki davranışı gösterenler başkalarını denetlemekten ve eleştirmekten hoşlanırlar. [5] Kin tutmayanlarla ve kendilerine yapılan kötülükleri unutup barışmaya hazır insanlarla da dost olmak isteriz, çünkü başkalarına gösterdikleri hoşgörüyü ihtiyaç duyulduğunda bize de göstereceklerine inanırız. Başkaları ve dostları hakkında kötü konuşmayan, onların kötü taraflarını değil, iyi taraflarını görenlerle de öyle, çünkü bu davranışları iyi insanlara özgüdür. [10] Öfkeli olduğumuzda ya da bir konuya ciddiyetle eğildiğimizde bizimle tartışmayanlarla da öyle, çünkü aksini yapanlar hırçın karakterlidir. Bizi takdir edenlerle, yani bize hayran olanlarla, bizi önemli sayanlarla ve dostluğumuzdan keyif alanlarla, özellikle de kendilerinde olmasını istedikleri hayran kalınacak özellikleri bizde görenlerle dost olmak isteriz. [15] Bize benzeyenlerle ve bizimle aynı şeylerden hoşlananlarla da öyle, ama ekmeklerini bizimle aynı kaynaktan sağlamamaları ve bize rakip olmamaları şartıyla, çünkü bu durumda,

Çömlekçi çömlekçiyi [kıskanır][15]

özdeyişiyle anlatılan durum ortaya çıkar. Ortak gibi bölüşme olanağı varsa bizimle aynı şeyleri arzulayanlarla da öyle, yoksa yukarıdaki sorun burada da ortaya çıkar.

[20] Kendilerine saygı duyduğumuz hâlde, önlerinde itibarlı kişilere yakışmayan bir şeyi yapmaktan utanmayacağımız kişileri severiz ve onlarla dost olmak isteriz. Önlerinde gerçekten de yanlış bir şeyi yapmaktan utanacağımız kişilerle de öyle. Boy ölçüşebileceğimiz ve kıskanmalarını değilse bile bize imrenmelerini istediğimiz kişilerle de öyle. Dostları

15 Hesiodos, *İşler ve Günler*, 25.

olmakla edineceğimiz yarardan büyük zarara neden olmamaları şartıyla iyi şeyler elde etmelerine yardımcı olduğumuz kişilerle de öyle.

[25] Birbirimizden uzak kalsak bile bizimle aynen birlikte olduğumuz zamanki gibi dost kalanlarla da öyle, bu yüzden ölen dostlarının anısına sadık kalanlarla herkes dost olmak ister. Genelleme yapmak gerekirse, dostlarına bağlı olanlarla ve başları derde girince onları terk etmeyenlerle de dost olmak isteriz, çünkü insanlar erdemler içinde en çok sadakate değer verir. [30] Bize samimi davrananlarla ve zayıf noktalarını bize anlatmaktan çekinmeyenlerle de dost olmak isteriz. Az önce dostlarımızın önünde itibarlı kişilere yakışmayan davranışlarda bulunmaktan çekinmediğimizi söylemiştik. Böyle davranışlarda bulunmaktan utanan dost olamayacağına göre, utanmayanın dost olması gerektiği açıktır. Bizi korkutmayan, varlıklarıyla bize güven veren kişileri de severiz, çünkü kimse kendisini korkutan insanı sevmez.

[35] Dostluğun yoldaşlık, samimiyet ve akrabalar arasındaki yakınlık gibi birkaç türü vardır ve dostluk birine iyilik yapmak, bu iyiliği istenmeden yapmak ve yapılan iyiliği kişinin yüzüne vurmamakla kurulur. Aksi takdirde yapılan iyiliğin dostumuzun yararı için değil, kendimiz için yapıldığı ortaya çıkar.

[1382a] Düşmanlığı ve nefreti anlayabilmek için şimdiye kadar konuştuklarımızın zıtlarını incelememiz gerekir. Düşmanlığı öfke, kindarlık ve iftira doğurur. Öfke bizzat aleyhimize yapılan şeylerden doğduğu hâlde, düşmanlık için öyle bir şart yoktur. Bir insanın kötü bir özelliğe sahip olduğunu düşündüğümüzde ondan nefret ederiz. Öfke her zaman belirli kişilere –mesela Kallias'a ya da Sokrates'e– [5] karşı duyulurken, nefret insan gruplarına karşı da duyulabilir. Hırsızlardan ve başkalarına iftira edenlerden herkes nefret eder. Ayrıca öfke zamanla yatışabilirken, nefretin tedavisi yoktur. Öfkeli insan muhatabını üzmeyi amaçlarken, nefret eden

insan ona zarar vermek ister. Öfkeli insan öfkelendiği kişilerin bunu bilmesini isterken, nefret eden insan nefretinin bilinip bilinmemesini umursamaz. [10] Bütün üzücü şeyler duyularla hissedilirken, haksızlık ve aptallık gibi en büyük kötülükler hissedilmez, çünkü kötülükler üzüntüye neden olmaz. Öfkelenen üzülürken, kin duyan üzülmez. Öfkeye acı eşlik eder, kine etmez. Öfkeli biri öfkelendiği kişileri zamanla bağışlayabilir, [15] ama kin tutan hiçbir zaman bağışlamaz, çünkü biri muhataplarına acı çektirmeyi arzularken, diğeri onları mahvetmek ister.

Bütün bu anlattıklarımızdan bir hatibin açıkça şunları yapabileceğini gördük: İnsanların dost ya da düşman olduklarını savunabilir, değillerse onları öyle gösterebilir ya da öyle olduklarını söyledikleri hâlde savlarını çürütebilir ve bir eylemin öfke ya da nefret yüzünden gerçekleştiği tartışmalıysa dinleyicileri [20] kendi savlarına uygun olan alternatife ikna edebilir.

5. Bölüm

Şimdi de insanların nelerden ve kimlerden korktuğunu ve korkan bir insanın ruhsal durumu hakkında konuşalım. Korku ileride yıkıma ya da üzüntüye neden olabilecek bir kötülüğün gerçekleşeceği düşüncesinden doğan üzüntü ve rahatsızlık olarak tanımlanabilir. İnsanlar bütün kötülüklerden korkmazlar. Mesela kimse haksız duruma düşeceğinden ya da aptallaşacağından korkmaz. [25] Sadece büyük üzüntü ya da kayıplara neden olabilecek ve uzak bir tarihte değil, yakın gelecekte gerçekleşmesi beklenen kötülükler korku uyandırır. Kimse uzaktaki felaketlerden korkmaz, mesela hepimiz günün birinde öleceğimizi biliriz, ama bunun çok sonraki bir tarihte olacağına inandığımızdan ölümü pek düşünmeyiz.

Korkunun tanımı buysa bizi çok üzecek, yıkım ve zarara neden olabilecek şeyler korkutucudur. [30] Bu yüzden öyle şeylerin olacağına ilişkin işaretler bile bizi korkutur, çünkü korkulan şeylerin yaklaştığı duygusunu verir. "Tehlike" adını verdiğimiz kavram aslında budur, bizi korkutan bir şeyin yaklaştığı hissidir. Bize zarar verebilecek güce sahip insanların öfke ve düşmanlığı da korku uyandırır, çünkü öfke ve düşmanlık beslediklerine göre bize zarar vermek istedikleri açıktır ve bu da bize zarar vermek üzere olduklarını gösterir.

[35] Adil olmayan insanların güçlenmesi korku uyandırır, çünkü adil olmayan bir insan zaten kötü niyetleri yüzünden öyle tanımlanmıştır. [1382b] Ancak adil biri de hakarete uğraması durumunda öç almak isteyeceği için, bunu yapacak gücü varsa o da korku uyandırır. Bize bir şeyler yapma gücünde olanların bizden korkması da korkutucudur, çünkü bunu her an hayata geçirebilirler. İnsanların çoğu kötü olma eğilimini taşıdığı, yani çıkarları peşinde koştuğu [5] ve tehlike anında korkup kaçmaya hazır olduğu için başkalarına bağımlı olmak korkutucudur. Bu yüzden kötü bir şey yapanlar suç ortaklarının kendilerini ele vereceğinden ya da terk edeceğinden korkar. Aynı şekilde, kötülük yapabilecek güce sahip olanlar kötülüklere karşı savunmasız olanları korkutur, çünkü insanlar başkalarına zarar verme gücünü ele geçirdiklerinde bunu genellikle yaparlar. [10] Bir de haksızlığa uğrayan ya da uğradığına inananlar korkutucudur, çünkü bunlar her zaman öç almak için fırsat kollar. Daha önce kötülük yapanlar da hâlâ güce sahiplerse misillemeden korktuklarından her an kötülük yapabilecekleri için korku uyandırırlar.

Aynı amaç peşinde koşan rakipler –amaçlarına birlikte ulaşmaları mümkün olmadığı için– sürekli bir yarış içinde olacaklarından birbirlerinde korku uyandırırlar. Bizden daha güçlü insanları korkutanlar bizi korkutur, [15] çünkü

onlara zarar verebilecek durumda olduklarına göre bize haydi haydi zarar verebilirler. Aynı nedenle bizden güçlülerin korktuğu insanlardan ve bizden güçlüleri mahvedenlerden korkarız. Bizden güçsüzlere saldıranlardan da korkarız, ya şimdiden korkulur oldukları ya da güçleri artığında korkulur olacakları için

Kötülük ettiğimiz insanlar, düşmanlarımız ve rakiplerimiz içinden [20] çabuk öfkelenenlerden ya da düşüncelerini yüzümüze karşı söylemeye çekinmeyenlerden değil, yumuşak huylulardan, düşündüklerini açıkça söylemeyenlerden ve sinsilerden korkmalıyız, çünkü bunlar zarar vermeye hazır oldukları hâlde bunu açık etmezler ve ne zaman ne yapacakları belli olmaz. Yaptığımız bir hatadan kaynaklanan korkutucu şeyler, bu hatanın düzeltilmesi artık mümkün olamadığında ya da düzeltilmesi rakiplerimizin elinde olduğunda daha da korkutucudurlar. [25] Yardım gelmesi imkânsız ya da zor olan durumlar da öyledir. Genel olarak başkalarının başına geldiğinde ya da gelmek üzere olduğunda kurbana acıma duygusu uyandıran şeyler korkutucudur.

Yukarıda söylediklerimizle korkutucu olan ya da korku uyandıran şeyleri ana hatlarıyla anlatmış bulunuyoruz. Şimdi sıra korku duyduğumuz zaman bulunduğumuz ruhsal durumu konuşmaya geldi. [30] Korku zarar verecek bir şeyin beklentisi anlamına geliyorsa başına hiçbir şeyin gelmeyeceğine inanan insan korkmaz. Aynı şekilde, başımıza geleceğine inanmadığımız şeylerden, bize kötülük yapacağına inanmadığımız kimselerden ve kendimizi güvende hissettiğimiz durumlardan da korkmayız. Dolayısıyla belirli kişilerin eliyle, [35] belirli bir zamanda, başlarına belirli bazı şeylerin geleceğine inanan insanlar korku duyarlar. [1383a] Bolluk içinde yaşayan ya da yaşadığını sananlar başlarına hiçbir şey gelmeyeceğine inanırlar. (Sahip oldukları para, fiziksel güç, nüfuz ve dostlar küstah, pervasız ve kibirli olmalarına yol

açar.) Ağır işkenceden[16] geçtikten sonra ölmek üzere olanlar gibi, başlarına gelebilecek bütün felaketleri yaşadıklarına inanarak geleceğe umursamazlıkla bakanlar da öyle.

[5] Korkunun sürmesi için bizi endişelendiren durumdan bir kurtuluş umudunun olması gerekir. Korkan bir insanın bundan sonra ne yapması gerektiğini kara kara düşünmesi söylediğimizi kanıtlar, çünkü umutsuz durumda olanlar gelecek hakkında düşünmek ihtiyacını duymaz. Demek ki hatip dinleyicilerin korku duymasını istiyorsa [10] onları başlarına kötü şeylerin gelebileceğine inandırmalıdır. Bunu yaparken de kendilerinden daha güçlülerin de aynı duruma düştüğünü, bu insanların beklemedikleri bir anda, beklemedikleri kişilerden, beklemedikleri kötülükler gördüklerini vurgulamalıdır.

Korkuyu, nedenlerini ve korku duyan insanların ruhsal durumunu konuştuğumuza göre, [15] şimdi de güvenin ne olduğunu, hangi şeylerin güven verdiğini ve güven duyan insanların ruh hâlini konuşalım. Güven korkunun zıddıdır ve güveni doğuran şeyler korkuya neden olanların zıddıdır. Bu durumda güven kurtuluşumuzu sağlayacak şeylerin yakında olduğunun umulması ve korkutucu hiçbir şeyin olmaması ya da varsa uzaklarda olması anlamına gelir. [20] Tehlikenin uzakta, güven verici şeylerin yakında oluşu güven verir. Korkutan şeyi önleyebilecek çok sayıda, büyük ya da hem çok sayıda hem büyük olanağın elimizin altında oluşu da güven verir. Başkalarına kötülük etmediğimizi ve başkalarından kötülük görmemiş olduğumuzu düşünmek de öyle. Hiç rakibimiz yoksa, var ama güçsüzse, güçlü ama dostumuzsa, [25] daha önce biz ona ya da o bize iyilik yapmışsa güven duya-

16 Aristoteles burada ἀποτυμπανίζειν (apotympanizein) kelimesiyle tanımladığı bir infaz yönteminden söz ediyor. Antik kaynaklarda bu yönteme çok atıfta bulunulduğu hâlde nasıl bir şey olduğu ayrıntılarıyla bilinmiyor. Arkeolojik kanıtlardan edinilen bilgiye göre, mahkûm toprağa dik çakılan 50-60 cm eninde bir tahtaya bağlanarak ya da çivilenerek ölene kadar öyle tutuluyordu. Bu idam şekli Romalıların çarmıha germe pratiğini anımsatıyor.

rız. Çıkarları bizimle aynı olanlar daha çok sayıdaysa, daha güçlüyse ya da hem çok sayıda hem güçlüyse aynı şekilde güven duyarız.

İnsanlar büyük zarara uğramadan çok şey başardıklarına ya da tehlikelerle karşılaştıkları hâlde her seferinde başlarını beladan uzak tuttuklarına inandıkları zaman güven duyarlar. Çünkü insanların tehlikeleri sakin karşılamasının iki nedeni olabilir, ya hiç felaket yaşamamışlardır ya da [yaşayabilecekleri felaketle] baş etmenin yolunu biliyorlardır. [30] Mesela denizde fırtınaya yakalanan denizci ya kötü havayla ilgili hiç deneyimi olmadığı için ya da deneyimleri sayesinde onunla baş etmeyi bildiği için kendini güvende hissedebilir. Bizim gibileri, bizden zayıfları ya da kendilerinden güçlü olduğumuza inandığımız –buna da onları yenmişsek ya da onlar kadar güçlü veya onlardan güçlü [35] başkalarını yenmişsek inanırız– kimseleri korkutacak bir şey olmadığında da kendimizi güvende hissederiz. [1383b] Korku uyandıran üstünlüklere [başka insanların sahip olduğundan] daha çok sayıda ve daha fazla miktarda sahip olduğumuza inandığımız zaman da öyle. Üstünlük derken sağlık, bedensel güç, nüfuzlu dostlar, geniş topraklar ve çok ya da yeterli sayıda askerî teçhizata sahip olmayı kastediyorum. Kimseye kötülük etmediysek ya da sadece sayıca az ve onlardan korkmadığımız kişilere kötülük ettiysek de öyle. Genel olarak tanrılarla ilişkileri iyi olanlar kendilerini güvende hissederler, bu da başka şeylerle birlikte kurbanlardaki işaretlerden ve kehanetlerden anlaşılır. [5] Öfke insanı güvende hissettirir. Kötülük yapmayan, tam tersine kendilerine kötülük yapılanlar öfkelenir ve tanrılar haksızlığa uğrayanların yanındadır. Bir de girişimlerinde başarısızlığa uğramalarının imkânsız ya da küçük bir ihtimal olduğuna veya her girişimlerinin başarılı olacağına inananlar kendilerini güvende hissederler. Başımızı belaya sokmayan ya da sokmayacak bir işi üstlendiğimiz veya bu işi başaracağımıza inandığımız zaman da kendimizi güvende hissederiz.

6. Bölüm

[10] Korkuya neden olan ve güven telkin eden şeyler hakkında yeterince konuştuk. Şimdi de insanların nelerden utanıp nelerden utanmadığını, bu duyguları kimler karşısında ve hangi ruh hâllerinde duyduklarını anlatacağız. Utancın şimdi, geçmişte ya da gelecekte insanların saygınlıklarını yitirmesine neden olacak nitelikte kötü şeyler karşısında duyulan üzüntü ya da rahatsızlık anlamına, [15] utanmazlığın[17] ise bu kötü şeyleri önemsememe ya da onlara aldırış etmeme anlamına geldiğini varsayalım. Eğer bu tanımlar doğruysa kendimizin ya da korumakla yükümlü olduğumuz kişilerin saygınlığına zarar veren kötü şeyler utanç vericidir. Bütün bu kötülükler bir erdemsizlikten kaynaklanır: [20] Kalkanını atmak ve savaş meydanından kaçmak gibi eylemler korkaklıktan, emanete hıyanet etmek gibi eylemler de adil olmamaktan kaynaklanır. Uygun olmayan yerde ve zamanda, uygun olmayan kişilerle cinsel ilişkiye girmek ahlaksızlık belirtisidir. Aşağılık ve onur kırıcı yollardan ya da yoksullar ve ölüler gibi çaresiz kişilerden kazanç sağlamak da açgözlülük ve para hırsı belirtisidir. [25] "Ölülerden bile para kazanmaya çalışıyor" deyimi de buradan gelir.

Maddi imkânlarımız elverdiği hâlde ihtiyacı olanlara edebileceğimizden az yardım etmek ya da hiç etmemek ve bizden kötü durumda olanlardan yardım istemek de öyle. Dilenircesine borç istemek, alacağını talep edercesine dilenmek, alacağını dilenircesine geri istemek, [30] birinden bir şeyler istemek için ona yaltaklanmak ve o seni reddettiğinde bile yaltaklanmayı sürdürmek para hırsının belirtileridir. Bir insanı yüzüne karşı abartılı şekilde övmek, bir insanın iyi taraflarını aşırı överken kötü taraflarının üstünü örtmek, bir insanın yanındayken üzüntüsüne abartılı şekilde ortak olmak gibi davranışlar da dalkavukluk belirtisidir.

---

17 ἀναισχυντία (anaiskhyntia). Burada "utanç duymama hâli" anlamında kullanılıyor.

[1384a] Kendimizden yaşlı, narin, hiyerarşik açıdan bizden üstün ve genel olarak bedenen daha dayanıksız kişilerin kolaylıkla dayanabildiği zorluklara dayanamamak kadınsılık belirtisidir. Başkalarından bize sık sık iyilik yapılmasını kabul ettiğimiz hâlde, yaptıkları iyilikler için onlarla alay etmek bayağılık ve çapsızlıktır. [5] Sürekli kendinden bahsetmek, övünmek, başkalarının yaptıklarını kendine mal etmek kibirliliktir. Erdemsizlikten kaynaklanan karakter kusurlarıyla ilintili bütün bu davranışlar ve bu davranışların belirtileri onur kırıcı ve utanç vericidir. Herkesin, insanların çoğunun ya da bize benzeyenlerin sahip olduğu şeylere sahip olamamak da utanç vericidir. [10] –Bize benzeyenler derken soydaşlarımızı, hemşerilerimizi, yaşıtlarımızı, akrabalarımızı ve genel olarak bizim düzeyimizdeki kişileri kastediyorum.– Bizim düzeyimizdeki insanlardan mesela eğitimde ya da başka alanlarda geri kalmak, özellikle bu eksiklik bizim hatamızdan kaynaklanıyorsa utanç vericidir. Bir insan eski, şimdiki ve gelecekteki eksikliklerinden kendisi sorumluysa [15] bütün bunların kendi kusurlarından kaynaklanmış olduğu açıktır.

İnsanlar genel kanıya göre utanç ve aşağılamayla eş değer görülen edimlere daha önce maruz kaldıklarında, şu anda kalıyor ya da gelecekte kalmak üzere olduklarında da utanç duyarlar. Bunlar cinsel amaçla birilerine bedenini sunmak ya da iğrenç şeyler yapmaktır. Başkalarının arzularına teslim olmak, isteyerek ya da tecavüzlerde olduğu gibi istemeyerek olabilir, [20] ancak her iki durum da utanç vericidir ve direnip karşı koymamak erkeklere yakışmayan bir korkaklık belirtisidir. Bunlar ve benzerleri utanç duymamıza neden olan şeylerdir.

Utanç saygınlığımızı kaybetmemizin doğuracağı sonuçlarla değil de bizzat saygınlığımızı kaybedeceğimiz korkusuyla ilintili olduğu ve bizler soyut bir kavram olarak hakkımızda kötü düşünülmesinden değil de [25] hakkımızda

kötü düşünenlerden çekindiğimiz için, düşüncelerine önem verdiğimiz kimseler karşısında utanç duyduğumuz açıktır. Bunlar bize hayranlık duyanlar, bize hayranlık duymalarını arzuladıklarımız, bizim hayran olduklarımız, kendileriyle yarıştığımız ve hakkımızdaki düşüncelerini önemsediğimiz kimselerdir. [30] Değerli bir şeye sahip olanlara ya da bize verebilecekleri şeyi elde etmeyi çok istediğimiz kimselere hayranlık duyar ve bize hayranlık duymalarını isteriz, âşıkların durumu da böyledir. Benzerlerimizle yarışırız ve gerçekleri söyledikleri için büyüklerimizin ya da iyi eğitimlilerin olduğu gibi sağduyulu kişilerin düşüncelerini de önemseriz. [35] Açıkça, herkesin gözü önünde gerçekleşen şeylerden daha da çok utanç duyarız. ("Utanç gözlerde yerleşmiştir" deyimi buradan gelir.) Her zaman yanımızda olanlardan ve sürekli bizi izleyenlerden utanmamızın nedeni budur, iki durumda da gözleri her an üzerimizde olur. [1384b] Bizimle aynı hatayı işlemekle suçlanmayanların karşısında da böyle hissederiz, çünkü onların bu konuda bizden farklı düşüneceği açıktır. Hata işleyenlere karşı hiç hoşgörü göstermeyenler de öyle, çünkü genel inanışa göre insanlar kendilerinin yaptığı şeyleri başkaları yapınca kızmazlarmış. Bu durumda yapmadıkları şeyleri yapanlara kızacakları ortaya çıkar. [5] Kendilerine kötü davrandığımız insanlar hakkımızda kötü konuşabilir, çünkü bize bir zarar verme beklentisi içindedirler. Herkes hakkında kötü konuşanlar da öyle, çünkü hata işlemeyenlere saldırdıklarına göre hata işleyenlere haydi haydi saldırırlar. [10] Bir de işleri güçleri başkalarının başarısızlıklarıyla uğraşmak olan hicivci ve komedya yazarı gibileri de iftiracı ve dedikoducu olurlar. Önlerinde hiçbir zaman başarısızlığa uğramadığımız kişiler karşısında da utanırız, çünkü bize hayranlık duyar gibidirler. Aynı nedenle gözlerinde hâlâ saygınlığımızı yitirmediğimiz için bizden ilk kez bir iyilik bekleyenlerden de utanırız. Sadece iyi yanlarımızı görme fırsatını bulan yeni dostlarımız da bu kategoriye girer. [15]

(Euripides'in Syrakusalılara verdiği yanıtın güzelliği de işte burada saklıdır.)[18] Herhangi bir hatamıza tanık olmayan eski dostlarımız da öyledir. Ancak insanlar sadece yukarıda bahsettiğimiz utanç verici davranışlardan değil, bunların kanıtlarından da utanç duyarlar. Mesela sadece cinsel ilişkiye girmekten değil, onun belirtilerinden de, sadece yüz kızartıcı bir şeyi yapmaktan değil, onu konuşmaktan da utanırlar. [20] Aynı şekilde, sadece daha önce söz ettiğimiz kişilerden değil, onların köleleri ya da dostları gibi olan biteni kendilerine anlatabilecek kişilerden de utanırız. Genellikle düşüncelerine değer vermediğimiz ve güvenilmez saydığımız kişilerden, mesela çocuklardan ve hayvanlardan utanç duymayız. Tanıdıklarımızdan ve yabancılardan da aynı derecede utanç duymayız. [25] Birinciler karşısında gerçekten de utanç verici görünen şeyler yaptığımızda, ikinciler karşısında ise toplumca ayıplanan şeyler yaptığımızda utanç duyarız.

Şimdi de hangi koşullarda utanç duyulduğunu inceleyelim. İnsanlar öncelikle yukarıda anlattığımız insan kategorilerinin karşısında olduklarında utanç duyarlar. Bunlar daha önce belirtildiği gibi, hayranlık duyduğumuz, [30] bize hayranlık duyan ya da duymalarını arzuladığımız ve bize duydukları saygıyı yitirirsek kendilerinden elde edemeyeceğimiz bir hizmet beklediğimiz kimselerdir. Sonuncular hakkımızda ya kendi gözleriyle gördüklerine dayanarak fikir yürütürler, ya yakınımızda bulunurlar ya da ne yaptığımızı öğrenme olanağına sahiptirler. Kydias, Samos'taki toprak dağıtımı hakkında yaptığı konuşmada Atinalılara,[19] [35] "Bütün Hel-

18 Anonim antik yorumcunun aktardığına göre Atinalıların Syrakusalılarla görüşmeler yapmakla görevlendirdiği Euripides onlara, "Sizden ilk kez bir şey rica eden ve bunca saygılı davranan bizleri reddetmeniz ayıp olur," demişti.

19 Atinalılar işgal ettikleri ülkelerin topraklarını kura ile yurttaşlarına dağıtırdı. Klerukhia adı verilen bu dağıtım şekline göre hak sahipleri Atina yurttaşı olmaya devam ediyordu ve bu topraklara yerleşmek zorunda değildi. Söz konusu dağıtım MÖ 365'te yapılmıştı. Atina'nın müttefiki Samos'un topraklarının yağmalanmasına karşı konuşan Kydias'ın adına başka kaynaklarda atıf yoktur.

lenlerin ne yönde oy kullanacağınızı sonradan duyacağını değil, şimdi etrafınızda toplanarak kendi gözleriyle sizi izlediğini hayal edin," derken birinci kategoriden söz ediyordu. İşte bu yüzden bir zamanlar bizim gibi olmak isteyenlerin başarısızlıklarımızı görmesini istemeyiz, çünkü bize benzemek isteyenler hayranımızdır. [1385a] İnsanlar kendileri, ataları ya da herhangi bir akrabalık ilişkisi içinde bulundukları kişilerin yapmış olduğu ya da başlarına gelen utanç verici eylem ve edimler yüzünden de utanç duyarlar. Genel olarak bizi kendilerine örnek alanlar, öğretmeni ya da danışmanı olduğumuz kişiler gibi kendi yanlış davranışlarından dolayı utanç duyacağımız kişilerin karşısında da utanç duyarız. Bize benzeyen rakiplerimiz için de öyle. [5] Bu saydığımız kişilerin karşısında duyduğumuz utanç bize birçok şey yaptırdığı gibi birçok şey yapmamızı da engeller. Bizimle ilgili utanç verici bir olaydan haberdar olan kişilerle bir arada olmaya devam edeceğimizi bilmek de duyulan utancı artırır. İşte bu yüzden Dionysios[20] tarafından ölüme mahkûm edilen şair Antiphon [10] kendisiyle birlikte infaza götürülen mahkûmların kentin kapılarından geçerken yüzlerini gizlediklerini görünce onlara, "Yüzlerinizi neden gizliyorsunuz? Şunlardan birileri yarın sizi görecek diye mi çekiniyorsunuz?" demişti.

Utanç hakkında yeterince konuştuk. Utanmazlık hakkında fikir yürütebilmek için şimdiye kadar söylediklerimizin zıtlarını düşünmemiz gerekecektir.

7. Bölüm

[15] İnsanların kimlere, neden ve hangi koşullar altında iyilik[21] ettikleri "iyilik" kavramının açıklanmasıyla anlaşıla-

20 Dionysios (yaşlı) MÖ 430-367, Syrakusa tiranı.

21 χάρις (kharis) "dostluk gösterme niyeti, iyilik, minnet, lütuf" anlamlarına gelir. Ancak metnin devamında karşılık beklenmeden yapılan iyilik olarak tanımlandığı için kelimeyi "iyilik etmek" diye çevirmek uygun görüldü.

bilir. "İyilik etmek" ve "iyilik görmek" terimleri ihtiyaç duyulduğunda hiçbir karşılık beklemeden ve sadece yardımcı olunan kişinin yarar sağlayacağı şekilde bir kişiye yapılan yardımseverlik[22] diye tanımlanabilir. [20] Yapılan iyilik büyük ihtiyaç içinde olanlara hitap ettiğinde önemli ya da elde edilmesi güç bir şeyi sağladığında, zor ve nazik bir ortamda yapıldığında ya da iyiliği yapan bunu sağlayabilecek tek, ilk ya da en fazla sağlayan kişi olduğunda çok değerlidir. İhtiyaç terimiyle arzular ve özellikle tatmin edilmemeleri durumunda acıya neden olabilecek ya da bedenimiz zorlanırken [25] ve tehlike altındayken arzuladıklarımız kastediliyor, çünkü tehlikede olanlarla acı çekenler de arzu duyar. Bu yüzden yoksullukta ve sürgünde birilerine destek olanlar, yardımları fazla olmasa bile duyulan ihtiyaç büyük ve ortam zorlu olduğundan, Lykeion'da hasır sepeti veren kişinin durumunda olduğu gibi[23] büyük bir iyilik etmiş olurlar.

Bu nedenle "yardımseverlik" böyle durumlarda [30] buna benzer, hatta daha önemli ihtiyaçları karşılamak için yapılmalıdır. Kimlere, neden ve hangi koşullar altında iyilik yapıldığını gördükten sonra hatibin argümanlarını nasıl seçmesi gerektiği de ortaya çıkar. Yardım edilen kişinin yukarıda tanımlanan acılar ya da ihtiyaçlar içinde olduğunu, ona yardım edenin de tanımlanan türden bir ihtiyaç durumunda, tanımlanan türden bir yardım etmiş ya da ediyor olduğunu göstermelidir. [1385b] Hatip aynı şekilde iyilik yapılmadığını, karşı tarafın iyiliksever olmadığını da göstermek isteyebilir. Karşı tarafın yukarıda verdiğimiz tanıma ters düşecek şekilde kendi çıkarları için iyilik yapmış ya da yapmakta olduğunu, olayın rastlantı eseri kendiliğinden geliştiğini ya

22 ὑπουργία (ypourgia) "hizmet" anlamına geldiğinden terim "verilen hizmet" şeklinde de çevrilebilir.

23 Metinde çok bilinen bir şeymiş gibi anılan bu olay hakkında literatürde başka atıf yoktur. Anonim antik yorumcu bir mahküma hasır sepet verildiğini ve onun bu sepet yardımıyla firar ettiğini yazmıştır, ancak bu bilgi pek inandırıcı görünmüyor.

da zorlama sonucu gerçekleştiğini, ortada bir iyilik yapma durumunun bulunmadığını, karşı tarafın bilerek ya da bilmeyerek daha önce yapılmış bir iyiliğe karşılık verdiğini öne sürebilir. Bir iyiliğe karşılık verildiğinde iyiliği yapan kişi durumun farkında olmasa bile yapılan sadece bir geri vermedir.

[5] Bütün özel durumlar her açıdan incelenmelidir. Bir eylemin iyilik olup olmadığı yapılan yardımın türüne, boyutuna, niteliğine, zamanına ve yerine bağlıdır. Yapılan her yardım iyilik değildir. Yardımın küçük olması, ayrım gözetilmeksizin herkese yapılması ya da benzer bir yardımın düşmanlara da yapılmış olması bir iyilik yapılmadığının kanıtlarıdır ve söz konusu hizmetin yardım edilen kişinin iyiliği için yapılmamış olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bilinçli olarak kötü bir hizmetin verildiği de öne sürülebilir, [10] çünkü kimse değersiz bir şeye ihtiyaç duyduğunu kabul etmek istemez.

8. Bölüm

İyilik yapmak ve yapmamak hakkında yeterince konuştuk. Şimdi de acımayı ele alalım ve ne gibi şeylerin acıma uyandırdığını, kimlere ve hangi ruh hâllerinde acıdığımızı tartışalım. Yıkıcı ya da can yakıcı bir kötülüğün bunu hak etmemiş bir kişinin başına geldiğini, aynı kötülüğün bizim ya da arkadaşlarımızın da başına gelebileceğini [15] ve bunun çok yakında olabileceğini düşündüğümüzde duyduğumuz duyguya "acıma" dendiğini varsayalım. Acıma duygusunu duyabilmemiz için bizim ya da yakınlarımızın başına tanımlamamızda belirttiğimiz türden bir kötülüğün ya da benzerinin gelebileceğine inanacak ruhsal durumda bulunmamız gerekir. Bu nedenle en kötüsü zaten başlarına geldiği için başka bir kötülük beklemeyen, [20] tamamen yıkılmış kişiler acıma duymazlar. Çok mutlu olduklarına inananlar da acıma duygusuna yabancıdır. Bunlar mağrur bir yaklaşımla

hayatlarında bütün nimetlere sahip olmayı hak ettiklerini düşünerek başkalarının başına gelen felaketlerin kendilerini ilgilendirmediğine inanırlar, bunu da sahip oldukları nimetlerden biri sayarlar.

[25] Başlarına kötü bir şeyler gelebileceğini düşünenler, daha önce başlarına benzer kötülükler gelip bunları atlatanlar, sağduyulu ve deneyimli olmaları nedeniyle yaşlılar, güçsüzler, [başkalarından daha] korkak olanlar ve uzağı görebilen eğitimli insanlardır. Anne babaları, çocukları ya da eşleri hayatta olanlar da acıma duyarlar, çünkü söz konusu kötülükler sevdiklerinin başına gelebilir. Yiğitliğin doğurduğu öfke ve cesaret gibi duygulara sahip olmayanlar (çünkü bu durumda olanlar başlarına gelecekleri umursamazlar), [30] kibirliler (çünkü bunlar başlarına bir kötülük geleceğini düşünmezler) ve panikleri yüzünden kendilerinden başka bir şey düşünemeyecek durumda oldukları için büyük bir korkuya kapılmış olanlar acıma duygusunu duymazlarken, iki durumun arasında bulunanlar acıma duygusunu duyarlar. Acıma duygusunu duyabilmek için dünyada iyi insanların da bulunduğuna inanmamız gerekir, [1386a] çünkü hiç kimsenin iyi olmadığını düşünürsek, herkesin başına gelecek kötülüklere layık olduğuna inanırız. Genellikle insanlar benzer kötülüklerin kendilerinin ya da yakınlarının başına geldiğini hatırlayacak ve kendilerinin ya da yakınlarının başına gelebileceklerini bekleyecek ruhsal durumda olduklarında acıma duygusunu duyarlar.

Hangi ruhsal durumlarda acıma duygusu duyulduğu konusunda yeterince konuştuk, [5] nelere acıdığımız da acıma teriminin tanımında açıkça belirtildi. Yıkıma neden olan üzücü ve acı verici olaylar, büyük felaketler ve şans eseri gerçekleşerek büyük zarar veren olaylar acıma duygusu uyandırır. Yıkıcı ve acı verici felaketler ölüm, yaralanmalar ve bedensel sıkıntılar, yaşlılık, hastalıklar ve yiyecek yokluğudur. [10] Şansa bağlı felaketler ise hiç [arkadaşa sahip olmamak] ya da az arkadaşa sahip olmak (dost ve yakınlarımızdan ay-

rılmak zorunda kalmak bu yüzden acı verir), çirkin, güçsüz ya da sakat olmak, iyilik beklenen yerden kötülük görmek ve bu tür olaylarla sık sık karşılaşmaktır. Beklenen bir iyiliğin çok geç gelmesi de aynı sonuçları doğurur. Mesela Pers kralının armağanları Diopeithes'in ölümünden sonra gelmişti.[24] [15] Bir insanın başına hiçbir iyi şeyin gelmemesi, geldiğinde de ondan yararlanma fırsatını bulamaması da öyledir. Acıma duygusunu uyandıran işte bunlar ve benzerleridir.

Çok yakınımız olmamaları şartıyla tanıdıklarımıza acırız, çünkü yakınımız olmaları durumunda başlarına gelen felaketler bizim başımıza gelmiş kadar üzüntüye neden olur. [20] Söylendiğine göre oğlu ölüme götürüldüğünde ağlamayan Amasis dostunun dilendiğini görünce gözyaşlarına boğulmuştu.[25] Başkasının başına gelen felaket acıma duymasına neden olurken oğlunun ölümü bizzat kendisini hedef alan korkunç bir yıkımdı. Korkunç felaketler acınası olaylardan farklıdır ve çoğu zaman acımayı engellerler. Felaket çok yakınlarındayken insanlar acıma duygusu duymaz.

[25] Yaş, karakter, alışkanlıklar, toplumsal konum ve kökenleri bakımından bize benzeyenlere acırız, çünkü onların başına gelen felaketlerin bizim başımıza da gelebilmesi daha olasıdır. Burada kendimiz için korktuğumuz şeyin başkalarının başına gelmesinin bizde acıma uyandırdığı genel prensibi geçerlidir. Zaman ve mekân olarak bize yakın olaylar acıma duygumuzu uyandırırken, [30] on bin yıl önce gerçekleşen olayları hatırlamadığımız, on bin yıl sonra gerçekleşecek olayları da tahmin edemediğimiz için hiç [acıma duygusu duymamamıza] ya da çok az acıma duygusu duymamıza

24 Atinalı general Diopeithes MÖ 342-341'de Trakya'yı Philippos'a karşı başarıyla savunmuş, Kherronesos'ta (Gelibolu) Atinalılara toprak dağıtmıştı. Pers kralı III. Artakserkses Atinalı generale Philippos'a karşı kazandığı başarılar için armağanlar göndermişti.

25 Herodotos aynı olayı Amasis'in oğlu III. Psammenitos (MÖ 526-525) için aktarır (III. Kitap, 14 bölüm). Aristoteles yanlış hatırlıyor ya da yazıcılar "Amasis'in oğlu" ifadesini yanlış okumuş olabilir.

neden olurlar. Uygun el kol hareketleri, seslerinin tonu, giyimleri ve aktörlük yetenekleriyle geçmişte gerçekleşen [35] ve gelecekte gerçekleşebilecek olayları gözlerimizin önünde canlandırarak yakınımıza getiren hatiplerin acıma duygusu uyandırmada başarılı olması bu yüzdendir. [1386b] Kısa süre önce gerçekleşen ya da çok yakında gerçekleşmesi beklenen olaylar daha büyük acıma uyandırır. Bu yüzden büyük acılar çekmiş olanların bu acıları belgeleyen giysileri ve diğer eşyaları, şu anda acı çekenlerin, mesela ölmekte olanların son sözleri ve diğer hareketleri, özellikle de acı çekenlerin başlarına gelenleri onurlu bir şekilde karşılamaları da acıma uyandırır. [5] Bütün bunlar yanı başımızda gerçekleşiyor göründüğünden duyduğumuz acıma artar. Mağdur önemli bir kişi olduğu zaman da gözümüzün önünde gerçekleşen bu felaketi hak etmediğini düşünür, ona daha çok acırız.

9. Bölüm

Acımaya en yakın zıt duygu "infial"dir.[26] [10] Hak etmedikleri yıkımlar yaşayanlar acıma duygusu uyandırdığı gibi, hak etmedikleri nimetlere sahip olanlar da infial duygusu uyandırır. İki duygu da aynı etik değerlere dayanır ve iyi ahlak belirtisidir. Hak etmedikleri acılara katlananlara yakınlık duyup onlara acıdığımız gibi, hak etmedikleri mutluluğa kavuşanlara da öfkelenmemiz gerekir, çünkü hak edilmeyen şeyler adil değildir [15] ve infial duygusu bu yüzden tanrılara da atfedilir.[27] İnfiale eş anlamlı denebilecek kadar yakın olan kıskançlık terimi de acıma duygusunun zıddı sayılabilir, ama aynı şey değildir. Kıskançlık başkalarının mutluluğu

26 νέμεσις (nemesis). İngilizceye "indignation" kelimesiyle çevrilmiştir.

27 Tanrıça Nemesis infial duygusunu temsil ediyordu. Adaleti sağlamak için intikam almayı savunan merhametsiz bir tanrıçaydı. Özellikle aşırı gurur ve bencilliği cezalandırıyordu.

karşısında duyulan üzüntüyü betimler, ancak söz konusu mutluluk hak etmeyenlerin değil, bizim gibilerin ve bize benzerlerin mutluluğudur. [20] İki duyguda ortak olan şey bizim başımıza gelenleri değil, başkalarının başına gelenleri umursamamızdır. Başkalarının mutluluğunun bize zarar verebileceğini düşünerek üzülüp acı çekmemiz infial ya da kıskançlık değil, sadece korkudur.

[25] Acıma ve infial duygularının zıtlarının da benzer şekilde oluşacağı açıktır. Hak etmedikleri sıkıntıları çekenlere acıdığımız hâlde, hak ettikleri sıkıntıları yaşayanlara sevinir ya da hiç acımayız. Gerçekten de hiçbir iyi insan katillerin ve özellikle ana baba katillerinin cezalandırılmasına üzülmez, tam aksine bu cezalara sevinmelidir. Ama aynı şekilde [hak ederek] mutlu olanlara da sevinmelidir. [30] Her iki duygu da haklıdır ve dürüst insanları sevindirir, çünkü benzerlerinin başına gelen şeylerin kendi başlarına da gelebileceğini düşündürür. Bütün bu duygular belirli bir insan karakterine, zıtları da zıt bir insan karakterine karşılık gelir. Başkalarının sıkıntılarından keyif alanlarla başkalarının mutluluğunu kıskananlar özdeştir, [1387a] çünkü birilerinin güzel bir şeyi elde etmesine ya da ona sahip olmasına üzülen insanın o şeyin sahibi olunmayışına ya da yitirilişine sevinmesi doğaldır. Yukarıda anlattığımız gibi aralarında farklılıklar gösterseler de acıma duygusunu engellemeyi amaçlayan bu duygular acımadan sakınma konusunda aynı derecede yararlıdırlar.

[5] Şimdi diğer duyguları sonraya bırakarak öncelikle kimlere karşı, hangi nedenlerle ve hangi ruh hâllerinde infial duyduğumuzu inceleyelim. Bu sorular aslında şimdiye kadar söylediklerimizle yanıtlanmış bulunuyor. İnfial eğer hak edilmeyen mutluluğun karşısında duyulan üzüntü ise [10] her şeyden önce başkalarının sahip olduğu her tür nimet karşısında infial duyulamayacağı açıktır. Mesela adil, cesur ve ahlaklı insanların başarılarını infialle karşılamadığımız gibi, zıt özellikli insanların başarısızlıklarında da onlara acımayız.

Sadece iyi insanların ve doğuştan yeteneklilerin layık olduğu zenginlik, güç ve benzeri nimetlere [bunları hak etmeyenlerin] sahip olması infiale neden olur. [1.5] Aynı şey soylu bir aileden olma, güzellik ve benzeri nimetler için de geçerlidir. Uzun süreden beri var olan şeyler doğuştan var olanlara eş değer sayıldığı için, iki kişiden belirli bir şeye daha uzun süre sahip olan aynı şeye yeni sahip olandan daha az rahatsızlık hissettirir. Bu yüzden yeni zenginler zenginlikleri eskiden gelen ya da ailelerinden miras kalanlardan daha çok infial yaratır. [20] Makam, güç, çok sayıda çocuk, çok sayıda dost ve buna benzer nimetlere sahip olanlar için de aynı şey söz konusudur. Yeni elde ettikleri bir nimet sayesinde başka nimetlere sahip olanlar, mesela zenginlikleri sayesinde makam sahibi olan yeni zenginler zenginlikleri eskiden gelenlere göre bizi daha çok kızdırır. Bütün öteki durumlarda da aynı şey geçerlidir. [25] Bunun nedeni ikincilerin sahip olduğu şeylerin gerçekten de "kendilerininmiş", diğerlerinin sahip olduğu şeylerin ise "kendilerinin değilmiş" gibi görünmesidir. Her zaman şimdiki şekliyle varmış gibi görünen şeylere gerçekmiş gözüyle bakıldığından, yeni zenginlerin sahip olduğu şeyler gerçekten kendilerininmiş gibi görünmez.

Her nimet her insana yakışmaz ve bir insanın yetenekleriyle sahip olduğu üstünlüklerin orantılı olması gerekir. [30] Mesela güzel silahlar adil insanlara değil, cesurlara, seçkin evlilikler sonradan görmelere değil, doğuştan soylulara yaraşır. Demek ki kendisine uymayan şeyler elde ettiğinde iyi bir insan bile infial yaratabilir. Bir insan kendisinden üstün biriyle, özellikle de üstün olduğu konuda rekabete girmeye yeltenirse aynı şey olur. Aşağıdaki dizelerde anlatılan da budur:

[3.5] *Ama Telamon oğlu Aias'ın karşısına çıkmıyordu,*
çünkü kendinden güçlü biriyle savaşmasını engelliyordu
Zeus.[28]

28 *İlyada*, XI 542-543. Aristoteles iki dizeyi aklında kaldığı gibi aktarıyor.

[1387b] Ancak bundan başka, [farklı alanlarda da olsa] aşağı düzeyde olan biri kendinden üstün birinin karşısına çıktığında da infiale neden olur. Mesela adalet müzikten üstün olduğu için bir müzisyenin adil birine meydan okuması rahatsızlık yaratır.

Hangi nedenlerle kimlere karşı infial duyulduğunu yeterince açıkladık. Bunlar anlattıklarımız ve benzerleri gibidir. Şimdi de bu duyguya kimlerin kapıldığını konuşalım. [5] Öncelikle en büyük nimetlere layık ve sahip olanlar infiale kapılmaya yatkındır, çünkü bu nimetleri hak etmeyen başkalarının da onlara sahip olmak istemesini adil bulmazlar. İkinci olarak iyi ve aynı zamanda önemli insanlar infiale kapılır, çünkü yargıları sağlamdır ve her türden adaletsizlikten nefret ederler. [10] Hırslı olup bazı şeyleri, özellikle de başkalarının hak etmedikleri hâlde sahip oldukları şeyleri arzulayanlar da öyle. Genellikle bir şeye layık olduğumuzu, ama başkalarının buna layık olmadığını düşündüğümüz zaman, o insanlara karşı, o şeyle ilgili infial duyarız. Bu yüzden köle ruhlu, değersiz ve hırs duymayan insanlar layık olduklarına inandıkları hiçbir şey bulamadıkları için infiale kapılmazlar.

[15] Bütün bunlardan kimlerin şansızlık, mutsuzluk ve başarısızlıklarından keyif almamız ya da en azından üzülmememiz gerektiğini öğrenmiş bulunuyoruz, çünkü anlattıklarımızın zıtları kolaylıkla bulunabilir. Demek ki hatip söyleviyle yargıçları yukarıda anlatılan ruh hâline getirir ve onları acıma talep eden kişilerin bu acımaya layık olmadıklarına, [20] tam tersi duygulara layık olduklarına ikna edebilirse yargıçların bu kişilere acıması mümkün değildir.

10. Bölüm

Kıskançlık, daha önce anlattığımız gibi, kendimiz bir şey elde etmek istediğimizden değil, sadece benzerlerimizin bu

şeye sahip olması yüzünden duyduğumuz üzüntü olduğuna göre, hangi ruhsal durumdayken, kimleri ve neden kıskandığımız açıktır. İnsanlar sadece benzerlerini ya da kendilerine benzediğini sandıkları kişileri kıskanırlar. [25] Benzer derken de soy, akrabalık, yaş, ilgi alanı, itibar ve maddi durumları açısından bizimle aynı durumda olanları kastediyorum. Bir insanın sahip olabileceği her şeye sahip olmaya çok yakın olanlar bile kıskançlık duyar. Bu yüzden güçlü ve başarılı insanlar sahip oldukları şeylere başkalarının göz koyduğunu ve ellerinden almak istediğini düşünerek kıskançlık duyarlar. Sahip oldukları bir şey yüzünden [30] ve özellikle bilgelik ya da zenginlikleriyle herkesin saygısını kazananlar da kıskançtır. Aynı şekilde, hırslı insanlar hırslı olmayanlardan daha kıskanç olur. Bilge olduklarına inananlar ya da herhangi bir konuda sivrilmek konusunda hırsa kapılanlar ve her şey gözlerinde büyük göründüğü için dar görüşlüler de kıskançtır.

Kıskançlık uyandıran iyi şeyleri daha önce belirtmiştik. İnsanlara şan, şöhret ve itibar kazandıran, [35] şans eseri gerçekleşen olaylarla sahip olunan şeyler kıskançlık uyandırır. [1388a] Özellikle de bunları kendimiz için istiyor, hak ettiğimize inanıyorsak ve bunlara sahip olmak bize bir üstünlük verirken, onlara sahip olmamak bizi arka planda bırakıyorsa. Az önce anlattığımız gibi kimleri kıskandığımız da açıktır. İnsanlar zaman, mekân, yaş ve itibarları açısından kendilerine yakın olanları kıskanırlar. [5] Bu yüzden de şöyle denmiştir:

Akrabalık kıskanmayı iyi bilir...[29]

Rekabet içinde olduğumuz insanları kıskanırız, çünkü onlarla az önce anlattığımız ilişkiler içindeyiz. Kimse on bin yıl önce yaşamış ya da on bin yıl sonra yaşayacak, henüz

29 Anonim antik yorumcu, dizenin Aiskhylos'a ait olduğunu söyler (Frag. 305, Nauck).

doğmamış ya da Herakles Sütunları'nda[30] yaşayan, [10] kendi görüşüne ya da başkalarının görüşüne göre kendisinden çok üstün ya da çok altında gördüğü insanlarla rekabete girmez. Meslektaşlarımızla, bizimle aynı kişiye âşık olanlarla ve genel olarak aynı amaçlar peşinde koştuğumuz insanlarla rekabet ettiğimiz için onları kıskanırız. Bu yüzden şöyle deriz:

[15] *Çömlekçi çömlekçiyi kıskanır.*

Sahip oldukları ya da başardıkları bir şey yüzünden ayıplanmamıza neden olanları da kıskanırız. Bunlar yakınlarımız ya da benzerlerimiz olduğundan, söz konusu nimeti kaçırmamızın bizim hatamız yüzünden olduğu açığa çıkar ve bu üzüntü kıskançlığı doğurur. [20] Sahip olmamız gereken ya da bir zamanlar sahip olduğumuz şeyi ele geçiren ya da ona sahip olan kişileri de kıskanırız. Bundan dolayı yaşlılar gençleri, bir şeyi satın almak için çok para harcayanlar az harcayanları, bir şeyi zor elde etmiş ya da henüz ele geçirememiş kimseler o şeyi kolayca elde etmiş olanları kıskanır.

Şimdiye kadar söylenenlerin ışığında [25] kıskanç insanların hangi ruhsal durumlar altında kimlere ve nelere sevindiklerini de kolaylıkla söyleyebiliriz. İnsanlar kendilerini üzen şeylerin zıddını yaşadıklarında sevinirler. Bu nedenle hatip dinleyicilerinde kıskançlık duygusunu uyandırırsa ve dinleyicilerin acımasına ya da onların bir iyilik yapmasına ihtiyaç duyan kişiler yukarıda tanımladıklarımız gibiyse talep ettikleri acımayı elde edemezler.

11. Bölüm

[30] Bundan sonra gıptayı ele alarak insanların hangi ruh hâlleri altında, kimlere ve nelere gıpta ettiklerini açıklamaya

30 Cebelitarık Antik Çağ'da "bilinen dünyanın" en batı noktasıydı.

çalışacağız. Gıpta genel kanıya göre yüksek değer biçilen ve bizim de elde etmemiz mümkün olan şeylere doğaları bize benzeyen kişilerin sahip olduğunu görmenin doğurduğu acıdır. Ancak acı bu şeylere başkaları sahip olduğu için değil, bizim onlara sahip olmadığımız için duyulur. [35] Bu yüzden gıpta iyi insanların duyduğu iyi bir duygu olduğu hâlde, kıskançlık kötü insanların duyduğu kötü bir duygudur. Gıpta bizi sahip olmadığımız iyi şeyleri elde etmek için girişimlerde bulunmaya özendirirken, kıskanç insan başkalarının sahip olduğu şeyleri yitirmesini ister.

[1388b] Bu durumda, elde edilmeleri mümkün bazı nimetlere layık olduklarına inanan, ama onlara henüz sahip olamayan insanların gıpta ettiği sonucuna varabiliriz, çünkü kimsenin imkânsız şeylere göz dikemeyeceği açıktır. Gençler ve kendilerine büyük hedefler koyanlar bu yüzden gıpta duygusuna yatkındır. Saygın insanlara layık zenginlik, çok sayıda dost, makam ve benzeri nimetlere sahip olanlar iyi insan olmayı hak ettiklerini düşünerek [5] bu gibi nimetleri elde etmeye özellikle çaba gösterirler, çünkü iyi insanların bunlara sahip olmaları gerektiğine inanırlar. Başkaları tarafından bu nimetlere layık görülenler de öyle. Ataları, akrabaları, dostları, soyları ya da ülkeleri onurlandırılanlar da öyle, çünkü bu onurun kendilerine ait olduğuna inanır, ona sahip olmayı kendilerine layık görürler. [10] Onurlandırma gıpta doğurduğuna göre, erdemler ve başkalarına gerekli ya da yararlı olabilecek her şey de gıpta doğurmalıdır, çünkü erdemli insanlar ve başkalarına yardım edenler onurlandırılırlar. Onlara sahip olmakla yakınlarımızı da hoşnut edebileceğimiz nimetler de öyledir. Bu nedenle zenginlik ve güzelliğe sağlıktan daha çok gıpta edilir.

[15] Kimlere gıpta edildiği açıktır. Daha önce sıraladığımız cesaret, bilgelik, makam ve benzeri nimetlere sahip olanlara gıpta edilir, çünkü generaller, siyasetçiler ve herhangi bir erke sahip başka kamu görevlileri birçok insana yardımcı

olabilirler. Çoğu kimsenin benzemek, tanımak ya da dostluklarını kazanmak istediği kişilere de gıpta ederiz. [20] Bizim ya da çoğu insanın hayranlık duyduğu, şairlerle yazarların övüp yücelttiği insanlara da öyle. Bunun zıddı özelliklere sahip olanlar hor görülür. Hor görme gıptanın zıddıdır ve insanlar gıpta ettiklerinin zıtlarını hor görürler. Bu yüzden başkalarına gıpta eden ya da başkaları tarafından gıpta edilenler [25] gıptayı doğuran iyi şeylerin zıtlarına sahip olanları hor görmeye hazırdırlar. Saygı uyandıran nimetlerin eşlik etmediği, şans eseri ulaşılan baht açıklığının çoğu zaman hor görülmesi bundandır.

Buraya kadar duyguların nasıl coşturulup dindirileceği ve hatibin argümanlarını desteklemek için bunları nasıl kullanabileceği [30] konusundaki düşüncelerimizi belirttik.

12. Bölüm

Şimdi de insan karakterlerini ve onların insanların duygu, alışkanlık, yaş ve şanslarıyla nasıl uyuştuğunu inceleyelim. Duygu derken daha önce tartıştığımız hiddet, arzu ve benzerlerini, alışkanlıklar derken erdem ve kötülükleri kastediyorum. [35] Bunlara daha önce de değinmiş, her insanın bireysel olarak neler yapma eğilimde olduğunu ve neler yaptığını tartışmıştık. Yaş derken gençliği, olgunluğu ve yaşlılığı kastediyorum. [1389a] Şans derken de soylu aileden gelmeyi, zenginliği, gücün çeşitli görünümlerini ve bunların zıtlarını, yani genel olarak iyi ve kötü yazgıyı kastediyorum.

Gençler karakter bakımından güçlü tutkulara sahiptirler ve bu tutkularını doyurmak isterler. [5] En fazla meylettikleri ve denetleyemedikleri bedensel tutku cinsel arzularıdır. Arzuları değişkendir, ancak onlardan çabuk sıkılırlar, hastaların açlık ve susuzluk nöbetleri gibi şiddetli olduğu hâlde kısa sürelidir. [10] Coşkuludurlar, kolay hiddetlenirler, hiddetlenin-

ce de özdenetimlerini kolay yitirirler. Hırslı olduklarından aşağılanmaya dayanamazlar ve kendilerine haksız davranıldığını düşündüklerinde infiale kapılırlar.

Onurlarına düşkün oldukları hâlde, zaferler kazanmayı daha çok severler, çünkü gençler başkaları üzerine üstünlük kurmak ister, zafer de bunun bir biçimidir. [15] Bu ikisini parayı sevdiklerinden daha çok severler, aslında parasızlığın ne anlama geldiğini henüz öğrenmemiş oldukları için paraya o kadar düşkün değillerdir. Pittakos'un Amphiaraos hakkında söylediği de buydu.[31] Çok kötülüğe tanık olmadıkları için kötü niyetli değil, iyi niyetlidirler ve çok aldatılmadıkları için başkalarına kolay güvenirler. [20] Fazla başarısızlık yaşamadıkları için iyimserdirler ve doğaları gereği şarap içmiş gibi kanları sımsıcaktır.

Hayatlarını umut yönlendirir, çünkü umutlar geleceğe dönükken, anılar geçmişe dönüktür ve gençlerin önünde uzun bir gelecek beklerken, arkalarında kısa bir geçmiş vardır. [25] Gerçekten de yaşamlarının ilk gününde anımsayacak hiçbir şeyleri yokken her şeyi umut edebilirler. Umutlara kolay kapıldıkları için kolay aldatılabilirler. Çabuk öfkelendikleri ve umutlanmaya yatkın oluşları onları yaşlılardan daha korkusuz ve daha cesur kılar. Öfkeye yatkınlık korkuyu önlerken, iyi şeylerin beklentisi güven verir. [30] Utangaçtırlar, içinde yetiştikleri toplumun kurallarına uyacak şekilde yetiştiklerinden kurallar dışında başka doğruların varlığını hayal bile edemezler. Hayatın zorluklarıyla karşılaşmadıkları ve ihtiyaçları yüzünden boyun eğmek zorunda kalmadıkları için yüce gönüllüdürler ve kendilerini büyük

31 Mytileneli Pittakos antikitenin yedi bilgesinden biriydi. Amphiaraos da mitolojiye göre Thebai'ye karşı yapılan seferde yer alan yedi komutandan biri ve meşhur bir kâhindi. Anonim antik yorumcuya göre söz konusu pasaj şöyledir: Σὺ δί οὔπω χρυσῶν ἔρωτος ἐγεύσω / ἢ γαρ ἂν χεῖρας εἶχες ἕτοιμους λαβεῖν (Si d' oupo khryson erotos egeuso / e gar an kheiras eikhes etoimous labein) Ama sen henüz para sevgisini tatmadın, / ellerin kapıp götürmeye nasıl hazır olsun?

başarılara layık görürler. Bütün bunlar geleceğe yönelik umutlar besleyenlere özgüdür.

Çıkarlarını ya da doğruyu seçmek ikileminde kaldıklarında hayatlarını çıkar hesaplarına göre değil, etik değerlere göre yaşadıkları için hep ikincisini seçerler. [35] Çünkü çıkar hesapları çıkarlara, etik değerler doğrulara yöneliktir. [1389b] Günlerini başkalarıyla birlikte geçirmekten hoşlandıkları ve diğer şeyler gibi dostlarını da yararlılıklarına göre değerlendirmedikleri için arkadaşlarına ve yoldaşlarına diğer yaşlardakilerden daha düşkündürler.

Bütün hataları aşırıya meyillerinden ve tutkularından kaynaklanır. Khilon'un öğretisini[32] umursamayarak hep aşırıya kaçarlar. Sevgileri, nefretleri, her şeyleri aşırıdır. [5] Her şeyi bildiklerine inanırlar, her konuda kendilerinden emindirler ve aşırılıklara meyilleri bu yüzdendir. Başkalarına kötü davrandıklarında amaçları zarar vermek değil, muhataplarını aşağılamaktır. Herkesi iyi ya da aslında olduğundan daha iyi sandıkları için başkalarına acımaya yatkındırlar. İnsanları kendi masumiyetlerini kıstas alarak değerlendirdikleri için başlarına gelen kötülükleri hak etmediklerine inanırlar. [10] Gülmeyi sevdiklerinden başkalarına takılmak hoşlarına gider. Zaten birisine takılmak da bir bakıma görgü kurallarının sınırları içinde kalan küstahlıktır.

13. Bölüm

Gençlerin karakteri işte böyledir. Yaşlıların, yani olgunluk dönemlerini geçirmiş olanların karakteri büyük çoğunluğuyla bunların zıddı özelliklere sahiptir. [15] Çok yıl yaşadıkları, çok aldatılıp çok hata ettikleri ve hayatta rastlanan

32 Spartalı Khilon antikitenin yedi bilgesinden biriydi. Spartalıların dünya görüşünü özetleyen meşhur özdeyişi μηδέν ἄγαν (meden agan) "aşırılıklardan kaçın" anlamına gelir.

şeylerin çoğu kötü olduğu için hiçbir şeyden emin değildirler ve yapmaları gerekenden daha azını yaparlar. Her zaman "sanırlar", ama hiçbir zaman "bilmezler", her konuda kararsızdırlar ve sözlerine her zaman "belki" ya da "olabilir" kelimelerini eklerler. İfadeleri hep bu şekildedir, hiçbir konuda kesin kanaat bildirmezler. [20] Kötümserdirler, yani her şeye en kötü yorumu getirirler. Deneyimleri yüzünden başkalarına zor inanırlar ve zor inandıkları için kuşkucudurlar. Bu yüzden sevgileri de nefretleri de ılımlıdır. Bias'ın[33] öğretisine uygun olarak daha sonra sevecekmiş gibi nefret ederler ve daha sonra nefret edecekmiş gibi severler. [25] Hayatın zorluklarıyla karşılaştıkları için büyük hedefleri yoktur, kendilerini hayatta tutacak şeylerin ötesinde daha yüce ya da sıra dışı hiçbir şeyin arayışına girmezler. Elleri sıkıdır, çünkü hayatta kalmak para sahibi olmayı gerektirir ve para kazanmanın ne kadar zor, kaybetmeninse ne kadar kolay olduğunu deneyimlerinden bilirler. [30] Korkaktırlar, her zaman bir tehlike beklentisi içindedirler ve sıcakkanlı gençlerin aksine soğuk mizaçlıdırlar. Yaşlılıkları önlerinde korkaklığın yolunu açmıştır, çünkü korku da bir tür soğukluktur. İnsanlar genellikle sahip olmadıkları ve eksikliğini duydukları şeyleri arzuladıkları için, [35] özellikle son günleri yaklaştığında hayata aşırı bir tutkuyla bağlanırlar.

Kendilerini gereğinden çok sevmeleri yüksek hedeflere sahip olmadıklarının belirtisidir. Bencil oldukları için de hayatlarını doğru olana göre değil, yararlı olana göre yönlendirirler, çünkü yararlılık insanın kendisine yönelik bir nimet iken, doğruluk mutlak bir nimettir. [1390a] Utangaç olmaktan çok yüzsüzdürler. Doğrulara yararlı olanlardan daha az değer verdikleri için insanların kendileri hakkında neler düşündüğünü umursamazlar. Her şey kötüye gittiği ya da beklenenden kötü geliştiği için kısmen deneyimlerine dayanarak, [5] kısmen de korkaklıkları yüzünden geleceğe güven

33 Prieneli Bias antikitenin yedi bilgesinden biriydi.

duymazlar. Hayatlarını umutlardan çok anılar yönlendirir, çünkü önlerindeki hayat kısa, geçmişleri uzundur ve umutlar geleceğe, anılarsa geçmişe dönük olur. Gevezeliklerinin nedeni de budur, [10] geçmişi anımsamak hoşlarına gittiği için boyuna geçmişten konuşurlar.

Öfke nöbetleri ani fakat zayıf, tutkuları da ya tamamen yok olmuş ya da şiddetini yitirmiştir. Bu yüzden tutkularını fazla hissetmezler, hareketlerini duygularından çok çıkarları yönlendirir. İnsanların özdenetimlerinin bu dönemlerinde yüksekmiş gibi görünmesinin nedeni budur. [15] Bir yandan tutkuları sönmüşken, diğer yandan çıkarlarının kölesi olmuşlardır. Hayatlarını etik değerler değil, çıkar hesapları yönlendirir ve çıkar hesapları çıkara, etik değerler erdeme ilişkindir. Başkalarına kötülük etmek istediklerinde onları aşağılamayı değil, onlara zarar vermeyi amaçlarlar.

Yaşlılar gençler gibi acıma duygusu duyarlarsa da nedenleri farklıdır. [20] Gençler insanları sevdikleri için, yaşlılar ise zayıflıkları yüzünden acıma duygusu duyarlar. Kötülüklerle karşılaşma olasılığının büyük olduğunu düşünürler, bu da daha önce anlattığımız gibi acıma duygusu uyandıran nedenlerden biridir. Bu yüzden huysuzdurlar, şakalardan ve gülmekten hoşlanmazlar, çünkü gülmekten hoşlanmak huysuzluğun zıddıdır.

Gençlerin ve yaşlıların karakteri işte böyledir. [25] İnsanlar kendi karakterlerine uyan ya da onu yansıtan konuşmalardan hoşlandıklarına göre, hatiplerin kendilerini ve konuşmalarını dinleyicilerine uydurmak için neler yapmaları gerektiğini anlamak zor değildir.

14. Bölüm

Olgunluk çağındaki insanlar gençlerle yaşlıların karakterleri arasında, [30] her ikisinin aşırı uçlarından uzak bir karak-

tere sahiptir. Ne pervasızlığa varacak derecede kendilerine aşırı güvenirler, ne de fazla korkaktırlar, iki duygu arasında ölçülü bir tutum takınırlar. İnsanları doğru değerlendirmeye çalışarak ne herkese güvenirler, ne de herkesten kuşkulanırlar. [1390b] Hayatlarını sadece etik değerler ya da çıkarları değil, her iki yaklaşım birlikte yönlendirir. Cimriliğe ya da aşırı cömertliğe değil, ölçülü harcamalar yapmaya yatkındırlar. Öfke ve arzularda da öyle, sağduyulu oldukları kadar cesur, cesur oldukları kadar da sağduyuludurlar. Bu erdemler gençlerle yaşlılarda birbirlerinden ayrılmış hâlde bulunur. [5] Gençler cesur ve pervasız, yaşlılarsa sağduyulu ve korkaktır. Genel olarak söylersek, gençlerde ve yaşlılarda ayrı ayrı bulunan bütün yararlı nitelikler olgunluk çağında bir araya gelir, diğerlerinde görülen aşırılıklar ve eksikler onlarda her duruma yaraşır şekilde doğru oranlarda bulunur. [10] İnsan bedeni otuz otuz beş yaşları arasında en gelişmiş dönemindedir, akıl ise kırk dokuz yaş civarında bu noktaya gelir.[34]

Gençlik, yaşlılık ve olgunluk çağlarıyla bunlardan her birine karşılık gelen karakter tipleri hakkında söylediklerimiz yeterli sayılabilir.

15. Bölüm

Şimdi de şansa bağlı olan niteliklerden ve bunların özellikle insan karakterini etkileyenlerinden söz edelim. [15] Soylu bir aileden gelenler başka herkesten fazla hırslıdırlar, çünkü bütün insanlar sahip oldukları nimetleri artırmak isterler, soylu köken de onurlandırılmış atalara sahip olmak anlamına gelir. Soylu bir aileden gelen biri kendi atalarına benzeyen insanları bile hor görmeye yatkındır, [20] çünkü uzak geçmişte

34 Verilen yaşlardan ikisi yedinin katlarıdır. Antik Yunan düşüncesine göre insan yaşamı yedi yıllık dönemlere ayrılarak inceleniyordu. Solon yetmiş yıl olarak düşündüğü insan yaşamını yedişer yıllık on döneme ayırıyordu. Beden için en ideal yaş aralığını dördüncü döneme (22-28), akıl için ideal yaş aralığını yedinci döneme (42-49) yerleştiriyordu.

gerçekleşen olaylar yakın tarihlerde gerçekleşenlerden daha fazla onur verir ve onlarla övünmek daha kolaydır.

Soylu bir aileden gelmekle soylu bir karaktere sahip olmak farklı şeylerdir. Birincisi mensup olunan ailenin yüksek değerini, ikincisi ise [yüksek değerlere sahip] aile yapısından uzaklaşılmadığını belirtir. [25] Bu da soylu ailelerden gelen çoğu değersiz insanda bulunmayan bir özelliktir. İnsan kuşaklarında toprak ürünlerinde de görülen bir gelişme gözlenir. Aile iyi olduğu zaman bir süre için olağanüstü insanlar yetiştirir, daha sonra da gerileme başlar. Alkibiades ve Yaşlı Dionysios gibi zeki insanların torunları dengesiz, [30] Kimon, Perikles ve Sokrates gibi ölçülü insanların torunları da aptal ve uyuşuk karakterliydi.

16. Bölüm

Zenginliğin insan karakterine etkisi herkesin görebileceği kadar açıktır. Zenginler küstah ve kibirli olurlar, paraya sahip oldukları için dünyanın bütün nimetleri kendilerininmiş gibi davranırlar. [1391a] Zenginlik onlar için her alanda geçerli tek değer ölçüsüdür ve bu yüzden paranın her şeyi satın alabileceğini düşünürler.

Lükse ve gösterişe düşkündürler. Yaşadıkları refahı ve sahip oldukları serveti sergilemekten hoşlanıp kaba davranırlar, arzuladıkları ve hayran oldukları şeylere odaklandıkları [5] ve sahip olduklarına başkalarının da sahip olmak istediğini sandıkları için de gösteriş meraklısı ve kasıntıdırlar. Böyle düşünmekte pek de haksız sayılmazlar, çünkü zenginlerin servetine ihtiyaç duyanlar çoktur. Simonides,[35] Hieron'un[36]

35 Kea adalı Simonides (MÖ 556-469) lirik şairdi. Tiran Hipparkhos'un daveti üzerine Atina'ya yerleşti. Son yıllarını Sicilya'da Hieron'un sarayında yaşadı.

36 MÖ 477-466 yılları arasında Syrakousa'nın tiranı. Bilge bir devlet adamı ve sanatların koruyucusu olarak tanınıyordu.

karısının, "Zengin mi, yoksa bilge mi olmak daha iyidir?" sorusuna, [10] "Zengin olmak iyidir, çünkü bilgeleri hep zenginlerin eşiğini aşındırırken görüyorum," yanıtını vermesi de bu yüzdendir.

Zenginler insanları yönetmek için gereken niteliklere sahip olduklarını düşündüklerinden kendilerini yüksek makamlara layık görürler. Özetlemek gerekirse, zenginlere özgü karakter tipinin refah içindeki bir aptalı andırdığını söyleyebiliriz. [15] Ancak eskiden beri zengin olanlarla sonradan görmelerin karakterleri farklıdır. Sonradan görmeler zenginliklerini kullanma konusunda deneyimsiz oldukları için diğerlerinin bütün kusurlarını daha belirgin ve daha kötü şekilde taşırlar. Zenginler başkalarına zarar vermeyi amaçlayan suçlar değil, saldırı ve zina gibi [20] küstahlık ve özdenetim eksikliğinden kaynaklanan suçlar işlerler.

17. Bölüm

Güce sahip kişilerin karakterinin çoğu özellikleri de yeterince açıktır. Bu karakter tipinin bazı özellikleri zenginlerinkilerle aynıdır, bazıları ise onlardan daha iyidir. Zenginlerden daha hırslı ve daha erkeksidirler, çünkü güçlü olduklarından amaçlarını gerçekleştirmeleri daha kolaydır. [25] Aynı zamanda güçlerini sürdürmek üzere sürekli tetikte olduklarından daha ciddidirler. Sosyal konumları yüzünden daha çok göze çarptıkları için hareketlerinde ölçülü olmaları gerekir, bu yüzden kibirli değil ağırbaşlıdırlar. Ağırbaşlılık da zaten kibirli olmanın ılımlı ve nazik bir biçimidir. [30] Birilerine kötülük ettiklerinde ona küçük değil, büyük zarar verirler.

İyi şans da insanların karakterini daha önce belirttiğimiz şekilde etkiler, çünkü ayrıntılarıyla açıkladığımız durumlar en şanslı durumlar olarak tanımlanır. Aynı şekilde iyi çocuklara sahip olmak ve bedensel üstünlükler de şanslı olmakla

ilişkilidir. [1391b] Şanslı olmak insanları daha mağrur ve daha düşüncesiz yapar, ancak onlarda çok iyi bir özellik de vardır. Bu insanlar şansları sayesinde sahip oldukları nimetler yüzünden ilahi güçlere saygı duyarlar ve dindardırlar.

[5] İnsanların yaşının ve şansının karakterlerini nasıl etkilediği konusunda söylediklerimiz yeterlidir. Zıt durumlarda, yani yoksul, şanssız ve güçsüzlerin karakterleri zıt niteliklerin araştırılmasıyla bulunabilir.

18. Bölüm

... [[İnandırıcı[37] söylevleri karar verilmesini sağlamak amacıyla kullanırız, (çünkü bildiğimiz ve haklarında karar verdiğimiz konularda konuşmanın gereği kalmaz.) [10] Tek bir insanı bir şey yapmaya özendirmek ya da bir şey yapmaktan caydırmak için konuştuğumuz zaman bile durum değişmez. (İkna etmeye çalıştığımız kişinin tek [kişi] olması onun yargıç olmadığı anlamına gelmez, çünkü ikna etmek zorunda kaldığımız [her] kimse yargıç odur.) Bir rakip ya da bir öneri aleyhine konuştuğumuz zaman da aynıdır (karşı argümanları çürütmek için muhatabımızı mahkemeye vermiş gibi söylev okumak zorundayız). [15] Aynı durum dinleyicilerin bir tür yargıç olarak görüldüğü törensel söylev için de geçerlidir. Ancak kelimenin tam anlamıyla "yargıç" terimiyle tanımlanabilecek olanlar kamusal alandaki anlaşmazlıklarda ele alınan sorunlar hakkında karar verenlerdir, çünkü onlardan mahkemede görülen iki karşıt görüş ya da siyasi bir tartışma hakkında görüş bildirmeleri istenir. [20] Politik söylevi incelerken hangi yönetim şeklinde hangi özellikler

37 Κρίσις (krisis) karar vermek kavramını açıklayan bu paragraf kesinlikle Aristoteles'e aittir, ancak başka bir yerden alınarak buraya eklenmiş olabilir. Kassel'in izinden giderek paragrafı çift köşeli parantez içine alıyoruz. Bkz. Kassel, R., Aristotelis, *Ars Rhetorica*, Berlin 1976.

bulunduğunu daha önce konuşmuştuk, demek ki söylevlere nasıl ve hangi yoldan ahlaki bir özellik verilebileceğini tam olarak ortaya koyduk denebilir.]]

Her söylev türünün faklı bir nihai amacı vardır. [25] Politik, adli ve törensel söylevin inandırıcı olabilmesi için kullanılması gereken düşüncelerle önerileri daha önce anlatmıştık. Söylevin dinleyicilerin karakterine uygun olması için öne sürülmesi gereken argümanları da anlattığımıza göre, şimdi bütün söylev türlerinin ortak noktalarını incelememiz gerekiyor. [30] Bütün hatipler söylevlerinde "mümkün" ve "imkânsız" konusunu kullanmak, bazıları [adli hatipler] bir şeyin olduğunu, bazıları da [politik hatipler] gelecekte olacağını göstermeye çalışmak zorundadırlar. Aynı şekilde, ele alınan konuların "büyüklük" açısından incelenmesi bütün söylev türlerinde ortak bir özelliktir. Gerçekten de bütün hatipler birilerine öğüt verdikleri, birilerini övdükleri ya da yerdikleri, birilerini suçladıkları ya da savundukları zaman [1392a] bir olayın öneminin göründüğünden daha büyük ya da daha küçük olduğunu göstermeye çalışırlar.

Bu konular incelendikten sonra bütün örtük tasım ve örneklerin sahip olduğu ortak özellikler hakkında konuşacağız ve bu analizimizi daha öncekilere ekleyerek tartışmayı önceden tasarladığımız biçimde bitireceğiz. Yukarıda konu edilen ortak *topos*lardan [5] yüceltme daha önce de söylendiği gibi törensel söyleve, geçmişe değinme (geçmişte gerçekleşen olaylar ele alındığı için) adli söyleve, bir şeyin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığına ya da gelecekte olup olamayacağına değinme de politik söyleve daha uygundur.

19. Bölüm

Önce mümkün ve imkânsızdan söz edelim. [10] Herhangi bir şeyin var olması ya da doğması mümkün ise aynı şey kar-

şıtı için de geçerlidir. Mesela bir insan tedavi edilebiliyorsa hastalanabileceği de açıktır, çünkü iki karşıt kavram da aynı derecede mümkündür. Aynı şekilde, benzer iki şeyden biri mümkünse diğeri de öyledir ve iki şeyden zor olanı mümkünse kolay olanı da öyledir.

Bir şey iyi ve güzel bir şekilde var olabiliyorsa genel anlamda da var olabilir, [15] çünkü bir evin var olması güzel bir evin var olmasından daha kolaydır. Eğer bir şey başlayabiliyorsa sonlanabilir de, çünkü imkânsız olan hiçbir şey meydana gelmez ya da meydana gelmeye başlayamaz. Mesela bir karenin köşegeni karenin kenarlarıyla orantılı değildir[38] ve orantılı olmaya başlayamaz. Eğer son mümkünse başlangıç da mümkündür, çünkü var olan bütün şeylerin bir başlangıcı vardır. [20] Özü ya da doğuşu itibariyle "sonraki" oluşabiliyorsa ondan "önceki" de oluşabilir. Mesela bir adam var olabiliyorsa bir çocuk da var olabilir, çünkü doğuş sırasına göre adam "sonraki" iken çocuk "öncekidir" ve bir çocuk var olabiliyorsa bir adam da var olabilir, çünkü çocuk aynı zamanda bir başlangıçtır.

Doğaları gereği sevip arzuladığımız şeyler mümkündür, çünkü genel kurala göre kimse imkânsızı sevip arzulamaz. [25] Herhangi bir bilimin ya da sanatın nesnesi olan şeylerin oluşması ve var oluşu da mümkündür. Aynı şekilde, yaratılmaları bizim ikna edişimize ya da baskı uygulamamıza bağlı olan, bizden zayıf olanlara, dostlarımıza ve kölelerimize yaptırdığımız şeyler de öyle. Parçaların mümkün olması durumunda bütün, [30] bütünün mümkün olması durumunda parçalar mümkündür. Taban, topuk ve bağcıklar yapılabiliyorsa[39] ayakkabı da yapılabilir ve ayakkabı yapılabiliyorsa onu oluşturan taban, topuk ve bağcıklar da yapılabilir. [1392b]

---

38 Pisagor teoremine göre, kenarı a olan karenin köşegeni "a kök 2"dir. Köşegenle kenarın oranını almak istediğimizde irrasyonel bir sayı olan "kök 2" elde edilir.

39 Metnin aslında günümüzde karşılığı olmayan sandalet parçaları sıralanıyor.

Bir cins var olabiliyorsa onun türleri, türler var olabiliyorsa onları kapsayan cins de var olabilir. Mesela gemi var olabiliyorsa *trieres*,[40] *trieres* var olabiliyorsa gemi de var olabilir. Varlıkları birbirine bağlı iki şeyden biri mümkünse öteki de mümkündür, mesela "iki misli" mümkünse "yarım", "yarım" mümkünse "iki misli" de mümkündür.

[5] Herhangi bir şey bir sanat kullanılmadan ya da hiç hazırlık yapılmadan üretilebiliyorsa bir sanat kullanılarak ve özen gösterilerek daha da büyük bir kesinlikle üretilebilir. Agathon'un[41] dediği gibi:

Bazı şeyleri bir sanatın yardımıyla yapmamız gerekir
Bazılarıysa ihtiyaç ve şans sayesinde var olurlar.[42]

[10] Bir şey düşük nitelikli, zayıf ve anlayışı kıt insanlar için mümkünse bunların zıtları için haydi haydi mümkündür. Mesela İsokrates, Euthynos'un anladığı bir şeyi kendisinin anlayamamasının korkunç olacağını söylemişti.[43] İmkânsıza ilişkin konuşmak gerekirse yukarıda söylediklerimizin zıtlarının geçerli olacağı açıktır.

[15] Bir şeyin olup olmamasına şöyle bir bakış açısıyla yaklaşılabilir. Gerçekleşme olasılığı az olan gerçekleştiyse olasılığı çok olanın gerçekleşmesi de beklenir. Aynı şekilde, doğal akışa göre başka bir şeyi izleyen şey gerçekleştiyse o ilk şeyin gerçekleşmesi de beklenir. Mesela bir insan bir şey unutmuşsa onu daha önce öğrenmiş olması gerektiği açıktır. [20] Bir insan bir şeyi yapmak istiyor ve buna gücü yetiyorsa söz konusu şeyi yapar, çünkü karşı çıkan biri yoksa herkes yapmak istediğini yapar. Aynı şekilde, bir insan bir şeyi yapabilecek durumdaysa ve hiddetliyse ya da yapmayı çok ar-

40 Üç sıra kürekçili süratli savaş gemisi.

41 Meşhur tragedya yazarı. Yarışmalarda kazandığı ilk birinciliğin kutlaması (Lenaia MÖ 417) Platon'un *Şölen*'inde anlatılır.

42 Agathon, Frag. T.G.F. p. 765.

43 İsokrates, *Kallimakhos'a Karşı Söylev*, 15.

zuluyorsa bunu yapar. Çünkü çoğu zaman insanlar ellerinden gelmesi şartıyla yapmayı çok istedikleri şeyleri yaparlar. [25] Kötü insanlar kendilerini denetleyemedikleri, iyi insanlar da iyi şeyler arzuladıkları için.

Bir şey "olmak üzereyse" olur, çünkü bir insan bir şeyi yapacak konumdaysa onu yapar. Doğa yasalarına göre başka bir şeyden sonra ya da onun yüzünden gerçekleşen bir şey olmuşsa diğeri de olmuş demektir. [30] Mesela gök gürlemişse şimşek çakmış, bir insan bir şey yapmışsa da daha önce onu yapmaya yeltenmiş demektir. Birbirini izleyen olayların bu ardıllığı bazen zorunlu, bazen de en çok gerçekleşen olasılıktır. Bir şeyin olmadığını göstermek istediğimiz zaman yukarıda sıralananların zıtları yapılmalıdır.

Gelecekte gerçekleşecek şeylere de aynı bakış açısıyla yaklaşılabilir. Bir şey onu yapma gücü ve isteği varsa yapılır. [1393a] Yapma gücüyle birlikte ona ilişkin bir arzu, hiddet ya da çıkar hesabı olan şeyler de yapılır. Gerçekten de bir insan bir şeyi yapmaya niyet eder ve bu şey olacak durumda ise genellikle onu yapar, çünkü olacak durumda olan bir şeyin bu durumda olmayandan daha fazla gerçekleşme olasılığı vardır. [5] Doğal sırasına göre önce olması gereken bir şey gerçekleşirse onu izleyen şey de gerçekleşebilir, mesela havada bulutlar toplandığı zaman yağmur yağabilir. Aynı şekilde, başka bir şeyin gerçekleşmesi için daha önce yapılması gereken yapılırsa devamı da gelebilir, mesela temel kazılırsa evin yapılma olasılığı da vardır.

[10] Şeylerin büyüklüğü ve küçüklüğü, azlığı ve çokluğu ve genel olarak büyük ve küçük şeyler hakkında neler yapmamız gerektiği şimdiye kadar söylediklerimizden açıkça bellidir. Politik söylevi incelerken şeylerin boyutlarından, göreceli büyüklük ve küçüklüklerinden bahsetmiştik. Her söylev tipinde çıkar, [15] güzellik ya da adalet gibi bir erdem amaçlandığına göre hatip onu olduğundan daha büyük ya da daha küçük göstermek isteyecektir. Bunun ötesine geçe-

rek boyutlar konusunun ayrıntılarına inmemiz boş konuşmak anlamına gelir. Pratikte belirli şeyler soyut genellemelerden daha önemlidir.

[20] Mümkün ve imkânsız, geçmişte gerçekleşen ve gerçekleşmeyen, gelecekte gerçekleşecek olan ve gerçekleşmeyecek olan, büyüklük ve küçüklük hakkında yeterince konuştuk.

20. Bölüm

Her hitabet türüne özgü özel tanıtları tartıştıktan sonra, şimdi de bütün hitabet türlerinde ortak kullanılan tanıtları ele almamız gerekiyor. Ortak tasımlar örnek ve örtük tasım olmak üzere iki türdür, [25] özdeyiş[44] örtük tasımın bir parçasıdır. Önce örneklerle başlayalım, çünkü örnek tümevarıma benzer ve tümevarım [hareket noktası ve bilginin temel öğesi olarak] bir başlangıç özelliği taşır.

Hitabette örnek kullanmanın iki yolu vardır, ya geçmişte gerçekleşen olaylara değiniriz, [30] ya da vereceğimiz örneği biz kurgularız. Kurgulanmış örneğin *parabole*[45] ve Aisopos ile Libyalıların[46] anlattığı türden mitler olmak üzere iki türü vardır.

Geçmişte gerçekleşen olaylara değinmeye şöyle bir örnek verebiliriz. Mesela Pers kralına karşı savaş hazırlıkları-

---

44 γνώμη (gnome). Çağdaş Yunancada "düşünce, görüş, kanaat" anlamlarına gelen bu kelime Aristoteles'te "düstur, vecize, özdeyiş" anlamlarını taşır. İngilizceye "maxim" terimiyle çevrilmiştir.

45 παραβολή. "Bir ahlak dersi içeren alegorik anlatım" anlamına gelen "parabole" Hz. İsa'nın çok kullandığı bir hitabet öğesiydi. İngilizce çevirilerde "fabl" terimi kullanılmıştır. Bu kelime Türkçede "kahramanı çoğunlukla hayvanlardan seçilen didaktik öykü" şeklinde bir anlam daralmasına uğradığından çeviride "parabole" terimi tercih edildi.

46 λόγος (logos). Afrika orijinli Libya öyküleri Kybissos adlı bir yazara atfediliyordu. Kahramanı hayvanlar olan kurmaca hikâye sınıfındandılar. Aristoteles'in Aisopos'a ve Libyalılara değinmesi yüzünden bazı dil bilimciler daha geniş anlam aralığı olan "logos" yerine, daha dar anlamlı "mythos" teriminin kullanılmasını önerir.

na başlanmasını ve Mısır'ı işgal etmesine izin verilmemesini savunmak istediğimiz zaman, Dareios'un daha önce Mısır'ı ele geçirene kadar Yunanistan'a saldırmadığını [1393b] ve aynı şekilde Kserkses'in de Mısır'ı ele geçirene kadar beklediğini ve ele geçirdikten sonra harekete geçtiğini söylemeliyiz. Dolayısıyla, "Şimdiki Pers kralı[47] da Mısır'ı işgal ettikten sonra bize saldırabileceği için engellenmelidir," demiş oluruz.

[5] Parabole Sokrates'in kullandığı bir tanıt türüdür. Mesela arkhonların kurayla seçilmemesi gerektiğini savunmak isteyen bir hatip konuşmasını güçlendirmek için onları kurayla değil, atletik yeteneklerine göre seçilen sporculara ve tayfalar arasından kurayla değil, dümeni kullanma yeteneklerine göre seçilen dümencilere benzetebilir.

[10] Stesikhoros'un[48] Phalaris[49] hakkında ve Aisopos'un bir demagogu[50] savunmak üzere anlattıkları hikâyeler mitlere örnek gösterilebilir. Himera halkı Phalaris'i olağanüstü yetkilerle donatarak ordunun başına getirip ona bir de muhafız alayı vermeye kalkınca, Stesikhoros uzun söylevinde başka şeylerin yanı sıra, kendisine ait bir otlağa sahip olan atın mitini anlatmıştı. [15] Günün birinde bir geyik gelerek otlakta otlamaya başlamış. Geyiği cezalandırmak isteyen at bir adamdan bu konuda yardım istemiş. Adam da ağzına gem vurmaya ve elinde mızraklarla sırtına binmesine razı olursa yardım edebileceğini söylemiş. At razı olmuş, ama adam sırtına binince geyikten intikam alamadığı gibi adamın kölesi olduğunu anlamış. Stesikhoros konuşmasını şöyle sürdürmüştü: [20] "Sizler de düşmanlarınızı cezalandırmak isterken atın durumuna düşmemeye bakın. Phalaris'i olağanüstü yetkilerle komutan seçerek ağzınıza gemi vurdurdu-

47 III. Artakserkses (MÖ. 425-338). 66 yaşında tahta çıkıp 87 yaşına kadar ülkesini yönetmiş, gaddarlığıyla nam salmıştı.

48 Sicilyalı meşhur lirik şair (MÖ 632-556).

49 MÖ. 570-554 tarihleri arasında Yunanca Akragas, Latince Agrigentum adlarıyla bilinen Sicilya kentinin tiranı.

50 Aristoteles'in kimi kastettiği bilinmiyor.

nuz. Ona bir muhafız alayı vererek sırtınıza binmesine de izin verirseniz sonsuza kadar kölesi olursunuz."

[25] Aisopos da Samos'ta ölüm cezasıyla yargılanmakta olan bir siyasetçiyi savunmak için nehri geçmek isteyen tilkinin mitini anlatmıştı. Bir tilki bir ırmaktan geçerken suda sürüklenerek kayaların arasına sıkışmış ve kapana kısıldığı yerden uzun süre kurtulamayınca kalabalık bir kene sürüsünün saldırısına uğramış. Orada dolaşan bir kirpi tilkiye acıyarak keneleri sırtından kovmasını isteyip istemediğini sormuş. [30] Tilki kabul etmemiş, kirpi nedenini sorunca da şöyle demiş: "Sırtımdaki keneler kanıma doymuş durumdalar, fazla kan emmiyorlar. Ama sen onları kovarsan ve yerlerine aç keneler gelirse kalan bütün kanımı bitirirler. Aynı şekilde, bu adam da size fazla zarar veremez, çünkü artık zengin. [1394a] Ama onu öldürüp yerine yoksul birini getirirseniz her şeyinizi çalıp sizi perişan eder."

Mitler halk toplantılarındaki söylevlere uygundur. Geçmiş olaylardan örnekler bulup çıkarmanın zor olmasına karşılık, mitlerin kolay kurgulanabilme gibi bir üstünlükleri vardır. Mitler paraboller gibi kurgulanırlar, [5] ancak hakkında konuşulan konuya uygun düşmeleri gerekir, bunu yapabilme yeteneği de felsefenin yardımıyla kazanılabilir. Tanıtların mitlere dayandırılması daha kolay olmakla birlikte politik söylevde geçmişte gerçekleşen olaylara değinmek daha yararlı olur, çünkü gelecekte olacaklar çoğu zaman geçmişte olanlara benzer.

[10] Hatip kullanacak örtük tasım bulamadığı zaman inandırıcı olmak için örnekler kullanmak zorundadır. Ama hâlihazırda kullanacağı örtük tasımları varsa örnekleri söylevin sonunda ve düşüncelerini desteklemek amacıyla kullanabilir. Örneklere örtük tasımlardan önce yer verilmemelidir, çünkü öyle yapıldığında tümevarım olur ve tümevarım birkaç istisna dışında politik söyleve uygun değildir. Örnekler örtük tasımlardan sonra kullanıldığında bir tür

tanıklık işlevi görürler, tanıklıklar da her zaman inandırıcıdır.[51] [15] Bu yüzden örneklere söylevin başında yer verilirse çok sayıda örnek kullanmak gerekirken, söylevin sonunda tek bir örnek bile yeterli olur, çünkü iyi bir tanık tek de olsa işe yarar. Söylevde kaç tür örnek kullanıldığı ve bunların nasıl ve ne zaman kullanılacağı hakkında söyleyeceklerimiz bunlardır.

21. Bölüm

Özdeyişlere gelince, önce onların tanımından başlayacağız ve söyleyeceklerimizden [20] özdeyişlerin hangi konularla ilgili, hangi durumlarda kullanıldıkları ve hangi hatiplere uygun oldukları anlaşılacaktır. Özdeyiş İphikrates'in karakteri gibi özel konulara değil, genel ve evrensel konulara değinen, "doğru kavisli çizginin tersidir" türünden herhangi bir konu hakkında değil, insanların eylemleriyle [25] ve onları özendirip onlardan kaçınılmayı önermekle ilgili bir beyandır. Hemen hemen bütün örtük tasımlar, nesnesi buna benzer tasımlardır. Dolayısıyla bir örtük tasımdan akıl yürütme kısmını çıkardığımızda geride kalacak olan öncül önerme ve çıkarmalar birer özdeyiştir. Mesela:

[30] *Kafası çalışan bir adam yetiştirirken çocuklarını eğitmemeli onları bilge olacak kadar*[52]

ifadesi bir özdeyiştir, ancak bu özdeyişe aşağıdaki gibi bir neden ve bir açıklama eklendiğinde ortaya bir örtük tasım çıkar.

---

51 Aristoteles önce savunulacak düşüncenin ifade edilmesini, daha sonra da örneklerle desteklenmesini öneriyor. "Pers Kralı Mısır'daki konumunu güçlendirdiği için Yunanistan'a sefere hazırlanıyor (örtük tasım). Dareios ve Kserkses de daha önce öyle yapmıştı (örnek)."

52 Euripides, *Medea*, 294-295.

Avarelikle suçlanacak olmaları bir yana,
milletin hasedini de çekerler üzerlerine[53]

[1394b] Şu dize de bir özdeyiştir:

Her alanda mutlu olan tek bir insan yoktur.[54]

Aynı şekilde:

Bir teki bile özgür değildir insanların,

dizesi de bir özdeyiştir ve arkasından gelen

çünkü ya paranın ya da kaderin kölesidir herkes.[55]

dizesinin eklenmesiyle örtük tasım olur.

[5] Özdeyişin bu tanımına göre dört türünün olması gerektiği sonucu ortaya çıkar, çünkü ona tamamlayıcı ya da açıklayıcı bir son söz eşlik edebilir ya da etmeyebilir. Özdeyiş kamuoyunun katılmadığı ya da yoğun biçimde tartıştığı bir düşünce belirtiyorsa açıklayıcı bir ifadeye gerek vardır, [10] zıddı durumlarda öyle bir ifadeye gerek duyulmaz. "Kanımca sağlıklı olmak nimetlerin en büyüğüdür"[56] dizesinde olduğu gibi özdeyiş herkesçe bilinen bir gerçeği belirttiği zaman açıklayıcı ifadeye gerek duyulmaz. İfade edilir edilmez anlamları hemen anlaşılan özdeyişler de öyledir. [15] Mesela:

Sonsuza kadar sevmeyen âşık değildir.[57]

Yanında açıklayıcı ifade bulunan özdeyişlerden bazıları az önce verdiğimiz: "Kafası çalışan bir adam..." örneğin-

53 Euripides, *Medea*, 296-297.
54 Euripides, *Stheneboia*, Frag. 661, T.G.F.
55 Euripides, *Hecabe*, 864-865.
56 Kaynağı bilinmeyen alıntı Epikharmos ya da Simonides'ten olabilir.
57 Euripides, *Troyalı Kadınlar*, 1051.

de olduğu gibi bir örtük tasımın parçaları olurken, bazıları örtük tasımların temel özelliklerini taşıdıkları hâlde örtük tasım parçası değildirler ve bunlar özdeyişlerin en iyileri sayılırlar. [20] "Ölümlü olduğuna göre ölümsüz öfke barındırma göğsünde"[58] örneğinde olduğu gibi içlerinde ifade edilen görüşün açıklamasını içerenler de öyledir. Burada "öfke barındırma" kısmı özdeyişken, "ölümlü olduğuna göre" onun nedeni, yani açıklamasıdır. [25] Aynı şeyleri aşağıdaki özdeyiş için de söyleyebiliriz: "Ölümsüzlere değil, ölümlülere özgü olmalı ölümlülerin düşünceleri."[59]

Şimdiye kadar söylediklerimiz kaç tür özdeyiş olduğunu ve her türün nereye uygun düştüğünü gösteriyordu. Bir özdeyiş aykırı ya da tartışmalı görüşler dile getiriyorsa açıklayıcı ifadesi olmadan verilmemelidir. [30] Bu durumda "kıskançlıklara hedef olmak ve tembellik etmek hoş olmadığına göre, kanımca bilge kadar eğitilmemek daha iyidir" örneğinde olduğu gibi açıklayıcı ifade öne alınarak elde edilen çıkarsama bir özdeyiş gibi verilebilir. Ya da önce özdeyiş, sonra da açıklayıcı ifade verilebilir.

[35] Aykırı düşünceler ifade etmedikleri hâlde ne demek istedikleri açıkça belli olmayan özdeyişlere olabildiğince açık bir açıklayıcı ifade eklenmelidir. [1395a] Stesikhoros'un Lokrisliler için kullandığı: "Ağustosböcekleri yerde ötsün istemiyorsanız[60] küstahlıktan kaçının" ifadesine benzer hem özlü[61] hem bilmeceyi andıran muğlak ifadeler de öyledir.

Konuşmalarında özdeyiş kullanmak yaşlılara ve konuştukları konu hakkında deneyimi bulunanlara yakışır. [5] Bu yüzden gençlerin özdeyişler kullanıp mitler anlatması yakı-

58 Kaynağı bilinmeyen alıntı *Menandros*'tan olabilir (Frag. T.G.F. s. 854).

59 Kaynağı bilinmeyen alıntı *Epikharmos*'tan olabilir (Frag. 263, Kaibel).

60 "Düşmanlar ülkenizi yerle bir edecek, ağustosböceklerinin üzerine konacağı tek bir ağaç dalı bırakmayacak" demek isteniyor.

61 λακωνικός (lakonikos). Sparta'yı da içeren Lakonia bölgesinin sakinleri lüks ya da süs olarak algılanabilecek her şeyden kaçındıkları gibi, uzun konuşmaları sevmez, çok kısa cümleler kullanırlardı. "Lakonik" kelimesi bu yüzden çağdaş Avrupa dillerinde "özlü ve kısa" anlamına gelir.

şıksızdır. Aynı şekilde, bir insanın hiç deneyim sahibi olmadığı konularda konuşması aptallık ve görgüsüzlük belirtisidir. Cahil köylülerin konuşmalarında bolca özdeyiş kullanarak onları açıklamaya çalışmaları buna güzel bir örnektir.

Özel bir konu hakkında konuşurken genellemeye başvurmak, serzeniş ya da öfke ifade etmek istendiğinde uygundur. Genelleme konuşmanın başında ya da kanıtlama yapıldıktan sonra yapılabilir. [10] Konuşmacının amacına uygun geldikleri sürece iyi bilinen, sıradan özdeyişler de kullanılabilir. Bunları herkes bildiği için gerçeği ifade ettiklerine inanılır. Mesela kurban sunup kâhinlerden belirtileri yorumlamalarını istemeden askerlerini tehlikeli bir savaşa atılmaya çağıran bir komutan,

Bir tektir en doğru belirti, o da der yurdunu savun[62] özdeyişini,

[15] askerlerini kendilerinden üstün bir güce saldırmaya çağıran bir komutan,

Savaş tanrısı herkes için bir[63] özdeyişini,

askerlerini düşmanların çocuklarını öldürmeye çağıran bir komutan da,

Babalarını öldürdükten sonra oğullarını sağ bırakan delidir özdeyişini kullanırlar.

[20] "Attikalı komşu"[64] türünden atasözleri de birer özdeyiştir.

---

62 Homeros, *İlyada*, XII 243.

63 Homeros, *İlyada*, XVIII 309.

64 Atinalılar aktif dış siyasetleri yüzünden sorun yaratan, tehlikeli komşular olarak görülüyordu. Korinthoslular da müttefikleri Spartalılara pasif dış siyasetleri yüzünden sitem ederken Atinalıları örnek gösterirler, Thukydides I. 70. Ayrıca bkz. Plutarkhos, *Atasözleri*, 1.59.1.

Hatip bazen Hellen kültürüyle özdeşleşmiş "kendini tanı" ya da "aşırıdan kaçın" gibi özdeyişlere aykırı düşünceler de savunabilir. Bunu da dinleyicilerine karakterini daha güçlü göstermek ya da konuşmasına coşku katmak için yapabilir. Söyleve coşku katmaya örnek olarak şunu gösterebiliriz. Öfkeli bir hatip birisi hakkında konuşurken: [25] "Bir insanın kendini tanıması gerektiği doğru değildir. Eğer şu kişi kendini tanısaydı, ordu komutanı olmaya uygun olmadığını bilirdi," diyebilir. Hatibin karakterini üstün göstermesine örnek olarak da "insanlar [sevdiklerini] yarın onlardan nefret edecekmiş gibi sevmemeli, asıl [nefret ettiklerinden] yarın onları sevecekmiş gibi nefret etmelidir" ifadesini gösterebiliriz. [30] Ancak bu durumda hatibin neden öyle konuştuğu anlaşılacak şekilde bir ifade kullanılmalıdır. Aksi takdirde bu nedenin cümlenin sonuna eklenmesi gerekir. Mesela "dostlarımıza söylenildiği gibi değil, her zaman dostumuz kalacaklarmış gibi davranmalıyız, çünkü başka türlüsü ikiyüzlülüktür" ya da "ben bu düşünceye katılmıyorum, çünkü gerçek dost arkadaşını her zaman sever" ya da "aşırıdan kaçın özdeyişini doğru bulmuyorum, çünkü kötü insanlardan aşırı derecede nefret etmeliyiz" demelidir.

[1395b] Özdeyişler hatibe büyük yarar sağlar, bunun en önemli nedeni de dinleyicilerin eğitimsizliğidir. Onlar genel hakkında konuşulurken kendi tikel görüşlerine de yer verilmesinden hoşlanırlar. Ne demek istediğimi duruma uygun özdeyişlerin nasıl seçileceğini göstererek açıklayayım. [5] Az önce anlattığımız gibi özdeyişler geniş kapsamlı genel doğruları ifade ederler, dinleyiciler de iyi bildikleri özel bir durumun genel geçerliliği olduğunu görmekten hoşlanırlar. Mesela komşularıyla ya da çocuklarıyla sorunlar yaşayan bir insan "komşulardan daha çok rahatsızlık veren şey yoktur" ya da [10] "çocuk yapmaktan büyük aptallık olamaz" özdeyişlerinden keyif alır. Dolayısıyla hatip dinleyicilerinin bir konu hakkındaki önyargılarını önceden tahmin ederek

bu önyargıları genel kapsamlı gerçeklermiş gibi sunmalıdır. Özdeyiş kullanmanın yararlarından biri budur, ama asıl büyük yararı konuşmaya ahlaki bir özellik katmasıdır. Hatibin ahlaki seçim ve tercihlerini açıkça belirttiği konuşmaların da ahlaki özelliği vardır. [15] Hatip konuşmasında yer verdiği özdeyişlerle kişisel ahlaki seçim ve tercihlerini belirttiği için özdeyişlerin konuşmaya ahlaki özellik kattığını söyleyebiliriz. Bu durumda, kullanılan özdeyiş ahlaki açıdan doğruysa onu konuşmasında kullanan hatip de iyi karakterli biriymiş gibi görülür.

Özdeyişin ne olduğu, söylevde kullanılan özdeyiş türleri, [20] bunların nasıl kullanılacakları ve yararları hakkında söyleyeceklerimiz bunlardır.

22. Bölüm

Şimdi de genel olarak örtük tasımlar ve onları nerede bulacağımız hakkında konuşalım. Toposlar için daha sonra konuşacağız, çünkü bu ikisi birbirinden farklı şeylerdir. Örtük tasımın bir tasım olduğu ve diyalektik akıl yürütmeden [25] hangi açılardan farklı olduğu daha önce anlatılmıştı. Sürecin uzaması yüzünden belirsizlikler doğacağından, bir örtük tasımın çok gerilerden başlatılmasına ve kendiliğinden anlaşılır şeyleri tekrarlayarak boşa konuşmamak için akıl yürütmenin bütün önermelerini içermesine gerek yoktur. Eğitimsiz kişilerin kalabalık önünde konuşurken eğitimlilerden daha inandırıcı olması bu yüzdendir. [30] Şairler de "Kalabalığın kulağına cahillerin sözleri daha çekici gelir,"[65] der. Eğitimliler herkes tarafından kabul edilen geniş kapsamlı ifadeler kullanırken, eğitimsizler yakınlarda gerçekleşen ve herkesin deneyimleriyle tanıdığı olaylar hakkında konuşurlar. Bu yüzden hatip konuşurken rastgele her fikirden değil,

65 Euripides, *Hippolytos*, 989.

sadece dinleyicilerinin ve onların saygı duyduğu kişilerin kabul ettiği düşüncelerden yararlanmalıdır. [1396a] Aynı zamanda hatibi yargılayacak insanların tümü ya da çoğu bu düşüncelerin kabul edilirliğinden kuşku duymamalıdır ve hüküm[66] sadece mutlak doğru önermelere değil, doğru olması muhtemel önermelere de dayandırılmalıdır.

Bilinmesi gereken ilk şey şudur: Üzerinde konuşulacak ve fikir yürütülecek politik ya da herhangi başka bir alandaki [5] konuyla ilgili bütün verilere değilse bile çoğuna sahip olmalıyız. Yoksa hükmümüzü dayandıracağımız tanıtları çıkaracak kaynağımız olmaz. Mesela Atinalıların askerî gücünü, bunun kara gücü mü, deniz gücü mü, yoksa her ikisi birden mi olduğunu, [10] gelirlerinin miktarını, dostlarını ve düşmanlarını, bugüne kadar yaptığı savaşları, savaş yöntemlerini ve buna benzer başka şeyleri bilmeden Atina'nın savaşa girip girmemesi hakkında nasıl öneride bulunabiliriz? Salamis Deniz Savaşı'nı, Marathon Meydan Savaşı'nı, Herakles'in oğulları için neler yaptıklarını[67] ve buna benzer şeyleri bilmeden [15] Atinalılar hakkında nasıl övgüler yazabiliriz?[68] Övgüler bilindiği gibi, gerçeklemiş ya da gerçekleştiği varsayılan iyi olaylara dayandırılır. Suçlamalar da aynı şekilde, aleyhlerinde konuşulan [kişiler] hakkında söylenenler övülmeye layık olayların zıtlarına dayandırılır. Mesela [Atinalılar suçlanmak istendiğinde] diğer Hellenleri [20] ve özellikle barbarlara karşı yiğitçe savaşan Aiginalı ve Potidaialı bağlaşıklarını köleleştirmeleri ya da Atinalıların yaptığı buna benzer çirkin olaylar öne çıkarılır.

---

66 συνάγειν (synagein) Vargı ya da çıkarsama olarak da çevrilebilir.

67 Eurystheas'ın peşlerine düştüğü Herakles'in soyundan gelenler Atina'ya sığınmışlar, Kral Demophon da onlara koruma sağlamıştı. Euripides'in günümüze kadar gelen tragedyalarından ikisi (*Herakles* ve *Herakleidai*) bu konuyu ele alır.

68 Lysias, İsokrates, Platon ve Demosthenes gibi hatipler toplu cenaze törenlerinde ya da kutlama konuşmalarında Atina için övgüler yazarken genellikle bu konulara değinirlerdi.

Aynı şekilde, mahkemelerde konuşanlar da suçlama ya da savunmalarını davayla ilgili bütün verileri inceledikten sonra yapmalıdırlar. Konu Lakedaimon ya da Atinalı, [25] insan ya da tanrı olsun hep aynı şeyler yapılmalıdır. Öğüt vereceğimiz, öveceğimiz ya da kınayacağımız, savunacağımız ya da suçlayacağımız kişi Akhilleus ise bütün argümanlarımızı onunla ilgili gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan olgulara dayandırmalıyız. Övecek ya da kınayacaksak karakteri hakkında bildiğimiz iyi ya da kötü özelliklere, [30] suçlayacak ya da savunacaksak haklı ya da haksız oluşuna, öğüt vereceksek kendisiyle ilgili yararlı ya da yararsız şeylere değinmeliyiz. Herhangi başka bir konu hakkında konuşacağımız zaman da aynısını yapmalıyız. Mesela adalet hakkında, iyilik ve kötülük hakkında konuşacaksak [35] konuşmamızı adalet ve iyilik hakkında söylenebilecek şeylerden başlatmalıyız.

[1396b] Sonuç olarak, akıl yürütmesi kesin ya da muğlak olsun, fikirlerini savunmak isteyen her hatibin elindeki bütün verileri değil, sadece konusuyla ilgili olanlarını kullandığını görüyoruz. Aslında bir şeyin ilgisiz tanıtlar kullanılarak tanıtlanamayacağı düz mantıkla da bulunabilir. Bu durumda, Topika'da[69] belirttiğimiz gibi, hatip her özel konu hakkında tartışılması mümkün ve bizim akıl yürütmemize yararlı olabilecek bütün tanıtları seçip ayırmış olmalıdır. [5] Beklenmedik bir anda birdenbire karşımıza çıkan bir konuda konuşmamız gerektiğinde de aynı şekilde davranmalı, genel ve belirsiz ifadelerden kaçınmalıyız. Konumuza yoğunlaşmalı ve mümkün olduğunca konumuzla ilgili tanıtlar kullanmalıyız. Bunlar ne kadar çoksa düşüncelerimizi savunmamız da o kadar kolay, [10] konuyla ne kadar ilgiliyse konuşmamız da genellemelerden o kadar uzak ve inandırıcı olur. Genellemelere Akhilleus'tan bir örnek vermek gerekirse, onu övmek için yarıtanrı oluşunu ya da Troya Seferi'ne katılmasını öne çıkarmamamız gerektiği açıktır. Bu özellikler başka birçok

69 Aristoteles, *Topika*, 1.14.

kimse için de geçerlidir ve aynı övgüler Akhilleus'a olduğu kadar Diomedes'e de yapılabilir. [15] Kullanılması gereken özellikler sadece Akhilleus'a özgü olmalıdır. Onu övmek için Troyalıların en cesur savaşçısı Hektor'u ve Hellenlerin karaya çıkışını engelleyen yaralanmalara bağışıklı Kyknos'u[70] öldürmesi, çok genç yaşta ve yeminle buna bağlı olmadığı hâlde Troya Seferi'ne katılması ve buna benzer tanıtlar kullanılmalıdır.

Örtük tasımlar içinden seçim yapmanın ilk yöntemi budur [20] ve *topos*larla ilgilidir. Şimdi de örtük tasımların temel sınıfları hakkında konuşalım. "Örtük tasımların temel sınıfları" ve "*topos*" terimleriyle aynı şeyi kastediyorum. Önce açıklamak zorunda olduğumuz şeylerle başlayalım. İki tür örtük tasım vardır: Bir şeyin var olup olmadığını "tanıtlayan" ve bir şeyi "denetleyen" örtük tasımlar.[71] [25] İki tür arasındaki fark diyalektikteki akıl yürütme [tanıtlama] ile denetleme [çürütme] arasındaki farka benzer. Tanıtlayıcı örtük tasımla herkes tarafından kabul edilen önermelerden bir sonuç çıkarılır, denetleyici örtük tasımla da kabul edilmeyen önermelerden bir sonuç çıkarılmaya çalışılır.

Şimdi retoriğin her türü için yararlı ve zorunlu hemen hemen bütün *topos*lara [30] ve akıl yürütmemizde kullanabileceğimiz bütün önermelere sahip olduğumuz söylenebilir. İyi ile kötü, soylu ile soylu olmayan, adil ile adil olmayan hakkında örtük tasımlar üretebileceğimiz farklı insan karakterlerine, [1397a] tutkulara ve alışkanlıklara ilişkin *topos*ları daha önce araştırmıştık. Şimdi de retoriğin bütün türlerini,

---

70 Poseidon ile Kalyke'nin oğlu dev cüsseli, ak saçlı Kolonos kralı. Adının sözlük anlamı "kuğu"dur. Troya Savaşı'nda Troyalıların bağlaşığı olarak savaşa katıldı ve oğlu Tenes'le birlikte Akhaların karaya çıkışını engelledi. Akhilleus tanrısal kökeni sayesinde silahlarla yaralanamayan Kyknos'u tolgasının bağıyla boğdu. Poseidon oğlunun imdadına koşarak onu kuğuya dönüştürdü.

71 δεικτικά (deiktika) ve ἐλεγκτικά (elenktika). Bu iki tanım İngilizceye "demonstrative enthymeme" ve "refutative enthymeme" terimleriyle çevrilmiştir.

tanıtlayıcı ve denetleyici örtük tasımları ve örtük tasım gibi göründükleri hâlde tasım bile olmayan görünürde tasımları da göz önüne alarak farklı ve daha geniş bir bakış açısıyla *topos*ları yeniden inceleyelim. Bunları açıkça belirttikten sonra da [5] karşı tarafın örtük tasımlarına itiraz ve çürütmelerin nasıl yapılacağını göreceğiz.

23. Bölüm

Tanıtlayıcı örtük tasım elde edilebilecek bir *topos* "zıtlar"dır. Bir önermenin zıddının zıt özellikler taşıyıp taşımadığına bakılır ve eğer yoksa baştaki önerme çürütülür, varsa da öneri desteklenir. Mesela "ölçülü olmak yararlıdır, çünkü ölçüyü kaçırmak zararlıdır" [10] ya da *Messenia Söylevi*'nde dendiği gibi "bugün çektiğimiz sıkıntıların nedeni savaşsa durumun düzeltilmesi için barış gereklidir".

ya da

Kasıt gütmeden bize zarar verenlere
[15] *kızmamamız gerektiğine göre*
şükran borcumuz da olmamalı
mecbur oldukları için bize iyilik yapanlara.[72]

ya da

İnsanları yalanlarla ikna etmek
mümkün olduğuna göre tersini de kabullensen iyi olur
çoktur insanları ikna edemeyen gerçekler.[73]

Başka bir *topos* bir kelimenin farklı şekilde kullanılmasına [20] dayanır, çünkü kelimenin belirttiği kavram bütün

72 Kaynağı bilinmeyen bir tragedya alıntısı.
73 Euripides, *Thyestes*, Frag. 396, T.G.F.

hâllerinde ya vardır ya da yoktur. Her "haklı" şey aynı zamanda iyi değildir, aksi takdirde "haklı olarak" başımıza gelen her şey iyi olurdu. Oysa haklı olarak ölmek hiç de iyi bir şey değildir.

Başka bir *topos* farklı iki olgunun karşılıklı ilişkisine dayanır. Bir kişi bir başkasına iyi ve doğru bir davranışta bulunduğu zaman karşısındaki kişi de iyi ve doğru bir davranışa maruz kalır. Aynı şekilde, biri emir verirse muhatabı da bu emri yerine getirir. [25] Vergi mültezimi Diomedon vergiler hakkında, "Eğer bunları satmak[74] sizin için ayıp değilse, bizim satın almamız da ayıp değildir," demişti. Aynı şekilde, kendisine iyi ve doğru bir şey yapılan kişi hakkında ona bir başkasının iyi ve doğru şeyler yaptığını kabul edebiliriz. Ancak bu durumda yanlış bir sonuç çıkarmamız da mümkündür. Gerçekten de iki kişiden biri [30] iyi ve doğru bir davranışa maruz kalabilir, ancak ona bu şekilde davranılması ikilinin diğer kişisi sayesinde olmayabilir. [1397b] Bu durumda, söz konusu davranışa maruz kalanın bunu hak edip etmediğine ve diğer kişinin bunu yapma hakkına sahip olup olmadığına baktıktan sonra akıl yürüterek bize en uygun olasılığı seçeriz. Böyle durumlarda, Theodektes'in[75] *Alkmaion*'unda[76] olduğu gibi görüş ayrılığı çıkabilir. Alphesiboia ona, "Annenden nefret eden kimse yok muydu?" diye sorduğunda Alkmaion, "Burada araştırılması gereken şeyler var," demişti. [5] Alphesiboia ne demek istediğini sorunca da "Onun ölmesine karar vermişlerdi, ama benim öldürmememe!" diye yanıt vermişti.

---

74 Vergi toplama hakkının devredilmesi, iltizam.

75 Platon ile İsokrates'in öğrencisi ve Aristoteles'in yakın dostu tragedya yazarı ve hatip. Hiçbiri günümüze kadar gelemeyen elli tragedya ve retorik hakkında bir kitap yazmıştı.

76 *Alkmaion* tragedyası hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Alkmaion babası Amphiaraos'a ihanet ederek ölümüne neden olan annesi Eriphyle'yi öldürmüştü. Arkadia'nın Psophis kentine sığınarak günahlarından arınmış, Kral Phegeas'ın kızı Alphesiboia ile evlenmişti.

Demosthenes ile Nikanor'un katilleri arasındaki dava[77] da örnek gösterilebilir. [Katillerinin] onu haklı olarak öldürdükleri kararına varılınca onun da haklı olarak öldüğü düşünülmüştü. Thebai'de öldürülen adamın[78] [10] davasında da yargıçlardan bir adamın haklı olarak ölmesi durumunda onu öldürenlerin suçlu sayılmayacağı argümanıyla, ölen kişinin haklı olarak öldürülüp öldürülmemesi hakkında karar vermeleri istenmişti.

Başka bir *topos* "tanrılar her şeyi bilmediğine göre, insanlar çok daha azını bilir" örneğinde olduğu gibi "daha çok" ve "daha az" mantığına dayanır. Bu yaklaşıma göre bir şey bulunması daha çok mümkün olan yerde yoksa bulunması daha az mümkün olan yerde hiç yoktur. [15] "Babasını döven biri komşusunu da döver" önermesi az rastlanan olay gerçekleştiğine göre çok rastlanan olayın gerçekleşmesi daha kolaydır düşüncesine dayanır. Gerçekten de bir insanın babasına vurması komşusuna vurmasından çok daha az rastlanan bir durumdur. Aynı mantık şu durumda da geçerlidir: Bir yerde bulunma olasılığı büyük olan şey orada bulunmuyorsa bulunma olasılığı küçük olan şey de bulunmaz ya da bir yerde bulunma olasılığı küçük olan şey orada bulunuyorsa bulunma olasılığı büyük olan şey de haydi haydi bulunur. Söz konusu şeyin var olduğunu ya da var olmadığını göstermek istediğimizde bu iki önermeden işimize yarayanını seçeriz. [20] Bu argüman birbirine eşit şeyler hakkında konuşmak istediğimizde de kullanılabilir. Bu yüzden şöyle denmiştir:

> *Oğullarını kaybeden baban acınacak hâlde de*
> *yiğit oğlunu kaybeden Oineus acınacak hâlde değil mi?*[79]

---

77 Bu Demosthenes tanınmış hatip değil, general olarak görev yapmış bir adaşıdır. Söz konusu dava hakkında başka bir şey bilinmiyor.

78 Sürgün Thebaili Ksenophon'un *Hellenika*, VIII, 3'te andığı Euphron'dur.

79 Antiphon'un *Meleagros* tragedyasından alıntı (T.G.F. 885).

Bu mantıkla şöyle düşünceler üretilebilir: "Theseus yanlış bir şey yapmadıysa Aleksandros da yapmamıştır,"[80] "Tyndareos'un oğulları yanlış bir şey yapmadıysa Aleksandros da yapmamıştır,"[81] ve "Hektor Partoklos'u öldürmekle iyi yaptıysa Aleksandros da Akhilleus'u öldürmekle iyi yapmıştır." [25] Aynı şekilde, "herhangi bir sanatın ustaları kötü insanlar değilse filozoflar da değildir", "sıklıkla ölüme mahkûm edilen generaller kötü insanlar değilse sofistler de değildir" ve "herhangi bir insan sizin onurunuzu zedelememeye özen gösteriyorsa, sizler de Hellenlerin onurunu zedelememeye özen göstermelisiniz" düşünceleri de üretilebilir.

[30] Başka bir yol olayların zaman içindeki sırasına dayanır. İphikrates'in Harmodios aleyhine söylevi buna örnek gösterilebilir:

Yerine getirdiğim bu işi yapmadan önce onu yaptığım takdirde heykelimin dikilmesini isteseydim kabul etmeyecek miydiniz, şimdi niye reddediyorsunuz? İhtiyacınız varken beklentilerinize yönelik sözler vermemeli ve işiniz bittikten sonra verdiğiniz o sözlerden caymamalısınız.[82]

Philippos'un Attika'ya sefer yapmak üzere [1398a] kendi topraklarından geçmesine izin vermeye ikna etmek için Thebaililere söylenenler de bu yaklaşıma örnek gösterilebilir:

Philippos Phokaialılara karşı savaşınızda sizlere yardım etmeden önce öyle bir talepte bulunsaydı kesinlikle kabul

80 Mitolojiye göre Theseus, Aleksandros'tan (Paris) önce Güzel Helene'yi kaçırmıştı. Aristoteles'in *Retorik*'te Aleksandros'tan söz ettiği bütün pasajlar hatip Polykrates'in *Aleksandros'a Övgü* eserindendir.

81 Güzel Helene'nin ağabeyleri Kastor ve Polydeukes Leukippos'un kızlarını kaçırmışlardı.

82 Lysias'ın yazdığı ve günümüze kadar gelemeyen bir söylevden alıntı. Spartalıları MÖ 393'te yenen Atinalı general İphikrates'in bir heykelinin dikilmesi teklif edilmişti. Ancak (büyük bir ihtimalle tiran Hipparkhos'u öldüren halk kahramanı adaşının soyundan gelen) Harmodios buna karşı çıkmıştı.

ederdiniz. [Şart koşmadan] size yardım ettikten sonra topraklarınızdan geçmesine izin vermemeniz yanlıştır.[83]

Başka bir yol rakibimizin söylediklerini kendisinin aleyhine kullanmaya dayanır. [5] Bu etkili yöntem *Teukros*'ta[84] ve İphikrates'in Aristophon'la konuşmasında farklı şekilde uygulanmıştır. İphikrates Aristophon'a, "Para karşılığında donanmaya ihanet eder misin?" diye sormuş, "Hayır," yanıtını alınca da "Sen bir Aristophon iken donanmaya ihanet etmezsin de bir İphikrates olan ben mi ihanet edeceğim?" demişti. Ancak bu yöntemi kullanabilmek için muhatabımızın söz konusu suçu işlemeye bizden daha yatkın olması gerekir. [10] Mesela Aristeides[85] aleyhine konuşurken onun inandırıcılığını sorgulamak bizi gülünç duruma düşürebilir. Genellikle suçlayan taraf sözü edilen konuda daha iyi karakterli olduğunu iddia ettiği zaman söyledikleri bu şekilde çürütülmelidir. Kendi yaptığı ya da yapabileceği şeyler için başkasını suçlayan ya da kendisinin yapmadığı [15] ve yapmayacağı şeyleri başkasına salık verenler gülünç duruma düşerler.

Başka bir yol tanımlardan türetilir. Mesela "daimonion"[86] nedir sorusuna "tanrı" ya da "tanrının eseri" yanıtı verilebilir. Ancak daimonionun tanrının eseri olduğuna inanan insan tanrıların varlığını yadsıyamaz. Soyluluğun yüksek

83 Büyük İskender'in babası II. Philippos MÖ 339'da topraklarından Attika'ya geçiş izni almak için Thebaililere bir elçi göndermiş, ancak Atinalılar Thebailileri bu izni vermemeye ikna etmişti.

84 Aristoteles Sophokles'in günümüze kadar gelemeyen tragedyası *Teukros*'a değiniyor olmalı, ancak bu kısım el yazmaları yıpranmış olduğundan iyi okunamamıştır.

85 Themistokles'in rakibi Atinalı siyasetçi ve general (MÖ 550-467). Athena tapınağının mali işlerini yönetirken gösterdiği dürüstlük sayesinde Dürüst Aristeides olarak tanınıyordu.

86 Aristoteles "daimonion" kelimesini kullanarak doğrudan Sokrates'e atıfta bulunuyor. Sokrates kendisini bazı şeyler yapmaya zorlayan ve "daimonion" adını verdiği manevi gücü öne sürerek ateist olduğuna dair suçlamayı çürütmeye çalışmıştı. Bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması*, 27b.

karakterli insanlara özgü olduğunu savunan İphikrates [20] bu düşüncesini Harmodios ile Aristogeiton'un soylu eylemlerinden önce soylulukları olmamasına dayandırmıştı. Davranışları onların davranışlarına rakibinin davranışlarından daha yakın olduğu için de onlara rakibinden daha yakın akraba olduğunu söylemişti. Benzer bir örnek de "Sefih insanlar tek bir kadının bedeniyle tatmin olamayanlardır," diyen Aleksandros'ta bulunabilir.[87] [25] Başka bir örnek de Sokrates'in Arkhelaos'un davetini reddederken gösterdiği nedendir. Sokrates, "Bir insan kendisine yapılan kötülüğe karşılık veremediği zaman aşağılandığı gibi, kendisine yapılan iyiliğin karşılığını veremediği zaman da aşağılanır,"[88] demişti. [30] Sıraladığımız bütün bu örneklerde hatip önce belirli bir şeyin tanımını verir, sonra da bu tanıma göre akıl yürütür.

Başka bir yol bir kelimenin farklı anlamlarının incelenmesine dayanır. *Topika*'da "doğru olarak" ifadesinin anlamları irdelendiği gibi.[89]

Başka bir yol mantıksal bölünmeye dayanır. Mesela insanların suç işlemek için üç nedenlerinin olduğunu varsayalım: bu, öbürü ve diğeri. [35] Eğer bir kişinin iki neden yüzünden suç işlemesi mümkün değilse, suçlama yapacak olanlar üçüncü nedene hiç değinmezler.

Başka bir yol tümevarıma dayanır. [1398b] Mesela Peparethoslu[90] bir kadın, "Bütün kadınlar çocuklarının babasının kim olduğunu en iyi kendileri bilir," demişti. Nitekim

87 Polykrates'e atfedilen Aleksandros (Paris) hakkında yazılmış bir törensel konuşmaya değiniliyor olmalı. Paris burada sadece Helene'nin aşkıyla yetindiğini söyleyerek sefih olmadığını kanıtlamaya çalışıyordu.

88 Makedonya kralı Arkhelaos dönemin aydınlarını sarayında konuk etmekten hoşlanırdı. Euripides ve Agathon davetini kabul ederek yanında uzun süre kalmışlardı. Bkz. Ksenophon, *Sokrates'sin Savunması*, 17. Sokrates'in Arkhelaos'un sarayına davet edildiğine dair bu pasajdan başka bir kayıt yoktur.

89 Aristoteles, *Topika*, 1. 15.

90 Peparethos, Kyklad Adaları'ndan biri olan Skopelos'un eski adıdır.

Atina'da Mantias[91] ile oğlu arasındaki dava çocuğun annesinin beyanıyla sonuçlanmıştı. Aynı şekilde, Thebai'de İsmenias ile Stilbon arasındaki davada Dodonis [5] oğlu Thettaliskos'un babasının İsmenias olduğunu söyleyerek bunu herkese kabul ettirmişti. Tümevarıma başka bir örnek Theodektes'in *Yasa*'sından[92] verilebilir:

Atlarımızı başkalarının atlarına iyi bakamayanlara ve gemilerimizi başkalarının gemilerini batıranlara emanet etmediğimiz gibi, başkalarının güvenliğini sağlayamayanlardan da bizim güvenliğimizi sağlamalarını bekleyemeyiz.

Tümevarıma başka bir örnek Alkidamas'ın "herkes bilge [hemşerilerine] saygı gösterir" özdeyişini tümevarımla desteklemesidir. Nitekim Paroslular sivri diline rağmen Arkhilokhos'a, Khioslular kendi yurttaşları olmamasına rağmen Homeros'a ve Mytileneliler kadın olmasına rağmen Sappho'ya hep büyük saygı göstermişlerdir. Lakedaimonlar edebiyata fazla değer vermedikleri hâlde Khilon'u senatolarına üye yapmışlar, [15] İtalya'daki Hellenler Pythagoras'a saygı duymuşlar ve Lampsakoslular yabancı olmasına rağmen Anaksagoras'ın cenazesini devlet töreniyle kaldırmışlardı, hâlâ da onu saygıyla anarlar. Aynı şekilde, Atinalılar Solon Yasaları ve Lakedaimonlar Lykourgos Yasaları altında refah içinde yaşamış, [20] Thebai de yöneticileri filozoflar arasından çıkmaya başladıktan sonra hızla gelişmiştir.[93]

---

91 Demosthenes, *Boiotialıya Karşı*, 39 ve 40. Mantias'ın Manthitheos adında meşru evliliğinden olma bir oğlu, Plangon'la olan ilişkisinden doğma iki gayrimeşru oğlu vardı. Mantias önce oğullarını tanımamış, ancak annelerinin beyanından sonra kabul etmek zorunda kalmıştı.

92 Lykia'nın Phaselis kentinde doğmuş olan filozof, hatip ve şair. İsokrates, Platon ve Aristoteles'in öğrencisiydi. Halikarnas kralı Mausolos'un cenazesinde konuşma yapmak üzere davet edilmişti. Theodoktes *Yasa*, Frag. 5, Sauppe.

93 İkisi de filozof olan Epaminondas ve Pelopidas'ın yönetimi altında Thebai en parlak dönemini yaşamıştı.

Başka bir yol benzer ya da zıt bir konu hakkında daha önce verilmiş bir karardan yararlanmaya dayanır. Özellikle de bu karar insanların her zaman kabul ettiği bir kararsa ya da insanların çoğunun, bilgelerin tümünün ya da çoğunun, erdemli insanların, yargıçların kendilerinin ya da yargılarını takdir ettikleri insanların, denetimleri altında olduğumuz için karşı çıkmamızın mümkün olmadığı kişilerin ve tanrılar, [25] babalar ya da öğretmenler gibi karşı çıkmamızın doğru olmadığı kişilerin kabul ettiği bir kararsa çok etkili olabilir. Autokles'in[94] Miksidemides aleyhine konuşurken, "İntikam tanrıçaları Eumenisler Areios Pagos'ta yargılanmayı kabul ettikleri hâlde, Miksidemides'in yargılanması mı yakışıksız olacak?" demesi bu *topos*a örnektir. Sappho'nun "tanrıların değerlendirmesine göre ölüm kötü bir şey, yoksa kendileri de ölürlerdi" saptaması da bu yöndedir. [30] Aynı şekilde, Aristippos[95] Platon'un gereğinden fazla dogmatik konuştuğunu görünce, Sokrates'i kastederek, "Ama ortak dostumuz hiç öyle konuşmazdı," demişti. Hegesipolis[96] de daha önce Olympia'da Zeus'tan kehanet aldıktan sonra Delphoi'de [1399a] Apollon'a babasıyla aynı fikirde olup ol-

---

94 MÖ 371'de Atina'nın Sparta elçisi. Ksenophon iyi bir hatip olduğunu söyler, (*Hellenika*, VI. Kitap). Sparta yanlısı Otuz Tiran döneminde ölüme mahkûm edildi. Burada Aiskhylos'un *Eumenides* tragedyasından esinlenerek Areios Pagos'ta yargılanmayı kabul eden intikam tanrıçalarını örnek gösteriyor ve bu argümanla yargılanmayı kabul etmeyen Miksidemides'i ikna etmeye çalışıyor.

95 MÖ 435-386 yılları arasında yaşamış olan düşünür. Sokrates'in öğrencisi olan Aristippos, Kyrene Okulu'nun kurucusu olarak bilinir. Eserlerinden hiçbiri günümüze ulaşmamış olan filozof, acıdan kaçınan ve akla ya da ölçülülüğe dayalı doğrudan hazzı temele alan bir ahlak öğretisi geliştirmiştir.

96 Ksenophon olayı ayrıntılarıyla anlatır (*Hellenika*, 4.7.2.). Spartalılar Argos'u ele geçirmek üzere kentin yakınlarına geldiklerinde Argoslular dinî bir bayramı kutladıkları için kutsal ateşkeste olduklarını, savaşmak istemediklerini söylediler. Sparta'nın iki kralından biri olan Hegesipolis bu fırsattan yararlanarak kente girmenin doğru olup olmayacağını Zeus'un Olympia'daki tapınağına sormuş ve olumlu yanıt almış. Sonra da bu yanıtı onaylatmak için aynı soruyu Yunan dünyasının en büyük kehanet merkezi olan Delphoi'deki Apollon Tapınağı'na sormuş.

madığını sormuştu. Böyle yaparak Apollon'a babasına karşı gelmesinin ayıp olacağını ima etmişti. İsokrates, Perseus öyle değerlendirdiği için Helene'nin iyi bir kadın olması gerektiğini söylemişti.[97] Aynı şekilde, tanrıçalar hakem olarak onu seçtikleri için Paris'in[98] ve "Konon yenildiği zaman başka herkesi es geçerek ona sığındığı için" [5] Euagoras'ın[99] da iyi insanlar olduğunu söyler.

Başka bir yol konunun bölümlerini ayrı ayrı ele almaya dayanır. Topika'da anlatıldığı gibi[100] ruhun nasıl bir "hareket" olduğunu araştırırken, şu ya da bu türden olmak zorunda olduğuna karar vermiştik. Theodektes'in *Sokrates*'inde[101] de böyle bir örnek buluruz. [10] "O hangi tapınağa saygısızlık etmiş, devletin tanıdığı hangi tanrıyı onurlandırmayı ihmal etmişti?"

Genellikle her şeyin iyi ya da kötü birer sonucu olabileceği için bir şeyin yapılmasını önermek ya da ondan caydırmak ve birilerini suçlamak ya da savunmak, övmek ya da yermek için belirli olayların olası sonuçlarına dayanan başka bir yol da vardır. [15] Eğitimli olmak insanların kıskançlığını körüklediği için kötüdür, ama aynı zamanda bilgeliğe götürdüğü için iyidir de. Buradan kıskanılmak kötü olduğu için eğitim almamalı ya da bilgeliğe ulaşmak için eğitim almalıyız hükümlerine varabiliriz. Daha önce bahsettiğimiz "güçlü" hakkındaki *topos*un ve birkaç başka ayrıntının eklenmesiyle Kallippos'un[102] öğrettiği retorik sanatı bundan ibarettir.

Az önce kullandığımız yöntemle birbirine zıt iki şeyi aynı anda önermek [20] ya da engellemek istediğimizde kullandı-

97 Bkz. İsokrates, *Helene*, 18-22.

98 Bkz. İsokrates, *Helene*, 41-48.

99 Atinalı general Konon MÖ 405'te Aigos Potamoi'deki deniz savaşında hezimete uğradığında idama mahkûm edileceğinden korkarak Kıbrıs kralı Euagoras'a sığınmıştı. Bkz. İsokrates, *Euagoras*, 51-52.

100 *Topika*, 111a 33-111b 12

101 Theodektes de Platon, Ksenophon ve başkaları gibi *Sokrates'in Savunması* adlı bir kitap yazmıştı. Frag. 1, Sauppe.

102 İsokrates'in öğrencisi, Atinalı retorik öğretmeni.

ğımız bir tanıtlama yolu daha vardır. İki yol arasındaki fark şudur: Birincisinde herhangi iki şey, ikincisinde birbirlerinin zıddı iki şey karşılaştırılır. Mesela bir rahibe oğlunu siyasete girmemeye ikna etmek için şöyle konuşmuştu: [25] "Doğruları savunursan insanlar, yanlışları savunursan tanrılar senden nefret edecek. Ama öte yandan doğruları savunursan tanrılar, yanlışları savunursan insanlar seni sevecek." "Tuzu çamuruyla birlikte satın almak" atasözü de aynı şeyi söyler. İki zıt şeyin birbirinin zıddı bir iyi ve bir kötü sonuca sahip olması [30] durumuna "çatallanma"[103] denir.

İnsanlar alenen ve gizlice aynı şeyleri söylemezler. Alenen doğruyu ve güzeli savunurken içten içe kendi çıkarlarını kollarlar. Birbiriyle çelişen bu iki yaklaşımdan aleni olanını baz alarak gizli olanına uygun hüküm çıkarmak ya da tersini yapmak mümkündür. [35] Paradokslardan yararlanan *topos*ların en iyisi budur.

Başka bir yol da mantıksal benzerliğe dayanır. Mesela İphikrates buluğ çağındaki oğlundan sadece uzun boylu olduğu için kamusal bir maddi yükümlülük[104] üstlenmesini istediklerinde, "Uzun boylu çocukları yetişkin saydığınıza göre, kısa boylu yetişkinleri de çocuk saymalısınız," demişti. [1399b] Theodektes *Nomos*'ta şöyle der: "Hizmetleri karşılığında Strabaks ve Kharidemos gibi paralı askerleri yurttaşlığa kabul ettiğinize göre, onulmaz zararlara neden olan paralı askerleri de sürgüne göndermeniz gerekmez mi?"

---

103 βλαίσωσις (blaisosis). Terimin türetildiği βλαισός (blaisos) kelimesinin sözlük anlamı "çarpık ya da kıvrılmış". Latince "retorsio argumenti" terimiyle açıklanabilecek olan kavram İngilizce'ye "divarication" terimiyle çevriliyor.

104 λειτουργία (leitourgia). Antik Atina'da zengin yurttaşlardan diplomatik bir heyetin seyahat masrafı, tiyatro piyesi sahnelenmesi, savaş gemisi yapımı ve bakımı gibi kamu yararına birtakım masraflar yüklenmeleri istenirdi. Onur verici dolaylı bir vergi olan bu yükümlülüğü kabul etmek istemeyen yurttaş kendi yerine bir başkasını önerirdi ve o da kabul etmezse mahkemeye başvururlardı.

[5] Başka bir *topos*, iki sonuç aynı olduğu zaman onları doğuran nedenler de aynıdır düşüncesine dayanır. Ksenophanes,[105] "Tanrıların doğduğunu ileri sürmek, öldüklerini söylemek kadar inançsızlık belirtisidir. Her iki cümle de tanrıların var olmadığı bir dönemin varlığından söz eder," demişti. [10] Bu yol genel olarak iki farklı önermeden aynı sonucun çıkarılabileceğini varsayar. Mesela, "Burada İsokrates hakkında değil, mesleği hakkında karar vereceksiniz, felsefeyle uğraşmak gerekir mi yoksa gerekmez mi?"[106] ya da "toprak ve su vermek köle olmayı kabullenmek demektir" ya da "ortak barışa katılmak[107] [Makedonların] emirlerine boyun eğmek anlamına gelir." [15] Bu iki ifadeden işimize en çok yarayanını seçeriz.

Başka bir yol insanların zaman içinde tercihlerini değiştirerek bir süre sonra ilk tercihlerinin zıddını tercih etmelerine dayanır. "Sürgündeyken vatanımıza geri dönmek için savaşıyorduk, geri döndükten sonra da savaşmamak için sürgünü mü seçeceğiz?"[108] örtük tasımı bu yaklaşıma örnektir. [20] Burada insanlar önce vatanlarına geri dönmek için savaşıyor, sonra da savaşmamak için vatanlarını terk etmeye razı oluyorlar.

Başka bir yol bir olayın olası nedenlerinden birinin o olayın gerçek nedeni olduğunu iddia etmeye dayanır. Birinin sadece geri alındığında hissettireceği acı için diğerine hediye verdiğini söylemek buna örnek gösterilebilir. Aşağıdaki dizeler de aynı şeyi anlatır:

---

105 MÖ 570-480 yıllarında yaşamış Sokrates öncesi Kolophonlu filozof. Geleneklere, kehanetlere ve özellikle halkın insan biçimli çok tanrıcılık anlayışına karşı çıkmıştır.

106 İsokrates'in *Peri Antidoseos* adlı söylevinden, 15. 173.

107 Khaironia Savaşı'ndan (MÖ 338) sonra Spartalılar hariç diğer Yunanlılar ile II. Philippos yönetimindeki Makedonlar arasında imzalanan barış anlaşması. İskender iki yıl sonra anlaşmayı yenilemişti.

108 *Lysias* 34.11. MÖ 404'te Spartalıların Atina'dan kovarak Pire'de yaşamaya mecbur bıraktığı, ama daha sonra savaşarak vatanlarına geri dönmeyi başaran Atinalılar konu ediliyor.

[25] *Geri aldığında neden olacağı acıyı artırmak için çoğu insana büyük mutluluk tattırır tanrı, onlara iyilik olsun diye değil.*[109]

Antiphon'un *Meleagros*'unda da buna benzer bir ifade vardır.

Canavarı öldürmek için değil, Meleagros'un yiğitliğini bütün Yunanistan'a duyurmak için...[110]

Theodektes'in *Aias* tragedyasında da Diomedes'in onurlandırmak için değil, [30] maiyetinde kendinden daha değersiz birini götürmek istediği için Odysseus'u seçtiği[111] söylenir. Gerçekten de böyle davranmasının olası nedenlerinden biri budur.

Adli ve politik söylevde insanları bir şey yapmaya özendiren ya da caydıran, bir şey yaptıran ya da yaptırmayan nedenleri incelemeye dayanan bir *topos* da vardır. Nedenler var olduğunda söz konusu şey yapılır, var olmadığında da o şey yapılmaz. [35] Yani herhangi bir şeyin yapılması mümkün, kolay, bize ve dostlarımıza yararlı ya da düşmanlarımıza zararlı ise ve bize zararı olsa bile sağlayacağı yarar zarardan fazla olacaksa o şey yapılır. [1400a] Bir şeyi yapmak istediğimizde şimdi söylediklerimize göre, yapmamak için de onların zıtlarına göre akıl yürütürüz. Adli söylevlerde de suçlama ya da savunma yapmak için aynı şekilde düşünürüz, bir şeyi yapmayı özendiren tanıtları suçlamada bulunurken, yapmaktan caydıran tanıtları da savunmadayken kullanırız. [5] Bu *topos* Pamphilos ve Kallippos'un[112] retorik sanatının özüdür.

109 Bilinmeyen bir tragedyadan alıntı.

110 Antiphon, *Meleagros*, Frag. 2, T.G.F. 792.

111 Söz konusu seçim için bkz. Homeros, *İlyada*, X 227-247.

112 Haklarında fazla bir şey bilmediğimiz Atinalı hatipler.

Başka bir yol da imkânsız görünen, ama gerçekleşeceklerine inanılan olayların, olmuş ya da olmak üzere olmasalar gerçekleşeceklerini kimsenin düşünmeyeceğini savunmaya dayanır. Bu tür olayları diğerlerinden daha da inandırıcı bulduğumuzu bile söyleyebiliriz, çünkü insanlar sadece gerçekleşen ya da gerçekleşmeleri mümkün olan şeylere inanmaya yatkındırlar. [10] Bu yüzden herhangi bir şey inandırıcı ve mümkün değilse de gerçekleşebilir, çünkü onun gerçek olduğuna inanma nedenimiz nasıl göründüğü değildir. Pittheuslu Androkles[113] bir yasa aleyhine konuşurken, yasaları düzeltmek için de bir yasa gerektiğini söylediği zaman aleyhinde tezahürat yapan dinleyicilerine şöyle yanıt vermişti: "Ne kadar inanılmaz ve imkânsız görünse de [15] tuzlu su içinde yaşayan balıkları pişirirken tuz ekeriz ve zeytinyağı onlardan üretildiği hâlde zeytinleri bozulmasınlar diye zeytinyağı içinde muhafaza ederiz."

Karşımızdakinin tezlerini çürütmek için kullanılabilecek başka bir *topos* da karşı tarafın tezlerinde zaman, davranış ve konuşma açılarından çelişkiler bulmaktır. Bunu "sizi sevdiğini iddia ediyor ama Otuz Tiran yönetimiyle iş birliği yapmıştı" örneğinde olduğu gibi rakibin çelişkilerine değinerek yapabiliriz. "Rakibim dava açmaya meraklı olduğumu söylüyor, ama tek bir dava bile açtığımı kanıtlayamaz" örneğinde olduğu gibi aleyhimizdeki iddialara değinerek de yapabiliriz. [20] Son olarak da "o kimseye hiç borç para vermediği hâlde ben içinizden birkaç kişinin borçlarını üstlenip ödemiştim" örneğinde olduğu gibi kendimizi rakibimizle karşılaştırarak yapabiliriz

Başka bir yol bir kişi hakkında olumsuz önyargılar varsa, iftiraya uğrayan kişi ya da olaylarla ilgili gerçekleri açıklayarak oluşan yanlış izlenimlerin düzeltilmesine dayanır. Mesela oğlunu [doğduğunda] gizlice başka bir kadının yanına veren bir kadın onunla öpüşürken görüldüğünde, gencin

113 Alkibiyades'in sürgün edilmesinin sorumlusu Atinalı demagog.

oğlu olduğu öğrenilince zina yapmadığı anlaşılmıştı. [25] Aynı şekilde, Theodektes'in *Aias* tragedyasında Odysseus Aias'a ondan daha cesur olduğu hâlde bunun yeterince bilinmemesinin nedenlerini anlatır.

Bir olayın nedeni varsa o olayın gerçekleştiğini, yoksa gerçekleşmediğini savunmaya dayanan bir yol da vardır. Nedenle sonuç hep birlikte var olurlar, neden yoksa sonuç da olamaz. Mesela Thrasybulos, Leodamas'ı Otuz Tiran döneminde Akropolis'te sütuna kazılmış adını silmekle suçladığında,[114] Leodamas böyle bir şey yapmadığını, adı sütunda kazılı kalsaydı [35] Otuzların kendisine daha çok güveneceğini söylemişti.

Başka bir yol da önerilen, yapılmış ya da yapılmakta olan şeyden daha iyisinin yapılıp yapılmadığına ya da yapılabilip yapılamayacağına bakmaktır. İnsanlar kötü olanı bilerek ve isteyerek seçmediğine göre, [1400b] suçlanan kişinin yapacak daha iyi şeyleri varken kendisine atfedilen suçu işlemeyeceği gösterilmiş olur. Ancak bu yaklaşım pek de güvenilir değildir, çünkü seçilecek yollardan hangisinin daha iyi olduğu, çoğu zaman başta değil, her şey olup bittikten sonra anlaşılır.

[5] Başka bir yol yapılmak üzere olan bir şeyi daha önce yapılan bir şeyle kıyaslayarak aralarında zıtlık olup olmadığına bakmaya dayanır. Mesela Elealılar Ksenophanes'e Leukothea'nın[115] yasını tutup onun adına kurban kesip kesmemeleri gerektiğini sorduklarında, Ksenophanes onlara Leukothea'yı tanrıça olarak düşünüyorlarsa yasının tutu-

114 Vatan hainlerinin adları Akropolis'te bir pirinç sütuna kazılırdı. Leodamas oligarşi yanlısı, Thrasybulos demokrasi yanlısı siyasetçilerdi. Leodamas demokratik yönetim zamanında halk ve demokrasi düşmanı olarak suçlandığında, bu suçlamanın oligarşik Otuz Tiran döneminde avantaj sayılabileceğini söylemek ister.

115 Leukothea Kadmos'un kızıydı ve Thebai kralı Athamas'ın karısı İno'nun tanrılaştıktan sonra aldığı addı. Kocası delirip ona kötü davranmaya başlayınca küçük oğlu Melikertes ile birlikte denize atlayıp intihar etmişti.

lamayacağını, ölümlü bir kadın olarak düşünüyorlarsa da adına kurban kesmenin doğru olmayacağını söylemişti.

Başka bir yol suçlamayı ya da savunmayı daha önce yapılmış hatalara dayandırmaktır. [10] Karkinos'un[116] *Medea*'sında ortada görünmedikleri için Medea'ya çocuklarını öldürdüğü suçlaması yapılır. Gerçekten de Medea çocuklarını yanından uzaklaştırmakla hata etmiştir. [15] Kendini savunurken çocuklarını değil, kocası İason'u öldürmesi gerektiğini ve çocuklarını öldürmüş olsa bile asıl hatasının kocasını öldürmemesi olduğunu söyler. Örtük tasım kullanan bu yöntem Theodoros'un[117] *Retorik Sanatı*'nın birinci kitabının özünü oluşturur.

Başka bir yol isimlerden anlamlar çıkarmaktır. [20] Mesela Sophokles,

Adın kadar sertsin Sidero,[118] der.

Bu yöntem tanrıları övmede çok kullanılır. Aynı şekilde, Konon Thrasybulos'a[119] cesur kararlar alan biri olduğunu söyler. Herodikos da Thrasymakhos'a[120] savaşlarda cesaretle savaştığını, Polos'a her zaman bir tay[121] olarak kalacağını [25] ve yasa koyucu Drakon'un[122] yasalarının insan tarafından değil, bir ejderha tarafından yapılmış kadar sert olduğunu söyler. Euripides'in aynı adlı tragedyasında Hekabe Aphrodite için şöyle der:

Nasıl da benzeşiyorlar tanrıçanın adıyla delilik.[123]

---

116 Genç Karkinos 160 tragedya yazan ve 11 birincilik kazanan MÖ IV. yüzyılın tanınmış tragedya yazarıydı (T.G.F. p. 798).

117 Byzantionlu Theodoros MÖ V. yüzyılın tanınmış hatiplerindendi.

118 Sophokles, *Tyro* (Frag. T.G.F. 597). Dize Tyro'nun zalim üvey annesi Sidero'ya değinir. σίδηρος (sideros) demir.

119 Θρασύβουλος (thrasybulos) cesur kararlar alan.

120 Θρασύμαχος (thrasymakhos) cesaretle savaşan.

121 Πῶλος (polos) tay. Konudan konuya atlaması kastediliyor.

122 Δράκων (drakon) ejderha, canavar.

123 Euripides, *Troyalı Kadınlar*, 990. Deliliğin Yunanca karşılığı ἀφροσύνη (aphrosyne) Aphrodite adını çağrıştırır.

Khairemon[124] da şunları yazar: [30]

Başına gelecek felaketleri önceden adında taşıyordu Pentheus.[125]

"Denetleyen" örtük tasımlar "tanıtlayan" örtük tasımlardan daha popülerdir. Birbirlerine zıt önermeleri bir arada içerdiklerinden dinleyiciler tarafından daha kolay anlaşılabilirler. İster denetleyen, ister tanıtlayan olsun örtük tasımların en beğenilenleri ilk başta nereye varacakları belli olmadığı hâlde [35] sonradan sonucu tahmin edilebilenlerdir, çünkü dinleyiciler hatibin konuşmasını izlerken sözünü nereye getireceğini doğru tahmin etmekten keyif alırlar. Aynı şekilde, [zorlukla takip edildikleri hâlde] tam olarak ifade edilir edilmez anlaşılabilen örtük tasımlar da beğenilir.

24. Bölüm

Gerçek tasımlar ve öyle göründükleri hâlde gerçek olmayan tasımlar var olduğuna, [40] örtük tasımlar da bir tasım türü olduklarına göre gerçek ve gerçek göründükleri hâlde gerçek olmayan örtük tasımlar da vardır.

Görünürde gerçek tasımlar için de *topos*lar vardır ve bunlardan biri dilsel anlatıma dayanır. [1401a] Bunun bir türü diyalektikte olduğu gibi herhangi bir akıl yürütme olmaksızın son cümleyi daha öncekilerin sonucuymuş gibi göstermektir: "Dolayısıyla şu ve şu doğru değildir," ya da "Dolayısıyla şunun ve şunun olması gerekir." Oysa örtük tasımlarda, yoğun ve çelişkili bir şekilde ifade edilen her şey örtük tasım olarak görülebilir, [5] çünkü örtük tasımların kullandığı dilsel anlatımla ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu *topos* dilsel

124 Sokrates'in öğrencisi, MÖ IV. yüzyıl Atinalı tragedya yazarı.

125 Frag. 4, T.G.F. Pentheus adı πένθος (penthos) yastan türetilmiştir.

anlatımla gerçekleştirilir. Akıl yürütmediğimiz hâlde akıl yürüttüğümüz izlenimini vermek için birkaç farklı tasımın önermelerini kullanmak yararlı olabilir.

[10] *Bazılarını kurtarıp bazılarını cezalandırdı ve Hellenleri özgürlüğe kavuşturdu.*[126]

örneğinde olduğu gibi her önerme daha önce farklı akıl yürütmelerle tanıtlanmıştı, ancak bir araya getirildiklerinde yeni bir vargıya varılmış gibi oluyor.

Bu *topos*un başka bir türü sesteş kelimelerin kullanımına dayanır. Adı dinsel törenlerin en kutsalı olan "*Mysteria*"lara benzediğine göre, "*mys*" yani "fare" soylu bir hayvandır vargısı buna örnek gösterilebilir.[127] [15] Köpeği, yani "*kyon*"u övmek için onu gökyüzündeki *Kyon*'la [Sirius Yıldızı] birlikte anmak ya da Pindaros'un Pan için yazdığı dizeleri kullanmak da aynı sonucu verir:

Hey kutsanmış yaratık, Büyük Tanrıça'nın
binbir yüzlü köpeği demişti senin için Olympos
tanrıları...[128]

[20] "Köpek olmamak" onur kırıcı olduğu için "köpek olmanın" onurlandırıcı olduğunu savunmak da öyledir.[129] Tanrılar arasında "ortak" sıfatıyla sadece o anıldığı için

126 İsokrates, *Euagoras* 9. 65-69. Söz konusu üç edim Kıbrıs'taki Salamis kentinin kralı Euagoras'a atfediliyor.

127 Mys ve mysterion kelimelerinin benzeşmesine dayandırılan bu örnek Polykrates'in *Myos engomion* (*Farenin Övgüsü*) eserinden alınmıştır.

128 Pindaros, *Parthenia*, Frag. 86, Bowra. Parthenionlar flüt eşliğinde kızlar korosu tarafından okunan ilahilerdi. Pan burada Olympos öncesi doğa ve bereket tanrıçası Kybele'nin köpeği olarak anılıyor.

129 Antikiteden beri bu cümle farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları evin koruyucusu olan evcil köpek kavramıyla, başkaları da kinik filozoflarla ilişkilendirmeye çalışmışlardır.

Hermes'in en sosyal tanrı olduğunu[130] söylemek de öyledir. Aynı şekilde, iyi insanların "paraya değer" değil de "sözü edilmeye değer" deyimiyle tanımlanmalarından hareketle "söz"ün değerli olduğunu söylemek de öyledir, çünkü "sözü edilmeye değer" birden fazla anlama gelebilir.

Başka bir *topos* konuşmamızda birbirinden farklı şeyleri bir arada ya da bir bütün oluşturan şeyleri ayrı ayrı söylemektir. [25] Bütünle bütünün parçaları aynı şeymiş gibi görünmekle birlikte çoğu zaman aynı değildir ve bu iki durumdan amaçlarımıza en iyi hizmet edecek olanını seçeriz. Euthydemos'un tartışma yöntemi budur. Mesela bir insanın Peiraius'ta bir *trieres*'in bulunduğunu bilmesini, iki ayrı şeyi [Peiraius'u ve *trieres*'i] ayrı ayrı bilmesine bağlamak gibi. [30] Aynı şekilde, harflerle kelimelerin aynı şey olduğunu iddia ederek alfabeyi bilenin [harflerden oluşan] bir kelimeyi de bileceğini söylemek de öyle. Ya da bir şeyin iki dozunun hastalık getirmesinden hareketle bir dozunun da hastalık getireceğini söylemek de öyle, çünkü iki iyi şeyin kötü bir şey meydana getirmesi saçma görülebilir. Böyle ifade edildiğinde karşı fikirleri çürütmede kullanılır, "iyi bir şeyden iki kötü şey çıkamaz" şeklinde ifade edildiğinde ise tanıtlama yapmada kullanılır. Ancak bu *topos* tümüyle yanıltıcıdır. [35] Polykrates'in Thrasyboulos için söylediği de öyledir:[131] Otuz kez tiran devirdiğini söylerken onları [bir bütün olarak değil] tek tek ve ayrı ayrı değerlendirmişti.

---

130 κοινός Ἑρμῆς (koinos Hermes) ortak Hermes. "Paylaşalım" anlamına gelen bir deyim. Bir insan şans eseri bir şey, mesela para dolu bir kese bulursa bunu yanındakilerle paylaşması beklenirdi. Hermes şans tanrısı olduğu için şans eseri bulunan şeylere ἑρμαῖον (hermaion) denirdi. "Koinos" sıfatı Hermes'e hem yeryüzünde, hem havada, hem de yer altında etkin olduğunu ifade etmek için verilmişti. Aristoteles burada κοινός (koinos) ve "sosyal" anlamına gelen κοινωνικός (koinonikos) ile Türkçeye çevrilemeyen bir kelime oyunu yapıyor.

131 Thrasyboulos, Otuz Tiran'ı devirirken onların oluşturduğu bir tiranlık rejimini devirmişti. Ama daha sonra otuz ayrı tiran devirmiş gibi hak ettiği ödülün otuz mislini talep etmişti.

Theodektes'in *Orestes*'inde de bütünü parçalarına ayırmak vardır:

[40] *Bir kadın kocasını öldürürse doğrudur kendisinin de ölmesi,*
doğrudur bir çocuğun da babasının intikamını alması ve o da öyle yaptı.[132]

[1401b] Ancak bu iki doğru ifade birleştirildiğinde eylem doğru olmaktan çıkabilir, çünkü [Kadını kimin öldürmesi gerektiğini söylemediği için] ifadenin yanıltıcı oluşu [kasıtlı] ihmalden de kaynaklanıyor olabilir.

İster savunma ister suçlama yaparken kullanılabilecek başka bir yol abartıya başvurmaktır. [5] Hatip bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini kanıtlamadan onu abartmakla yetinir. Abartıya başvuran suçlanan tarafsa böyle davranarak söz konusu eylemi yapmadığı, suçlayan tarafsa karşı tarafın eylemi yaptığı izlenimini doğurur. Burada bir örtük tasım yoktur ve dinleyici kendisine hiçbir kanıt sunulmadan bir olayın olup olmadığına dair hatalı bir çıkarsama yapar.

Başka bir yol göstergelere dayandırılır [10] ve bu da tasımlama kurallarına uygun değildir. Birbirlerine âşık olan Harmodios ile Aristogeiton'un Tiran Hipparkhos'u devirmesini örnek göstererek birbirlerine âşık olanlar ülkelerine yararlı olur demek ya da Dionysios kötü bir insan olduğu için ona hırsızdır demek buna örnektir. Burada bir tasımlama yoktur, çünkü her hırsız kötü biri olduğu hâlde her kötü insan hırsız değildir.

Başka bir yol da rastlantılara dayandırılır. [15] Mesela Polykrates'in fareleri överken yayların kirişlerini kemirerek yararlı olduklarını[133] söylemesi öyledir. Akhilleus'un

132 Theodektes, *Orestes*, Frag. 5, T.G.F.

133 Polykrates farelerin Akhaların yaylarını kemirerek Troyalılara yardımcı olduğunu söyler. Benzer bir olayı Herodotos da aktarır (*Tarih*, 2.141). Sennakherib Mısır'a saldırdığında fareler Asurlu istilacıların yaylarının kirişlerini ve kalkanlarının deri kordonlarını kemirerek istilayı engellemişlerdi.

Tenedos'ta[134] akşam yemeğine çağrılmadığında Akhalara çok kızmasından hareketle birini yemeğe çağırmanın büyük bir onurlandırma olduğunu söylemek de öyledir. Akhilleus aslında kendisini aşağıladıklarını düşündüğü için hiddetlenmişti ve bunun yemeğe çağrılmamasıyla [20] rastlantısal bir ilişkisi vardı.[135]

Başka bir yol sonuca dayandırılır. *Aleksandros*'ta[136] Paris'in insanlarla bir arada olmaktan vazgeçerek İde'de[137] inzivaya çekilmesinden hareketle yüce gönüllü biri olduğunun iddia edilmesi gibi. Yüce gönüllü insanlar öyle davrandığı için onun da öyle davrandığı varsayılmıştır. Zina yapanların öyle davranmasından hareketle giyimine özen gösterdiği ve geceleri dolaşmaya çıktığı için bir insanın zina yaptığına hükmedilmesi de öyle. [25] Dilencilerin tapınaklarda şarkı söyleyip dans ettikleri, sürgünlerin de istedikleri yere yerleşebildikleri için mutlu addedilmeleri de öyle, çünkü bunları yapanlar mutlu addedilir. Ancak önemli olan bunu nasıl yaptıklarıdır. Dolayısıyla bu da ihmal yüzünden hatalı tasımlamaya girer.

Başka bir yol [30] [bir şeye] neden olmayan şeyleri sadece o şeyle aynı zamanda ya da ondan önce gerçekleştikleri için daha sonra gerçekleşenin nedeni saymaktır. Özellikle politikacılar "bir şeyden sonra" olan bir şeyin, daha önce gerçekleşen şey yüzünden olduğu iddiasını çok kullanırlar. Mesela Demades bütün felaketlerden Demosthenes'in siyasetini sorumlu tutuyordu, [35] çünkü savaş onun döneminden sonra başlamıştı.

Başka bir yol da koşulları ve zamanı göz ardı etmektir. Mesela babası Helene'ye kocasını seçme hakkını tanıdığına göre Paris'in onu kaçırmaya hakkı vardı demek gibi. Ama

134 Bozcaada.

135 Sophokles'in kayıp *Akhaion Syllogos* (Akhaların Toplantısı) satirik dramasından alıntı (T.G.F. 161).

136 Polykrates, *Aleksandros'a Övgü*, Frag. 17, Sauppe.

137 Kaz Dağı.

bu hak sonsuza dek tanınmamıştı, kızı evlendikten sonra babanın bu konuda yetkisi yoktur. [1402a] Özgür bir insana vurmanın ağır bir hakaret olduğunu söylemek de öyle, çünkü bu hüküm her durum için değil, sadece saldırıyı haksız yere başlatanlar için geçerlidir.

Tartışma sanatında kullanılan bir görünürde gerçek tasım türü de mutlak değil tikel olanın mutlak olan yerine kullanılmasına dayanır. Mesela diyalektikte "var olmayan"ın ne olduğunu [yani var olmadığını] [5] bildiğimiz için onun var olduğuna ya da "bilinmeyen"in ne olduğunu bilmediğimiz için onu bildiğimize hükmetmek öyledir. Retorikte de mutlak doğru olmayan, ancak tikel şartlarda doğru olan şeylere dayanan örtük tasımlar görünürde doğrudurlar. [10] Agathon'un dediği gibi:

Biri diyebilir ki olası olmayan birçok şeyin
insanların başına gelmesi olasıdır.

Olası olmayan da gerçekleştiğine göre olası olmayan aslında olasıdır. Eğer öyleyse "olanaksız" da olasıdır. Ancak bu mutlak anlamda değildir. [15] Tartışma sanatında olduğu gibi "ne derecede", "neye göre" ve "nasıl" soruları ihmal edilince tasım yanıltıcı olur, çünkü bu durumda "olası" mutlak anlamda değil, özel şartlar altında olasıdır. Koraks'ın[138] retorik sanatı buna dayanır. Suçlanan kişi kendisine atfedilen suçu işleyemeyecek gibi görünürse, mesela çelimsiz biri şiddet uygulamakla suçlanırsa bunun olası olmadığı söylenerek savunması yapılır. [20] Aynı şekilde, suçlanan kişi kendisine atfedilen suçu işleyebilecek gibi görünürse, yani güçlü biriyse böyle bir şey yapması olası olduğu ve kendisinden şüphelenileceği için suçu işlemediği savunması yapılır. Aynı şey başka durumlar için de geçerlidir, çünkü bir insan bir suçu işlemiş ya da işlememiş gibi görünebilir. Her iki şık da

138 MÖ V. yüzyılda yaşamış Syrakusalı meşhur hatip.

olası görünür, ancak biri gerçekten olasıyken, diğeri ancak özel şartlar altında olasıdır.

"Zayıf iddiayı güçlü kılmak"[139] da bu anlama gelir. [25] Protagoras'ın öğretisinden rahatsız olan insanlar bu yüzden haklıydı. [Öğretisi] bir yalandı, gerçek olasılıklara değil, sadece retorikte ve tartışma sanatında rastlanan görünürde gerçek olasılıklara dayanıyordu.

25. Bölüm

Gerçek ve görünürde gerçek örtük tasımlar için söyleyeceklerimiz bunlardır. Şimdi sıra onların çürütülmesine geldi. [30] Örtük tasımlar ya karşı tasımlar üreterek ya da onlara itiraz edilerek çürütülürler. Karşı tasımları ilk tasımların kullanmış olduğu *topos*ların aynılarını kullanarak kurabileceğimiz açıktır, çünkü bunlar insanların ortak kanılarına dayandırılmıştır ve içlerinden çoğu birbirleriyle çelişir. *Topika*'da anlatıldığı gibi,[140] itirazlar dört farklı şekilde şekillenebilir: [35] karşıtımızın kullandığı örtük tasımdan hareket ederek, ona benzer ya da ona karşıt bir örtük tasımdan hareket ederek veya daha önce alınan kararlara atıfta bulunarak.

Aynı örtük tasımdan hareket etmek derken şunu kastediyorum: Örtük tasım aşk hakkındaysa ve aşkın her zaman iyi olduğunu söylüyorsa [1402b] buna iki şekilde itiraz edilebilir. Genel konuşarak her türlü tutkunun kötü olduğu söylenebilir ya da tikel bir açıdan yaklaşarak kötü aşklar da olmasaydı Kaunos aşkından[141] söz edilmesine gerek kalmazdı denebilir.

---

139 Sofist Abderalı Protagoras kazanma ihtimali olmayan davaların başarılı hitabetle nasıl kazanılacağını öğrettiğini iddia ediyordu. Bu ifade MÖ V. yüzyılda sofistleri kınamak için kullanılan bir stereotipti. Bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması*, 18b.

140 Aristoteles, *Topika*, 8.10.

141 "Kaunos aşkı" ifadesi "yasak aşk" anlamına gelir. Mitolojiye göre Euboia'da yaşayan Biblis ağabeyi Kaunos'a aşk duygulan besliyormuş. Bunu ona söyleyince delikanlı lanetlenmemek için Karia'ya gitmiş, genç kız da intihar etmiş.

Karşıt ifadeyle itiraza örnek: Örtük tasım "iyi insan bütün dostlarına iyilik eder" düşüncesini savunuyorsa [5] buna "kötü insan bütün dostlarına kötülük etmez" diye itiraz edilebilir.

Benzeri bir ifadeyle itiraza örnek: Örtük tasım kendilerine kötü davranılan insanların nefret dolu olduğunu savunuyorsa kendilerine iyi davranılan insanlar her zaman sevgi dolu değildir diye itiraz edilebilir.

Atıfta bulunacağımız kararlar tanınmış ve önemli insanların kararları olmalıdır. Mesela biri, [10] "Sarhoşken suç işleyenleri cezalandırmamalıyız, çünkü ne yaptıklarını bilmeden suç işlerler," derse, buna şöyle itiraz edilebilir: "Öyleyse sarhoşken suç işleyenlere ağır cezalar öngören yasalar yürürlüğe sokan Pittakos[142] takdir edilmemelidir."

Örtük tasımların dayandırılacağı kaynaklar dörttür: olası, örnek, kesin gösterge ve gösterge. [15] Olasıya dayandırılan örtük tasımlar gerçek ya da gerçek olduğuna inanılan şeylerden elde edilirler. Örneğe dayandırılan örtük tasımlarda bir ya da birbirine benzeyen birden fazla önermeden tümevarımla genel bir önermeye ulaşılır, oradan da tümdengelimle üzerinde çalıştığımız özel duruma geçilir. Kesin göstergeye dayandırılan örtük tasımlar kaçınılmaz şekilde [20] ve daima gerçek olan önermelerden elde edilirler. Göstergelere dayandırılan örtük tasımlar gerçek ya da sahte, evrensel ya da tikel önermelerden elde edilirler.

Şimdi, olası her zaman değil ama genellikle meydana gelen olduğuna göre, olasıya dayandırılan örtük tasımları her zaman itirazlar ileri sürerek çürütmenin kolay olacağı açıktır. Bu çürütme gerçek görünmekle birlikte her zaman gerçek olmayabilir, çünkü itiraz karşıt iddianın kaçınılmaz olmadığını gösterse de olası olmadığını göstermez. [25] Dolayısıyla bu yanıltmacayı kullanmak savunan tarafa her zaman suçlayan tarafa karşı bir üstünlük verir, çünkü suçla-

142 Midillili filozof, antikitenin yedi bilgesinden biri. Bir süre için tiran olarak ülkesinin yönetimine el koymuştu.

ma her zaman olasıya dayanır ve bir olayın olası olduğunu çürütmek onun kaçınılmaz olduğunu çürütmekle aynı şey değildir. Genellikle gerçekleşen şey her zaman itiraza açıktır, öyle olmasaydı olası değil, kaçınılmaz ve değişmez bir hakikat olurdu. [30] Ama yargıç eğer olasıya dayanan bir örtük tasım itirazla çürütülürse yanıltmacanın etkisinde kalarak bunun ya olası olmadığını ya da bu konuda karar vermeye yetkili olmadığını düşünecektir. Çünkü yargıç sadece kaçınılmazın değil, olasının da gerçek olup olmadığına karar vermekle yükümlüdür. Aslında "verebileceğim en adil kararı vereceğim" ifadesinin anlamı da budur. [35] Bu yüzden bir şeyin kaçınılmaz olmadığını gösteren çürütme yeterli değildir, olayın olası olmadığının da gösterilmesi gerekir. Bu da ancak itirazın karşı çıkılan iddiadan daha olası olmasıyla başarılabilir ve iki yolla yapılır, ya sıklığına ya da doğruluğuna göre. Her iki yoldan yararlanan itiraz daha güçlüdür, çünkü bir şey hem çok sık [1403a] hem de [genellikle] bizim anlattığımız gibi oluyorsa gerçekleşmesi daha olasıdır.

Göstergeler ve göstergelere dayanan örtük tasımlar daha önce söylediğimiz gibi gerçek olsalar bile çürütülebilirler, çünkü *Analitikler*'de gördüğümüz gibi[143] genel olarak gösterge [5] mantıksal tanıt özelliğine sahip değildir. Örneklere dayanan örtük tasımlar olasıya dayananlarla aynı şekilde çürütülür. Örnek tasımla uyuşmayan bir örnek verebilirsek onu çürütmüş oluruz, çünkü böyle yaparak kaçınılmaz olmadığını gösteririz. Karşı çıktığımız örtük tasıma uygun örnekler daha çok sayıda olsa ve onlara daha sık rastlansa bile çürütme yapılabilir. Ama örnek veremiyorsak [10] tartıştığımız konunun farklı olduğunu, buradaki koşulların farklı olduğunu ya da herhangi bir farklılık olduğunu söylemeliyiz.

Kesin göstergeleri ve onlara dayandırılan örtük tasımları mantıksal tanıt oluşturmadıklarını göstererek çürütemeyiz ve bunu *Analitikler*'den[144] biliyoruz. Bu durumda yapılabile-

143 Aristoteles, *Ön Analitikler* 2 27.

144 Aristoteles, *Ön Analitikler* 2 27.

cek tek şey iddia edilen olgunun var olmadığını göstermektir. Onun varlığına ve maddi bir tanıt olduğuna dair hiçbir kuşku yoksa örtük tasımı çürütmek imkânsızdır, [15] çünkü her açıdan tanıtlanmış olduğu açıktır.

26. Bölüm

Bir şeyi yüceltme ve küçültme bir örtük tasım öğesi değildir. Öğe ve *topos* terimleriyle aynı şeyi kastediyorum, çünkü her ikisi de çok sayıda örtük tasımı içeren bir genel sınıftır. Yüceltme ve küçültmeyle bir şeyin büyük ya da küçük olduğunu gösteririz ve bunu [20] bir şeyin haklı ya da haksız, iyi ya da kötü ya da herhangi başka bir şey olduğunu gösterdiğimiz gibi yaparız. Bütün bunlar tasım ve örtük tasımların konusudur ve hiçbiri bir örtük tasım *toposu* olmadığına göre yüceltme ve küçültme de değildir.

Çürütme yaparken [25] kullandığımız örtük tasımlar da farklı bir örtük tasım türü değildir, çünkü çürütme yaparken ya bir şey tanıtlarız ya da bir itiraz ileri süreriz. Birinci durumda karşıtımızın iddiasının tersini tanıtlarız, mesela biri bir şeyin olduğunu söylüyorsa biz olmadığını, o olmadığını söylüyorsa biz olduğunu gösteririz. Dolayısıyla aralarında bu açıdan fark yoktur, iki taraf da aynı yolları kullanır [30] ve örtük tasımlarla bir olgunun olup olmadığını göstermeye çalışır. Öte yandan itiraz bir örtük tasım değildir. *Topika*'da söylediğimiz gibi, karşı tarafın yanlış akıl yürüttüğünü ya da yanlış bir varsayıma dayandığını gösterecek [herkesçe kabul edilen] bir kanıyı ifade etmektir.

Söylevler hakkında konuşurken üç noktayı incelememiz gerekir. [35] Genel olarak düşüncelerle ilgili olan örnekler, özdeyişler ve örtük tasımlarla [1403b] bunları nerde bulacağımız ve nasıl çürüteceğimiz hakkında yeterince konuştuk. Şimdi de söylevin biçemi ve düzenlenişi hakkında konuşacağız.

III. Kitap

1. Bölüm

Bir söylev okurken üç noktaya dikkat etmeliyiz: Birincisi inandırmanın kaynaklarının nereden bulunacağı, ikincisi kullanılan dilin biçemi, üçüncüsü de söylevin bölümlerini nasıl bir sırayla düzenleyeceğimizdir. İnandırma ve onun kaynaklarının sayısı hakkında daha önce konuştuk. Sayılarının üç olduğunu, [10] ne olduklarını ve neden sadece üç farklı türlerinin bulunduğunu söyledik, çünkü yargıç ya kendi duygularının etkisinde kalarak, ya hatibin üzerinde bıraktığı izlenimden etkilenerek ya da bir şeylerin kanıtlanmasıyla ikna olur. Örtük tasımlar, bunların hangi kaynaklardan elde edilmeleri gerektiği, örtük tasımlar için hem özel hem de genel *topos*lar bulunduğu hakkında da konuştuk. Şimdi de söylevin dilinin biçemi hakkında konuşmanın sırası geldi. [15] Çünkü ne söylememiz gerektiğini bilmemiz yeterli değildir, onu gerektiği gibi söylemek zorundayız ve bu söylevin doğru izlenim bırakmasına çok katkıda bulunur.

Doğal sıralamaya göre ilk incelediğimiz konu olguların kendisi ve onları nasıl inandırıcı kılacağımızdı. Ardından incelememiz gereken, bu olguları kelimelerle nasıl ifade edeceğimizdir. Söylevin başarısını büyük ölçüde etkilediği hâlde bugüne kadar ihmal edilen [20] üçüncü nokta hatibin konuş-

ma tarzıdır.[1] Aslında konuşma tarzı tragedya sanatında ve epik şiirde de geç tarihlerde önemsenmeye başladı, çünkü ilk başlarda şairler tragedyalarında kendileri sahneye çıkardı. Konuşma tarzının şiirde olduğu kadar [25] retorikte de önemli olduğu açıktır ve bu konuyu başkalarıyla birlikte Teoslu Glaukon[2] da araştırmıştır.

Konuşma tarzı çeşitli duygularımızı ifade etmek için sesimizi nasıl kullanacağımız konusudur. Yani sesimizi ne zaman yükselteceğimiz, alçaltacağımız ya da ikisinin arası bir şiddet kullanacağımız, sesimizin tiz, pes ya da ikisinin arası bir tonda mı olacağı, konuşulan konuya en uygun ritmin hangisi olacağı gibi. [30] Sesin şiddeti, tonu ve ritmi hatibin dikkat etmesi gereken üç şeydir. Drama yarışmalarında ödül kazandıran özellikler bunlardır. Bugün drama yarışmalarında aktörler nasıl şairlerden daha önemli konuma yükseldiyse, politik ölçüşmelerde de aynısı görülmektedir ve bu vatandaşların zaaflarından kaynaklanır.

Retorik konuşma tarzı sanatı henüz gelişmemiştir, [35] aslında biçem konusunun da ancak son zamanlarda araştırılmaya başladığını görüyoruz. [1404a] Ayrıca konuşma tarzına önemli bir konu olarak bakılmamaktadır. Ama her koşulda, retorik hakkında yürütülen bir inceleme insanların nasıl ikna edileceğiyle ilgileneceğine göre, konuşma tarzını sadece önemli olduğu için değil, doğrusu öyle olduğu için de incelemeliyiz. Bir söylevin amacı dinleyicileri hoşnut etmek ya da üzmek değil, [5] doğruları söylemek olmalı. Çünkü mücadelemizi sadece gerçek olgulara dayandırmalıyız ve kanıtlamalar dışında başka hiçbir şeye gerek duyulmamalı. Ancak daha önce de söylediğimiz gibi, dinleyicilerin zaafları yüzünden bu gereksiz şeylerin etkisi çok büyüktür.

---

1 ὑπόκρισις (hypokrisis). Kelimenin sözlük anlamına daha yakın çevirisi "aktörlük"tür.

2 Glaukon hakkında fazla bilgimiz yoktur. *Poetika*'da (1461b 1) ve Platon'un diyalogu *Ion*'da adı geçen Glaukon olabilir.

Başkalarına açıklamamız gereken şey ne olursa olsun, kullanılan dilin önemi az da olsa göz ardı edilemez. Bir şeyin söyleniş tarzı onun anlaşılabilirliğini etkiler. [10] Ama bununla birlikte etkisi insanların düşündüğü kadar önemli değildir. Bütün bu sanatlar hayal gücüne hitap eder ve dinleyiciyi etki altına almayı hedefler, oysa geometri öğretirken kimse güzel dil kullanmaya özen göstermez.

Retorik konuşma tarzının ilkeleri uygulandığında aynen tiyatro sahnelerindeki etkiyi uyandıracaklardır. Thrasymakhos'un *Merhamet Uyandırma Sanatı*'nda[3] yaptığı gibi [15] bazıları bu konuda birkaç şey söylemeye çalıştılar. Dramatik yetenek doğal bir yetenektir, öğretilebilen bir sanat değildir. Ama dile dayalı güzel konuşma ilkeleri öğretilebilir. Bu yüzden [drama yarışmalarındaki] iyi aktörler kadar güzel konuşma sanatına vâkıf hatipler de ödül kazanır. Çünkü yazıya geçirilmiş söylevler değerlerini içeriklerinden çok biçemlerine borçludur.

[20] Kelimeler birer taklit ve insanların taklide en yatkın organı ses olduğu için doğallıkla dil hakkında ilk konuşanlar şairler oldu. Bu şekilde ezberden şiir okuma, aktörlük ve buna benzer başka sanatlar oluştu. Şairler önemsiz şeyler söylediklerinde bile söyleyiş tarzları sayesinde ün kazandıkları için, [25] hitabette de ilk başlarda Gorgias'ın yaptığı gibi şiirsel üslup benimsendi. Bugün hâlâ çoğu eğitimsiz kişi şiirsel konuşarak güzel konuştuğunu sanır. Oysa bu doğru değildir, çünkü düzyazı dili şiir dilinden farklıdır. Gelişmeler de bunu gösteriyor, çünkü şairler de [30] artık dili eskisi gibi kullanmıyor. Tetrametron ölçüsünü terk ederek bütün ölçüler içinde düzyazıya en çok benzeyen iambik ölçüye geçtikleri gibi, eskiden eserlerinde yer verdikleri, gündelik konuşma-

3 Khalkedonlu Thrasymakhos, *Eleoi*, Frag. B 5, Diels – Kranz. Thrasymakhos retoriğin ilk teorisyenlerindendi. *Devlet*'in I. Kitap'ında Sokrates'le tartışmanın yükünü çeker. Merhamet uyandırma sanatı hakkında *Phaidros*'ta (267c) da Thrasymakhos'a atıf vardır

larda kullanılmayan kelimelerden de vazgeçtiler. Bu kelimeleri bugün sadece heksametron ölçüsünde [35] şiir yazanlar[4] kullanmaya devam ediyor. Bu yüzden şairlerin bile terk ettiği şiirsel üslubu taklit etmek gülünç bir şeydir. Biçem konusunu ayrıntılarıyla inceleyerek hakkında söylenebilecek her şeyi söylemek yerine, sadece retoriği ilgilendiren kısmını ele almamız gerektiği açıktır. Şiire ilişkin biçem hakkında *Poetika* kitabında konuşmuştuk.[5]

2. Bölüm

[1404b] Daha önce konuşulanların yeterli olduğunu varsayarak biçemin tanımından başlayalım. Bir söylevin iyi olması için anlamının açık olması gerekir, çünkü söylev bir şeyler ifade eder ve bunu tam yapamıyorsa işlevini yerine getiremiyordur. Sıradan ya da gereğinden fazla süslü değil, gerektiği gibi olmalıdır. Şiirsel dil sıradanlıktan uzak da olsa düzyazıya uygun değildir. [5] Açıklık, yaygın kelimeler, isim ve fiiller kullanılarak sağlanır. Sıradanlıktan uzaklık ve gerçek süs ise *Poetika*'da sözü edilen diğer sözcükler kullanılarak sağlanır.[6] Gündelik dilden uzaklaşmak dili daha görkemli gösterir. İnsanlar yabancıların karşısında kendi yurttaşları karşısında duydukları duyguları duymazlar, [10] aynı şey dil konusundaki duyguları için de geçerlidir. Bu yüzden gündelik konuşmaya alışılmışın dışında bir hava vermek iyidir. Alışılmış olunmayana[7] karşı merak ve hayranlık duyulur, merak ve hayranlık da keyif uyandırır.

Şiirde bu birçok şekilde yapılabilir ve şiire uygundur, çünkü şiirde haklarında konuşulan şeyler ve insanlar sıra-

4 Epik şairler.

5 Aristoteles, *Poetika* 22.

6 Bkz. *Poetika* 1457b.

7 ξένος (ksenos). Kabaca "yabancı" diye çevrilebilecek kelimenin İngilizce ve Türkçede tam karşılığı yoktur, bu yüzden dolaylı bir anlatım kullanıldı.

danlıktan uzaktır. Düzyazı metinlerde anlatılan olaylar daha sıradan olduğu için [15] bu yaklaşım pek uygun değildir. Ama şiirde bile bir köleyi ya da küçük bir çocuğu konuştururken ya da önemsiz bir konudan bahsederken süslü ifadeler kullanılması pek uygun düşmez. Biçemi duruma uydurabilmek için bazı durumlarda onu yükseltmeli, bazı durumlarda da alçaltmalıyız. Bu yüzden yazarın sanatını gizlemesi ve yapmacıklı değil, doğal konuştuğu izlenimini vermesi gerekir, [20] çünkü doğal konuşma inandırıcıyken, yapmacıklı konuşma inandırıcı değildir. Dinleyiciler yapmacıklı konuşmaya suyla karıştırılmış şaraba karşı oldukları kadar önyargılıdırlar. Bu Theodoros'un sesiyle bütün diğer aktörlerin sesleri arasındaki fark gibidir. Onun sesi sahnedeki kahraman konuşuyormuş gibi çıkarken, diğerlerinin sesi öyle çıkmaz. Yazımızı yaygın kelimeler kullanarak yazarsak sanatımızı gizlemek o kadar da zor değildir. [25] Bunu başarıyla uygulayarak ardıllarına öğreten ilk şair Euripides'tir.

Dil isimlerden ve fiillerden oluşur. Kaç tür isim olduğundan *Poetika*'da söz etmiştik.[8] Bunlardan nadir, bileşik ve türetilmiş kelimeler özel durumlarda ve nadiren kullanılmalıdır. Bu kelimelerin neden nadiren kullanılması gerektiğini daha önce söylemiştik, hangi durumlarda kullanılacaklarını da daha sonra söyleyeceğiz. [30] Bu kelimeleri kullanmakla uygun ifade şeklinden uzaklaşır, aşırılığa kaçarız. Düzyazı dili yaygın ve uygun kelimelerle metaforlar kullanır. Bunu insanların gündelik yaşamda aralarında konuşurlarken aynısını yapmasından anlıyoruz. [35] Dolayısıyla bu söylediklerimizi iyi uygulayan biri sıradanlıktan uzak, yapmacıksız ve açıkça anlaşılır olur. Bu özellikler retorik dilin erdemleridir. Anlamı belirsiz kelimeler dinleyenleri yanlış yola sürükleyebilmek üzere sofistler için, eş anlamlı kelimeler de şairler için yararlıdır. Eş anlamlı kelimeler terimiyle "ilerliyorum" ve "yürüyorum" örneğinde olduğu gibi [1405b] anlamları aynı

8 *Poetika* 1457a 30

olan yaygın kelimeleri kastediyorum. Her ikisi de yaygın kelimedir ve anlamları aynıdır.

Daha önce söylediğimiz gibi her terimin ne anlama geldiği, kaç tür metafor olduğu ve metaforların hem şiirde hem düzyazıda ne kadar önemli olduğu hakkında [5] *Poetika*'da konuşmuştuk. Başka ifade şekilleri şiirdekilerden daha az olduğu için düzyazıda metaforlara özellikle dikkat edilmelidir. Dile açıklık, hoşluk ve sıra dışılık katan metafordur ve [metafor tasarlama yeteneği] bir insanın başkasına öğretebileceği bir şey değildir. [10] Ancak metaforlar da sıfatlar gibi uyumlu kullanılmalı, belirttikleri nesneye bire bir uygun olmalıdırlar. Aksi takdirde uyumsuzlukları belli olur, çünkü birbirine uyumsuz iki şey yan yana durduğunda hemen dikkati çeker. Bir gence koyu kırmızı bir pelerin yakışıyorsa bir yaşlıya ne yakışır diye düşünmemiz gerekir, çünkü her ikisine aynı renk pelerin yakışmaz. Bir şeyi övmek için [15] kendisiyle aynı sınıfta olan şeylerin arasından en iyisini bulup onunla metafor oluştururuz, kötülemek istediğimizde de en kötüsünü ararız. Ne demek istediğimi açayım. İki kelime de aynı sınıftan oldukları için, "dilenen" bir insanın yalvardığını, "yalvaran" bir insanın da dilendiğini söylerken az önce anlatmış olduğum şeyi yapmış oluruz, çünkü yalvarmak da dilenmek de bir şeyi istemenin türleridir. İphikrates, Kallias'a "meşale taşıyıcı" yerine "tanrıçanın dilencisi" derken aynısını yapmıştı.[9] [20] Kallias da ona, "Dinî sırlara vâkıf olmadığını,[10] çünkü olsaydı dilenci değil, meşale taşıyıcı olduğumu bilmesi gerekirdi," diye yanıt vermişti. Her ikisi de birer dinî unvan oldukları hâlde, biri onur vericiyken diğeri

9 δᾳδοῦχος (dadoukhos) meşale taşıyıcı, μητραγύρτης (metragyrtes) dilenci. Meşale taşıyıcı Tanrıça Demetra adına kutlanan Eleusinia dinsel töreninde Atina'dan Eleusis'e giden alayın başında yürüyen görevliydi. Tanrıçanın dilencileri sokaklarda dolaşıp Tanrıça Kybele hakkında hikâye anlatarak onun adına bağış toplayan gezgin rahiplerdi.

10 ἀμύητος (amyetos). İngilizceye "uninitiated" diye çevrilen kelimenin Türkçe karşılığı olmadığı için dolaylı olarak ifade edildi.

aşağılayıcıdır. Başkaları da tiyatro aktörlerine "Dionysos'un yalakaları" der, oysa onlar kendilerini "sanatçı" diye tanımlar. Bu terimlerin her ikisi de birer metafordur, ama biri oyuncuları aşağılamayı amaçlayanlara uygunken, diğeri onları yüceltmeyi amaçlayanlara uygundur. [25] Korsanlar da bugün kendilerine "tedarikçi" diyorlar. Aynı şekilde düşünerek bir suça hata, bir hataya da suç diyebiliriz ve bir hırsızın bir şeyi aldığını ya da kurbanını soyduğunu söyleyebiliriz. Euripides'in *Telephos*'taki[11] "Küreğin kralı Mysia sahiline vardı" dizesi uygun değildir, çünkü "kral" unvanı sözü edilen kürek çekme edimi için fazla kaçar ve bu yüzden burada yapılan sanat açığa çıkar.

Bir metaforu oluşturan hecelerin ses uyumunun olmaması da [30] metaforun kusuru olabilir. Mesela Tunç Dionysios[12] ağıtlarında şiire "Kalliope'nin[13] çığlığı" adını verir. Şiir ve çığlığın her ikisi de sesle ilgilidir, ama metafor başarılı değildir, çünkü uyumsuz seslere değinir. Ayrıca isimsiz şeylere isim vermek için metafor oluştururken, onları uzak şeylerden değil, [35] aynı cinsten benzer şeylerden almamız gerekir, böylece kelime söylenir söylenmez yakınlık açıkça anlaşılır. Ünlü bilmece buna örnektir:

[1405b] *Bir adamın başka bir adama ateşle tunç yapıştırdığını gördüm.*[14]

Burada yapılan işlemin adı yoktur, ama bu [işlem] ve yapıştırma aynı işlevi görürler, bir şeyi başka bir şeyin üstüne tuttururlar. Bu yüzden vücuda vantuz çekmek burada yapıştırma olarak tarif ediliyor. Genel olarak iyi bilmecelerde

11 Euripides'in günümüze ulaşamayan bir oyunu.

12 Atinalı hatip ve şair. Bu lakabı Atinalılara tunç para basmalarını önerdiği için almıştı. Bkz. Athenaios, *Deipnosophistai* 15.

13 Sanatların koruyucusu dokuz musadan biri. Epik şiirin ve retoriğin koruyucusuydu.

14 Antikitenin tunç kaplarla yapılan vantuz çekme işlemini anlatan tanınmış bir bilmecesi.

güzel metaforlar bulunur, [5] çünkü metaforlar da bir tür bilmecedir, dolayısıyla iyi bir bilmece başarılı bir metafor oluşturabilen bilmecedir.

Metaforlar güzel ifadelerden oluşturulmalıdır. Likymnios'un[15] dediği gibi, bir kelimenin güzelliği ve çirkinliği ses uyumunda ya da anlamında yatar. Sofist Bryson'un[16] "bozuk dil diye bir şey yoktur, [10] çünkü hangi kelimeleri kullanırsan kullan, aynı şeyi söylemiş olursun" şeklindeki yanıltıcı akıl yürütmesini boşa çıkaran bir üçüncü unsur daha vardır. Kelimelerden biri [betimlenen şeye] diğerlerinden daha çok benzeyip ona daha yakın olabilir ve onu gözlerimizin önünde daha iyi canlandırabilir. Bunun yanı sıra iki kelime bir şeyi farklı açılardan tanımlayabilir ve bu yüzden biri diğerinden daha güzel ya da daha çirkin olabilir. Çünkü bu kelimeler güzeli ya da çirkini ifade ederler, [15] ama bunu güzele güzel, çirkine de çirkin diyerek yapmazlar, yapsalar bile [bu özelliklerin] az ya da çok olduğunu belirterek yaparlar. Dolayısıyla metaforlarda kulağa, anlayışa, göze ya da herhangi başka bir duyguya güzel gelen ifadeler kullanılmalıdır. Çünkü şafak için "gül parmaklı" demekle, "kızıl parmaklı" ya da daha kötüsü [20] "kırmızı parmaklı" demek aynı şey değildir.

Sıfat kullanımında da [aynı şeyi ifade etmek için] alçaltıcı ve kötü bir sıfat seçebileceğimiz gibi daha iyi bir sıfat da seçebiliriz. Mesela Orestes için "ana katili" ya da "babasının öcünü alan" sıfatlarını kullanabiliriz.[17] Simonides bir katır yarışının galibi ona düşük ücret önerdiğinde yarı eşekler hakkında yazmaktan rahatsız olduğunu söyleyerek [25] övgü yazmayı kabul etmemişti. Ama ücret tatminkâr olunca şöyle yazmıştı:

---

15 MÖ V. yüzyılda yaşamış, Gorgias'ın öğrencisi Sicilyalı retorik öğretmeni. Bir güzel adlar listesi yayımlamıştı. Bkz. Platon, *Phaidros*, 267c.

16 Aristoteles'in çağdaşı sofist ve matematikçi.

17 Euripides, *Orestes*, 1587-8. Menelaos Orestes'e "Ana katili" diye hitap eder, o da "Ben babasının öcünü alanım," diye yanıt verir.

Selam olsun size fırtına ayaklı küheylanların kızları.[18]

Tabii ki katırlar aynı zamanda eşeklerin de kızları olmaya devam etti.

Aynı etki küçültme eklerinin kullanımıyla da yaratılabilir. Bunu hakkında konuştuğumuz şeyin iyiliğini ya da kötülüğünü azaltarak yapabiliriz. [30] Mesela Aristophanes *Babilliler*'de[19] alaycılıkla altına "altıncık", pelerine "pelerincik", alaya "alaycık" ve hastalığa "hastalıkçık" der. Ama sıfat kullanırken olduğu gibi küçültme ekleri kullanırken de dikkatli olmalı ve ölçüyü kaçırmamalıyız.

3. Bölüm

[35] Dilde karşılaşılan tatsızlıklar dört nedenden kaynaklanabilir. Birincisi bileşik sözcüklerin yanlış kullanımıdır.[20] Mesela Lykophron[21] "yüksek zirveli toprağın çok yüzlü göğü" ve "dar patikalı sahil", Gorgias da "yalaka yoksul şair", "yemin bozan" ve "yeminine aşırı bağlı" gibi bileşik kelimeler kullanır. Alkidamas [1406a] "ruhu öfkeyle kabararak yüzü alev rengine büründü" gibi deyimler, birilerinin "coşkusu sonuç verici", "inandırıcılığı sonuç verici" ve "denizin dibi koyu renkli" [5] gibi ifadeler kullanır. Kelimelerin bileşik oluşu söylevin şiirsel görünmesini sağlar. İfadenin tatsız oluşunun birinci nedeni budur.

---

18 Simonides, Frag. 7. yarışın galibi Rhegionlu Anaksilaos'tu.

19 MÖ 426'da sahnelenen komedya günümüze kadar gelememiştir.

20 Türkçede bileşik kelime oluşturmak yaygın bir uygulama olmadığı hâlde bileşik kelimeler Yunancada büyük bir kolaylıkla oluşturulabilir. Bu yüzden yazarın verdiği örnekler Türkçeye çevrilirken çoğunda aynı anlamı taşıyan bileşik kelimeler türetilemedi.

21 MÖ IV. yüzyılda yaşamış olan bir sofist. Aristoteles, siyasi felsefe (*Politika* 1280b 8) ve bilim teorileri (*Metafizik* 1045b 10) hakkındaki düşüncelerinden söz eder.

Dildeki tatsızlığın başka bir nedeni de nadir kelimeler kullanmaktır. Mesela Lykophron Kserkses için "kocaman cüsseli", Skiron için "kamçı adam" ifadelerini kullanır,[22] Alkidamas da şiirin bir oyuncak oluşundan, doğanın küstahlığından ve birilerinin "aklındaki dinmeyen öfkenin bilenmesinden"[23] söz eder.

[10] Üçüncü bir neden, uzun, gereğinden fazla sayıda ve yersiz sıfat kullanımıdır. Bir şairin "ak sütten" bahsetmesi uygunsa da düzyazıda bu tür sıfatlar uygun düşmez ya da çok sık kullanılmaları metne şiirsel bir tat verir. Düzyazıda bazen sıfat kullanmamız gerekebilir, çünkü sıfatlar metnin tekdüzeliğini engeller ve ona bir farklılık katar. [15] Ama orta yolu tutturmalıyız, çünkü [sıfatların aşırı kullanımı] hazırlık yapmadan konuşmaktan daha kötüdür. Hazırlık yapmadan konuşursak söylev sadece iyi olmadığıyla kalır, ama gereğinden fazla sıfat kullanırsak söylev düpedüz kötü olur. Alkdiamas'ın eserlerinin tatsız görünmesinin nedeni budur. Çok sayıda, dikkat çekici ve yoğun içerikli sıfat kullandığı için sıfatlar onda lezzeti artırıcı baharat işlevi görmez, ana yemeğin kendisi olur. [20] Mesela "ter" yerine "ıslak ter", "İsthmos Oyunları" yerine "İstmos Oyunları'nın panayırı", "yasalar" yerine "devletlerin biricik hükümdarı olan yasalar", "koşarak" yerine "ruhunun coşkusuyla hızlanarak" ve "musaların okulu" yerine [25] "doğanın musalarının okulundan miras kalan" der. Aynı şekilde, "ruhun somurtkan kaygısı", "beğenilen" değil, "bütün dünyanın beğenisini kazanan" ve "dinleyicilerine keyif dağıtan" ifadelerini kullanır. [Bir şeyin] "üstünü dallarla kapattı" yerine "üstünü orman ağaçlarının dallarıyla kapattı", "bedenini örttü" yerine "bedeninin utancını örttü" der. Ruhsal arzunun "bire bir taklitçi" olduğunu söyler ve bu ifade [30] hem bileşik kelime hem de sıfat içerdiği için metin şiire dönüşür. "Aşırı kötülüğün

22 Lykophron, Frag. B 15, Diels – Kranz.

23 Alkidamas, Frag. 10-13, Sauppe.

müsrifliği" ifadesi de öyledir. Bu durumda şiirsel dilin uygun olmayan bir yerde kullanılması söylevi gülünçleştirip tatsızlaştırır ve laf kalabalığı anlatımdaki açıklığı törpüler. Çünkü ardı ardına sıfatlar sıralandığında kolayca anlaşılır bir metin bile açıklığını yitirir [35] ve anlaşılmaz olur.

Bileşik kelimeler karşılığı olmayan bir kavramı ifade etmek üzere ve bileşik kelime oluşturmanın kolay olduğu durumlarda kullanılır, mesela "zaman yitirmek" kelimesi uygun olduğu hâlde [1406b] bu konuda aşırıya kaçmak söyleve şiirsel bir tat katar. Bileşik kelimeler tumturaklı söylemden hoşlanan *dithyrambos*[24] yazarlarına, nadir kelimeler de görkemli ve mağrur söylemi tercih eden epik şairlere uygundur. Metaforlar ise iambik ölçüye uygundur ve daha önce söylediğimiz gibi günümüzde de çok kullanılırlar.

[5] Dildeki tatsızlığın dördüncü olası nedeni metaforlardır. Bazıları gülünç olabilir, bu yüzden komedya yazarları da metafor kullanır. Bazıları da görkemli ve teatraldir. Metaforlar zorlama kullanıldıklarında anlamları belirsiz olabilir. Mesela Gorgias'ın "soluk renkli ve kansız şeyler" [10] ve "kötü ektin, kötü biçtin" ifadeleri aşırı şiirseldir. Alkidamas da felsefeyi "yasanın kale duvarı" ve *Odysseia*'yı "beşerî hayatın güzel aynası" diye nitelerken ve "şiir sanatına böylesi bir oyuncak sunmadığını" söylerken aynısını yapar.[25] Buna benzer ifadeler daha önce söylediğimiz gibi pek ikna edici değildir. Öte yandan [15] Gorgias başının üzerinden uçarken tepesine pisleyen kırlangıca kusursuz trajik tarzda şöyle ses-

24 Dionysos onuruna söylenen coşkulu şiir. Aulos eşliğinde erkek koroları tarafından okunuyordu. Önceleri sadece Dionysos'un doğumunu konu edinirken, konusu zamanla çeşitlilik kazandı. Dithyrambosu geliştirerek müzik ve dans içeren popüler bir sanat türü haline getiren, Tiran Periandros döneminde yaşadığı sanılan Korinthoslu Arion'dur. Zamanla Dionysia Şenlikleri'nin vazgeçilmez öğesi oldu. Miletoslu Timotheos ve Kitheralı Philoksenos müzik ve pantomimin ağırlığını artırıp, şiir ve dansınkini azaltarak dithyrambosu geliştirdiler.

25 Alkidamas, Frag. 14-28, Sauppe.

lenir: "Yaptığından utanmalısın Philomela."[26] Bir kız yapsaydı utanç verici olabilecek olan bu hareket bir kuş için hiç de öyle değildir. Dolayısıyla onun şimdiki kişiliğine değil, bir zamanlar sahip olduğu kişiliğe hitap ettiği için güvercini yermesi doğrudur.

4. Bölüm

[20] Benzetme de bir metafordur ve ikisinin arasındaki fark küçüktür. Şair Akhilleus hakkında:

Atıldı düşmanın üzerine bir aslan gibi[27]

dediği zaman bu bir benzetmedir, ama "aslan atladı" derse bu bir metafordur. İkisi de cesur olduğu için şair "aslan" adını Akhilleus'a aktarır. Benzetme düzyazıda da yararlıdır, ama o kadar çok değil, çünkü şiire özgüdür. [25] Benzetmeler yukarıda belirttiğimiz fark dışında birer metafor oldukları için onların kullanıldığı şekilde kullanılırlar.

Androtion'un[28] İdrieus'a[29] zincirinden boşanmış köpek gibi olduğunu ve önüne çıkan her şeyi ısırdığını söylemesi bir benzetmedir, çünkü İdrieus serbest bırakılınca tehlikeli olmuştu. Aynı şekilde, Theodamas da Arkhidamos'u geometri bilmeyen Euksenos'a benzetir. [30] Benzer bir benzetme Euksenos'un geometri bilen Arkhidamos olduğunu söyleye-

---

26 Atina kralı Pandion'un kızı Prokne'nin kocası Tereus baldızı Philomela'ya tecavüz eder ve kimseye söylememesi için dilini keser. Philomela başına gelenleri dokuduğu kumaşa işler. İki kız kardeş intikam almak için Tereus'un Prokne'den olan oğlunu öldürüp etini ona yedirir ve saraydan kaçarlar. Peşlerine düşen Tereus onları yakalayacakken Prokne güvercine, Philomela bülbüle, kendisi de ibibik kuşuna dönüşür.

27 Homeros, *İlyada*, XX 164. Bütün dize A. Erhat – A. Kadir çevirisine göre şöyledir: "Peleusoğlu da atıldı karşısına bir aslan gibi."

28 İsokrates'in öğrencisi tarihçi.

29 Karia kralı Mausolos'un kardeşi. İsokrates'in *Philippos Söylevi*'nde kendisinden söz edilir.

rek de yapılabilir. Platon *Devlet*'te ölüleri soyanların kendilerine taş atanları bırakıp atılan taşlara saldıran köpeklere[30] ve Atina halkını [35] güçlü kuvvetli ama biraz sağır bir gemi kaptanına,[31] şiir vezinlerini de güzelliğini yitirmiş delikanlılara benzetir.[32] Delikanlılar gençliklerini, [1407a] dizeler de vezinlerini yitirdiklerinde [düzyazıya dönüşecekleri için] güzel görünmezler. Perikles'in Samoslular'ın yemeklerini yedikleri hâlde ağlamaya devam eden bebekler gibi olduğunu söylemesi[33] bir benzetmeydi. Boiotialıları da meşelere benzetmişti, [5] çünkü aynı meşeler gibi iç savaşlarda birbirlerini kırıyorlardı.[34] Demosthenes[35] Atina halkını bir geminin güvertesinde duran deniz tutmuş yolculara benzetir. Demokrates[36] de politik hatipleri çocukların tükürüğüyle ıslanmış lokmaları yutan dadılara benzetir.[37] [10] Antisthenes'in zayıf bünyeli Kephisodotos'un[38] yandıkça insana keyif veren tütsü çubuğu gibi olduğunu söylemesi de bir benzetmedir. Bütün bu düşünceler hem benzetme hem de metafor olarak ifade edilebilirler. Dolayısıyla başarılı bir metaforun başarılı bir benzetme de olabileceği açıktır. Aynı şekilde, benzetmelerden açıklamaları kaldırdığımızda [15] metafora dönüşürler. Ancak orantılı metaforlar [orantının yapıldığı] iki tarafın

30 Platon, *Devlet*, 469d.

31 Platon, *Devlet*, 488a.

32 Platon, *Devlet*, 601b.

33 MÖ 440'ta adayı işgal eden Atinalıların sağladığı olanakları reddetmedikleri kastediliyor.

34 Meşeyi kesen baltanın sapının meşeden yapılmış olduğu ima ediliyor.

35 Atıfta bulunulan Demosthenes meşhur hatip değil, Peloponnesos Savaşı'nda savaşan Atinalı bir generaldir. Benzetmeyle demokrasilerde siyasi belirsizliklerin insanları mevcut durumdan soğuttuğu ve değişim beklentisine soktuğu ima ediliyor.

36 Hakkında herhangi başka bir kaynakta bilgi yoktur.

37 Aristophanes de *Atlılar*'da (715-718) benzer sözler söyler: "Onu kötü besliyorsun. Dadılar gibi yemeğini çiğnedikten sonra onun ağzına küçük bir lokma verirken üç katını kendin yutuyorsun."

38 En önemli eserlerini MÖ 400-360 yılları arasında veren Atinalı heykeltıraş. Meşhur heykeltıraş Praksiteles'in babasıydı.

aynı cinsten öğelerinin her birine karşılıklı olarak uygulanabilir olmalıdır. Mesela içki kadehinin Dionysos'un kalkanı olduğunu söyleyebiliyorsak, kalkanın da Ares'in içki kadehi olduğunu söyleyebilmeliyiz.

5. Bölüm

Söylevi oluşturan parçalar işte bunlardır. Ancak biçemin iyi olması [20] dilin doğru kullanımıyla ilgilidir ve o da beş kurala bağlıdır. İlki bağlaçların yerinde kullanımı ve bazılarının gerektiği şekilde doğal sırayla birbirinin ardışığı olmasıdır. Mesela μέν ve ἐγὼ μέν bağlaçlarının ardından karşılıklı olarak δέ ve ὁ δέ bağlaçları kullanılmalıdır.[39] Bağlaç çiftinden ikincisi birinci bağlaç unutulmadan kullanılmalı, birinciden fazla ayrık olmamalıdır [25] ve uygun düştüğü pek az durum dışında birbirini izleyen bağlaçlar çiftinin arasında başka bağlaç kullanılmamalıdır. Mesela, "Oysa ben o bana söyler söylemez (çünkü Kreon yalvararak ve dua ederek gelmişti) onları yanıma alıp yola koyuldum." Bu cümlede anlamı ifade etmek için gereken bağlacın önünde çok sayıda bağlaç kullanılmıştır [30] ve öyle yapıldığı zaman belirsizlik doğar. İyi biçem için birinci kural bağlaçların doğru kullanımı ise, ikincisi "şeylerin" genel terimlerle değil, kendi adlarıyla belirtilmesidir. Üçüncüsü söyleyecek hiçbir şeyi olmadığı hâlde bir şeyler söylüyor görünmek isteyen hatiplerde olduğu gibi söylevin özellikle muğlak olması istenmiyorsa muğlak ifadelerden kaçınmaktır. [35] Böyleleri, mesela Empedokles şiirsel ifade kullanırlar.

Dolambaçlı ifadelerin aşırı kullanımı kâhinleri dinleyenlerin çoğunu olduğu gibi dinleyicileri yanıltır, çünkü kâhinler muğlak konuştuğunda, "Kroisos Kızılırmak'ı geçtiği zaman

39 μέν (men) ve ἐγὼ μέν (ego men) bağlaçları "bir yandan", δέ (de) ve ὁ δέ (o de) bağlaçları "öte yandan" diye çevrilebilir.

büyük bir krallığı yıkacak"[40] örneğinde olduğu gibi insanların çoğu söylenenleri doğru bulur.

[1407b] Kâhinler hata yapma olasılığını çok azalttığı için genellemelerle konuşurlar. Tek mi çift mi oyununda "tek" ya da "çift" demek belirli bir sayı söylemekten daha büyük kazanma olasılığına sahiptir. Aynı şekilde, kehanette bulunanlar da bir şeyin ne zaman olacağını değil, sadece olacağını söylerler ve o şeyin kesin tarihini belirtmekten kaçınırlar. [5] Bütün bu belirsizlikler aynı etkiye sahiptir ve özellikle belirsiz olmayı amaçlamıyorsak bunlardan sakınmalıyız.

Dördüncü kural Protagoras'ın yaptığı gibi isimleri eril, dişil ve nötr cinslerine ayırmak ve bu cinsleri doğru kullanmaktır: "O gelip konuştu ve ayrıldı."[41]

Beşinci kural çok, az sayıda ya da tek nesneler hakkında [10] konuştuğumuzda bunları doğru şekilde ifade etmektir: "Onlar gelince bana vurmaya başladılar."[42]

Genel olarak bir metin kolay okunabilir ve [başkalarının önünde] kolay seslendirilebilir olmalıdır. Bu iki şey aslında aynıdır ve yazı bağlaçlarla dolu ya da Herakleitos'un[43] yazılarında olduğu gibi noktalama işaretlerinin nereye konulacağının belli olmadığı durumlarda yapılamaz. [Herakleitos'un cümlelerini] ayırmak kolay bir iş değildir, [15] çünkü çoğu kez belli bir kelimenin önceki mi, yoksa sonraki cümleye mi ait olduğu belli değildir. Mesela eserinin başında şöyle der:

---

40 Herodotos, *Tarih*, 1.53 ve 1.91. Kroisos Perslere saldırmasının doğru olup olmayacağını Delpoi Tapınağı'na sorduğunda bu kehaneti almıştı. Sözü edilen krallığın Pers Krallığı olduğunu sanan Kroisos sefere çıkmış ve bu hareketi kendi krallığının yıkılmasıyla sonuçlanmıştı.

41 ἡ δ' ἐλθοῦσα καὶ διαλεχθεῖσα ᾤχετο (İ elthousa kai dialekhtheisa oheto). "ἡ" dişil artikelle ifade edilen cümlenin dişil nesnesiyle ἐλθοῦσα (elthousa) ve διαλεχθεῖσα (dialekhtheisa) dişil ortaçları uyumludur.

42 οἱ δ' ἐλθόντες ἔτυπτόν με (oi d' elthontes etypton me). "οἱ" artikeliyle ifade edilen cümlenin çoğul nesnesi ἐλθόντες (elthontes) ve ἔτυπτόν (etypton) fillerinin çoğul çekimiyle uyumludur.

43 Ephesoslu filozof Herakleitos (MÖ 535-475) zor anlaşılır olmasıyla meşhurdu ve bu yüzden ὁ σκοτεινός (o skoteinos) karanlık sıfatıyla anılıyordu.

"Doğru olan sözü daima insanlar anlamaz." Burada "daima" kelimesinin "doğru olan söz"e mi, yoksa "anlamaz"a mı bağlanması gerektiği açık değildir.

İki terimi her ikisine de uymayan üçüncü bir terimle bağlantılı kullanmak da dil hatalarına[44] yol açar. [20] Mesela "ses" ya da "renk"ten söz ederken "görme" fiili her ikisine birden uygun değilken "algılama" fiili her ikisine uygundur.

Metne birtakım ayrıntılar eklediğimizde önceden ne anlatmak istediğimizi açıkça ortaya koymazsak yine belirsizliğe neden oluruz. Mesela "onunla konuştuktan sonra, bunlar ve şunlar şöyle oldu, gitmek istedim" yerine "onunla konuştuktan sonra gitmek istedim, sonra bunlar ve şunlar şöyle oldu" [25] demeliyiz.

6. Bölüm

Söylevin azametli[45] görünmesi için şunlar yapılabilir. Bir şeyi adlandırmak yerine onun tanımını ver. Mesela "çember" yerine "bütün noktaları ortasındaki bir noktaya eşit uzaklıkta olan yüzey şekli" de. Tersini yapmak, yani bir şeyin tanımı yerine onun ismini kullanmak söylevin kısa olmasını sağlar. [25] Çirkin ya da uygunsuz bir şeyden söz ederken, çirkinlik tanımlamanın içindeyse şeyin adını, addaysa tanımlamayı kullan. Biçemini şiirsel yapmamaya dikkat ederek şeyleri metafor ve sıfatlarla belirt. Şiirde olduğu gibi tekil yerine çoğulu kullan. Mesela şair tek bir limandan söz ettiği hâlde "Akha limanlarında" der ya da [35] "... çok katlı mektubum işte bu!"[46] dizesini yazar.

İki kelimeyi tek bir artikelle[47] ifade etme, her biri için kendi artikelini kullan, mesela τῆς γυναικὸς τῆς ἠμετέρας.

---

44 σολοικίζειν (soloikizein). Standart dilden farklı cümle kuruluşu ve gramer kullanımı.

45 ὄγκος (ongos). Kelimenin sözlük anlamı "hacim"dir.

46 Euripides, *İphigenia Tauris'te*, 727.

47 Adları eril, dişil veya nötr olduğunu belirten tanımlık.

Kısalığı sağlamak için de tersini yap, mesela τῆς ἡμετέρας γυναικός.[48]

Çok sayıda bağlaç kullan, ama kısalığı sağlamak istediğinde kelimeleri birbirlerinden koparmamaya çalışarak tersini yap, mesela "oraya gittim ve konuştum" [1408a] yerine "oraya gidip konuştum". Antimakhos'un uygulaması, yani bir şeyi sahip olmadığı özellikleri belirterek tanımlamak da yararlıdır. Antimakhos[49] Teumessos[50] hakkında şöyle der:

Rüzgârın dövdüğü küçük[51] *bir tepe var...*

Böyle yaparak söylevini sonsuza dek uzatabilirsin. Sözünü ettiğin şeyin ne olmadığını belirtirken, sana hangisinin yararlı olacağına göre, [5] onun iyi ya da kötü özelliklerine değinebilirsin. Şairler olumsuzlamayla "sazsız" ya da "lirsiz ezgi" gibi deyimleri böyle oluştururlar. Bu yöntem orantılı metaforlarda çok kullanılır, mesela borazan sesine "lirsiz ezgi" denir.

7. Bölüm

[10] Söylevin dili hatibin duygularını ve karakterini ifade ediyor ve konuya yakışıyorsa uygundur. Konuya yakışma ağır ve önemli sorunlardan söz ederken ciddiyetsiz bir

48 Her iki ifade "benim kadınımın" olarak çevrilebilir. Türkçede artikel olmadığı için kelimesi kelimesine çevrilmeleri olanaksızdır. Artikelleri gösterebilmek için örnekler Yunanca bırakıldı. Artikellerin altı tarafımızdan çizildi: (tes gynaikos tes emetereas) ve (tes emeteras gynaikos).

49 Kolophonlu Antimakhos, Platon'un çağdaşı bir şairdi. Hellenistik dönemde Homeros kadar değerli olduğuna inanılıyordu. Eserleri günümüze kadar gelememiştir.

50 Boiotia'da bir dağ.

51 Orijinal metindeki ἔστι τις ἠνεμόεις ὀλίγος λόφος (esti tis enemoeis oligos lophos) cümlesinde "küçük" anlamında kullanılan "oligos" kelimesinin sözlük anlamı "az"dır. Bu kelime kullanılarak tepenin büyük bir boyuta sahip olmadığı vurgulanmış oluyor.

tarzda konuşmamak, önemsiz şeyler hakkında konuşurken tumturaklı konuşmamak, sıradan kelimelere abartılı sıfatlar kullanmamak demektir. Aksi takdirde "saygıdeğer incir ağacı hanım" türünden ifadeler kullanan Kleophon'da olduğu gibi [15] söylev komedyayı andırır. Duyguları ifade etmek için hakaretten söz ederken öfkeli bir insanın dili, dine saygısız ya da utanç verici şeylerden söz ederken söylediklerinden rahatsızlık duyan ve söylenenleri tekrarlamakta tereddüt eden bir insanın dili kullanılmalıdır. Övgüye layık şeyler hakkında hayranlıkla, acıklı şeyler hakkında alçak sesle konuşmalı ve her durum için [20] uygun bir dil kullanılmalıdır. Bir şey ona yakışan bir dille söylendiği zaman daha inandırıcı olur. Benzer bir durumda biz de aynı şekilde konuşacağımız için aklımız yanlış bir karara vararak hatibin doğru söylediğine inanır. Bu yüzden durum hatibin anlattığı gibi olmasa da biz ona inanırız. Dinleyici duygusal konuşan hatibe hiçbir şey söylemese bile her zaman empati duyar. Bu yüzden bazıları sadece gürültü yaparak [25] dinleyicileri etkileri altına alabilir.

Böyle işaretlerin yardımıyla yapılan tanıtlama [hatibin] karakterini de ifade eder, çünkü her sınıf insanın ve mizacın kendine özgü bir tarzı vardır. "Sınıf" terimiyle insanların yaşını, cinsiyetini ve Lakedaimon ya da Tesalyalı oluşunu kastediyorum. Mizaç terimiyle de sadece insanların hayatını şekillendiren [30] ruhsal eğilimleri kastediyorum, çünkü her mizacın böyle bir etkisi yoktur. Hatip belirli bir mizaca uygun dili kullanırsa söylevi de ona uyan karaktere bürünür, çünkü bir cahille eğitimli bir insan ne aynı şeyleri söylerler, ne de aynı şekilde konuşurlar. Dinleyiciler söylev yazarlarının bıktıracak derecede kullandığı hileli ifadelerin de etkisinde kalırlar. [35] Hatip, "bunu kim bilmez" ya da "herkesin bildiği gibi" ifadelerini kullanınca, dinleyici herkesin sahip olduğu bir bilgiye sahip olmamaktan utandığı için hatibe katılır.

[1408b] Bu araçların uygun zamanda kullanılıp kullanılmaması sorunu her tür söylev için geçerlidir. Abartı kullanılacağı zaman yapılması gereken bellidir, o da hatibin araya kendisi hakkında bir özeleştiri koymasıdır.[52] Bu durumda [5] dinleyiciler onun ne yaptığını bildiğini sandıkları için abartıya inanırlar.

Bütün araçlar bir arada kullanılmadığı zaman dinleyici daha kolay kandırılabilir. Söylemek istediğim şu: Sert bir dille konuştuğun zaman ses tonunu yükseltmeye, yüz ifadeni sertleştirmeye ya da buna benzer şeyler yapmana gerek yoktur. Ama bu araçlardan sadece birini ya da diğerini kullanırsan kimseye fark ettirmeden sonuca ulaşırsın. Elbette yumuşak şeyler sert tonda, [10] sert şeyler de yumuşak tonda söylendiği zaman söylevin inandırıcılığı kalmaz.

Bileşik kelimeler, çok sayıda sıfat ve nadir kelimeler daha çok duygusal konuşmalara uygundur. Öfkeli bir insanın haksızlığın "göğe ulaştığını" ya da "muazzam büyük olduğunu" söylemesini bağışlarız. Hatip dinleyicileri avucunun içine aldığında, övgü ya da suçlamalarla, sevgisi ya da öfkesiyle [15] onları galeyana getirebilir. O zaman İsokrates'in *Panegyrikos Söylevi*'nin[53] sonunda yaptığı gibi "adıyla ve namıyla" ve "katlandıkları şeyler" gibi ifadeler kullanılabilir. Coşkulu hatipler öyle konuşur ve onlarla aynı duyguları paylaşanlar söylediklerini kabul ederler. Bu yüzden bu tarz şiire uygundur, çünkü şiir bir esinlenmedir. Benzer durumlarda ya yukarıda anlattığımız dili ya da Gorgias'ın kullandığı[54] ve *Phaidros*'un[55] bazı pasajlarında [20] gördüğümüz gibi ironik bir dil kullanmalıyız.

---

52 Anonim antik yorumcu şerhinde *Odysseia*'dan bir dizeyi, "Ne biçim söz kaçtı yavrum dişlerinin arasından?" (i 64) ve "Farkına varmadan neler söylemişim!" ifadesini örnek olarak verir.

53 İsokrates, *Panegyrikos*, 4. 186.

54 Bkz. Aristoteles, *Politika*, 3.1

55 Platon, *Phaidros*, 238d ve 241e.

8. Bölüm

Söylevin biçimi ne vezinli ne de tamamen vezinden yoksun olmalıdır. Vezinli biçim yapay görüneceğinden güven telkin etmez ve bununla birlikte dinleyiciyi aynı veznin ne zaman tekrarlanacağı beklentisine sokar. Aynen tellal, "Özgürlüğüne kavuşan köle, temsilcisi olarak kimi seçecek?"[56] diye sorduğunda [25] çocukların hep birlikte, "Kleon'u!" diye bağırdığında olduğu gibi. Öte yandan hiç ritmi olmayan dil sınırsızdır ve söylev dilinin sınırları olmalıdır, yoksa sınırlama olmaksızın sonuç tatsız ve belirsiz olur, yeter ki sınırlama vezinle yapılmasın. Bütün şeylerin sınırlarını sayılar koyar. Dilin biçiminin sayısı da ritimdir ve vezin bir tür ritimdir. Öyleyse düzyazı ritmik olmalıysa da [30] vezinli olmamalıdır, çünkü bu durumda düzyazı değil şiir olurdu.

Düzyazının ritmi çok belirli olmamalı, belli bir noktaya kadar belirli olmalıdır. Çeşitli ritimlerden en görkemlisi *heroikos* ritmi[57] olduğu hâlde gündelik konuşma diline uygun değildir. Sıradan insanların konuşması *iambos* ritmine[58] uygundur, bu yüzden *iambos* ritmi gündelik konuşmada [35] bütün diğer ritimlerden daha çok kullanılır. Ama söylev dilinde ağırbaşlılık ve dinleyiciyi etkileyebilmek de gereklidir. *Trokhaios* ritmi[59] hareketli dansları[60] andırır, bunu hareketli bir ritim olan [1409a] *tetrametron* vezniyle yazılan dizelerde de görürüz. Geriye Thrasymakhos zamanında kullanılmaya

---

56 Özgürlüğüne kavuşan köle bir yurttaşın bütün haklarına sahip değildi. Özgür bir yurttaşla evlenemez, agorada çalışamaz, toprak satın alamazdı ve sahip olduğu hakları bir temsilci vasıtasıyla kullanabilirdi.

57 ἡρωικός. Epik şiirde kullanılan bu vezin bir uzun ve iki kısa heceden oluşuyordu (– υ υ). Destanların her dizesinde bu ölçü altı kez tekrarlanıyordu ve "daktylikon heksametron" adını da alıyordu.

58 ἴαμβος. Bir kısa bir uzun heceden oluşan (υ –) dize ölçüsü.

59 τροχαῖος. Bir uzun bir kısa heceden oluşan (– υ) dize ölçüsüdür ve dörtlü olduğunda aynı ölçü dört kez tekrarlanır. Dörtlü trokhaik ölçü iambos ölçüsünden daha hareketlidir.

60 κόρδαξ (kordaks). Eski komedyada yapılan bir dans. Daha sonraki yıllarda müstehcen ve yakışıksız olduğu söylenmiştir.

başlayan, ama o zamanlar hatiplerin tam olarak tanımlayamadığı *paian*[61] kalıyor. *Paian* daha önce bahsettiğimiz iki ritmin devamı olan üçüncü bir ritimdir. İkiye üç oranından oluşur, [5] oysa diğer ikisinden biri bire bir, diğeri bire iki oranına sahipti. *Paian* bire bir buçuk oranıyla diğer iki veznin arasında yer alır.

Diğer iki ritmi daha önce anlattığımız nedenler yüzünden olduğu kadar, daha metrik[62] oldukları için de düzyazıda kullanmamalıyız. Belirli bir ölçüye sahip olmadığı ve dikkati fazla çekmediği için düzyazıda *paian* ritmi kullanılmalıdır. Günümüzde cümlelerin başında ve sonunda *paian* ölçüsünün aynı türü kullanılıyor, [10] oysa sonun başlangıçtan farklı olması gerekirdi. Birbirinin zıddı iki *paian* türü vardır. Bunlardan biri cümlenin başı için uygundur ve öyle de kullanılır. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bir uzun heceyle başlayıp kısa bir heceyle biter.[63]

Δαλογενὲς / εἴτε Λυκίαν[64]
– υ υ υ / – υ υ υ

[15] Χρυσεοκόμα Ἑκατε/ παῖ Διός[65]
– υ υ υ / – υ υ υ / – υ

Diğeri ise tam tersidir, üç kısa heceyle başlar ve bir uzun heceyle biter.

μετὰ δὲ γᾶν/ ὕδατά τ᾽ ὠ/κεανὸν ἠ/φάνισε νύξ.[66]
υ υ υ – / υ υ υ – / υ υ υ – / υ υ υ –

61 παιᾶν. Üç kısa ve bir uzun heceden oluşan vezin. (– υ υ υ), (υ – υ υ), (υ υ – υ) ya da (υ υ υ –) şeklinde gösterilir.

62 μετρικός. Ölçünün ve ritmin çok belirgin olması anlamında kullanılıyor.

63 Üç alıntı da Simonides'ten Frag. 26 B, P.L.G. Alıntılar vezinle ilgili olduğu için Yunanca bırakılmış, uzun ve kısa heceler tarafımızdan gösterilmiştir.

64 (Dalogenes eite Lykian...) "Delos'ta ya da Likya'da doğan..."

65 (Khryseokoma Ekate pai Dios.) "Zeus'un oğlu, altın saçlı okçu."

66 (meta de gan ydata t' okeanon ephanise nyks.) "Gece yeryüzünden sonra suları ve ummanı örttü."

Bu bitiş için uygun bir kapanıştır. Kısa heceler tamamlanmamış olduklarından, sona konduklarında yarıda kalmışlık hissini doğururlar. Bir cümle uzun bir heceyle sona ermelidir ve cümlenin bitmiş olduğu ritmin kendisinden anlaşılmalıdır, [20] yazıcının kenara koyacağı bir işaretten değil.[67]

Dilimizin ritme sahip olması, ritimden yoksun olmaması gerektiğini ve bunu hangi ritimlerin nasıl gerçekleştirdiğini göstermiş bulunuyoruz.

9. Bölüm

Düzyazının dili ya *dithyrambos*ların prelütlerinde olduğu gibi parçaların birbirleriyle bağlayıcı kelimelerle bağlandığı [25] sürekli tarzda olmalı ya da karmaşık ve eski şairlerin koral dizelerindeki *strophe* ve *antistrophe*ler gibi olmalıdır. Sürekli biçem [Thurioili Herodotos'un araştırmasındaki açıklama gibi][68] daha eskidir. Önceleri herkes bu tarzı kullanırdı, şimdi ise bunu kullananlar çok değil. [30] Sürekli biçem terimiyle doğal bir sona sahip olmayan ve hakkında konuştuğu konu tükendiği zaman sona eren biçemi kastediyorum. Bu biçem söylenenlerin bitmediği izlenimini verdiği için doyurucu değildir, çünkü herkes bir son görmek ister. Koşucuların yarışın sonuna geldiklerinde nefessiz kalıp yere yıkılmaları bu yüzdendir. Varacakları hedef gözlerinin önündeyken yere yıkılmayıp yarışı sürdürürler. Sürekli biçem böyledir, [35] oysa karmaşık biçem periyotlardan oluşur. Periyot terimiyle başlangıcı ve sonu olan ve aynı zamanda tek bir bakışla kavranabilecek kadar uzun olan bir konuşma parçasını kastediyorum. [1409b] Bu tarz kolay anlaşılır ve

67 Bir cümlenin ilk kelimesinin altına konan çizgi bir önceki cümlenin bittiğini, yeni cümlenin başladığını gösteriyordu.

68 Köşeli parantez içindeki ifadenin metne sonradan eklendiğine ilişkin şüpheler vardır.

doyurucudur. Sonsuz olmadığı, dinleyici önünde bir son bulduğu ve dinleyiciyi bir şeylere ulaştığına inandırdığı için doyurucudur, oysa bir şeylerin sona ereceğini öngörememek doyurucu değildir. Kolayca akılda tutulabildiği için de kolay anlaşılırdır. [5] Bu da periyotlardan oluşan dilin kolaylıkla sayılandırılabilmesi yüzündendir ve akılda tutulması en kolay şey sayıdır. Bu yüzden herkes vezinle yazılan şiirleri vezinsiz düzyazılardan daha kolay aklında tutar, çünkü şiirin vezni sayılandırılabilir. Periyot ayrıca anlam açısından da tamamlanmalı ve Sophokles'in *iambik* dizelerinde gördüğümüz gibi yarıda kesilmemelidir.

[10] *Kalydon toprağıdır bu, Pelop'un ülkesinin...*[69]

Dizenin [yanlış] bölünmesi söylenmek istenen şeyin tersini anlamamıza yol açabilir. Mesela yukarıdaki dizeden Kalydon'un Peloponnesos'ta olduğu anlaşılabilir.

Bir periyot ya birkaç kısımdan[70] oluşur ya da basittir. Kısımlardan oluşan periyot önceki örnekte olduğu gibi ortasından bölünmeden [15] tek bir solukta bir bütün olarak okunabilir ve kendi içinde anlam bütünlüğüne sahiptir. Kısım böyle bir periyodun parçalarından biridir. Tek bir kısımdan oluşan periyoda basit adını veriyorum. Periyotlar ve kısımları ne çok kısa ne de çok uzun olmalıdır, çünkü çok kısa olmaları çoğu zaman dinleyiciyi tökezletir. Dinleyici algısıyla öngördüğü doğrultuda [20] ilerlerken, konuşmanın birden bitmesiyle engellenince tökezlemiş gibi olur. Öte yandan periyotları ve periyot kısımları fazla uzun olan söylevler yürüyüşe çıkan ve önceden kararlaştırılan sınırı geçtiği hâlde yürümeye devam eden birinin birlikte yürüyüşe çıktığı

69 Alıntı Aristoteles'in andığı gibi Sophokles'ten değil, Euripides'in günümüze kadar gelemeyen *Meleagros* tragedyasındandır (Frag. 515, Nauck). Bir sonraki dize "tam karşısında" diye başlar.

70 Aristoteles bu kısımlara κῶλον (kolon) adını verir.

arkadaşlarını geride bıraktığı gibi dinleyiciyi gerilerinde bırakırlar. Ayrıca periyotlar çok uzunsa [25] tek başlarına bir söyleve ya da *dithyrambos* prelüdüne benzer bir şeye dönüşürler. Sonuç Khioslu Demokritos'un[71] *antistrophik* vezinle yazmak isterken *dithyrambos* prelütleri yazdığını söyleyerek alay ettiği Melanippides'in[72] eseri gibi olur:

Başkasına kötülükler düşünen önce kendisine kötülük eder
ve uzun bir prelüd onu yazanın başına gelebilecek en büyük kötülüktür[73]

[30] Aynı şey uzun kısımlardan oluşan periyotlar için de söylenebilir. Kısımları kısa olan periyotlar ise aslında periyot bile değildir ve dinleyiciyi çarpıp yere düşürürler.

Periyotlu biçem iki türdür. Ya "millî toplantılar düzenleyenlere [35] ve atletizm yarışmalarının kurucularına çoğu kez şaşmışımdır"[74] ifadesinde olduğu gibi sadece kısımlara bölünmüştür ya da bir karşıt göstermeyi içerir. Karşıt göstermede ise ya bir zıt kısım zıddının yanına konur, [1410a] ya da iki zıt kısım ortak bir kelimeyle bir araya getirilir. "Her iki tarafa da yardım ettiler, hem yurtlarında kalanlara, hem de kendilerini izleyenlere. Sonunculara yurtlarında sahip oldukları topraklardan fazlasını verdiler, diğerlerine de yurtta yeterince toprak bıraktılar" ifadesinde olduğu gibi. Burada zıtlar "yurtlarında kalanlar" ve "izleyenler" ile [5] "yeterince" ve "daha fazlası"dır. Başka bir örnek de şudur: "Hem servet edinmek isteyenlere hem de servetlerinin keyfini çıkarmak isteyenlere." Burada "edinmek" "keyfini çıkarma"nın

71 MÖ V. yüzyılın meşhur müzisyeni.

72 MÖ V. yüzyılda yaşamış Melos adalı meşhur dithyrambos şairi.

73 Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserindeki 265-266 dizelerin parodisi.

74 Paragrafın bütün alıntıları İsokrates'in *Panegyrikos Söylevi*'nden alınmıştır. Büyük bir olasılıkla yazar bunları ezberinden yazdığı için çok sayıda hata içermektedirler.

zıddıdır. Aynı şekilde: "Böyle durumlarda çoğu zaman akıllılar başarısız olur, aptallar da başarılı." – "Hemen cesaret madalyasıyla ödüllendirildiler [10] ve aradan çok geçmeden denize egemen oldular." – "Çanakkale Boğazı'nda köprü kurarak ve Athos'ta kanal kazarak karada yelken açıp denizin üzerinde yürüdü." – "Doğaları gereği yurttaşken yasalar kenti onlardan esirgiyor." – "İçlerinden bazıları kötü şekilde ölürken, bazıları utanç verici şekilde kurtuldular." – [15] "Bizler barbarları kendi ihtiyaçlarımız için köle olarak kullanırken, çoğu bağlaşığımızın onların kölesi olmasına izin veriyoruz." – "Ya yaşarken sahip olacaklar ya da ölünce miras bırakacaklar." Başka bir örnek de birinin mahkemede Peitholaos ile Lykophron[75] aleyhine söyledikleridir: "Bu adamlar kendi ülkelerindeyken sizi [köle olarak] satıyordu, buraya gelince de siz [hâkimleri] satın aldılar." [20] Bütün bunlar yukarıda anlatıldığı şekliyle karşıt göstermeye örnektir. Böyle bir konuşma tarzı doyurucudur, çünkü zaten kavranması kolay olan zıtlar yan yana getirildikleri zaman daha da kolay kavranırlar. Karşıt gösterme aynı zamanda akıl yürütmeye de benzer, çünkü zıtları bir araya getirmek bir tür doğruluklarını sınamaktır.

Karşıt gösterme işte budur. Bir periyodun kısımlarının aynı uzunlukta olması [25] *parisosis*tir. *Paromoiosis* ise iki kısmın uçlarının birbirlerine benzer kılınmasıdır. Bu, kısmın başında ya da sonunda yapılmalıdır. Başta yapıldığında benzerlik kelimenin tümü için geçerlidir, sonda yapıldığında ise son kelimelerin son heceleri, son kelimenin tümü ya da aynı kelimenin farklı çekimleri arasında olmalıdır. Benzerliğin başta olmasına örnekler:[76]

---

75 Kayınbiraderleri olan Pherai kentinin tiranı Aleksandros'u öldürdükten sonra paralı askerlerin başına geçmişlerdi. Alıntı hakkında herhangi bir şey bilinmiyor.

76 Örnekler vezindeki benzerlikle ilgili olduğu için Yunanca bırakılmış, belirtilen kısımlar tarafımızdan altı çizilerek gösterilmiştir.

ἀγρὸν γὰρ ἔλαβεν ἀργὸν παρ' αὐτοῦ,[77]

[30] δωρητοί τ' ἐπέλοντο παράρρητοί τ' ἐπέεσσιν[78]

Benzerliğin sonda olmasına örnekler:

ᾠήθης ἂν αὐτὸν <οὐ> παιδίον τετοκέναι, ἀλλ' αὐτὸν παιδίον γεγονέναι,[79]

ἐν πλείσταις δὲ φροντίσι καὶ ἐν ἐλαχίσταις ἐλπίσιν.[80]

Benzerliğin aynı kelimenin farklı çekimleriyle sağlanmasına örnek:

ἀξιοῖ δὲ σταθῆναι χαλκοῦς, οὐκ ἄξιος ὢν χαλκοῦ,[81]

Benzerliğin aynı kelimeyle sağlanmasına örnek:

σὺ δ' αὐτὸν καὶ ζῶντα ἔλεγες κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς.[82]

Benzerliğin aynı heceyle sağlanmasına örnek:

τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἄνδρ' εἶδες ἀργόν,[83]

---

77 (agron gar elaben argon par autou.) "Ondan çorak bir tarla aldılar." Aristophanes'in kayıp bir eserinden alıntı Frag. 553, Kock.

78 (doretoi t' epelonto pararretoi t' epeessin.) "Armağanlarla, tatlı sözlerle yumuşarlarmış." Homeros, *Ilyada*, IX 526.

79 (oethes an auton ou paidion tetokenai, all' auton paidion gegonenai.) "Çocuk doğurmadığı, ama kendisinin çocuk olduğu söylenebilir." Kaynağı bilinmiyor.

80 (en pleistais de phrontisi kai en elakhistais elpisin.) "Çok az umut ve çok kaygıyla." Kaynağı bilinmiyor.

81 (aksioi de stathenai khalkous, ouk aksios on khalkou.) "Kendisi bir bakır bozukluk etmezken, bakırdan heykelinin dikilmesine değer mi?" Kaynağı bilinmiyor.

82 (sy d' auton kai zonta eleges kakos kai nyn grapheis kakos.) "Hayattayken onun hakkında kötü şeyler söylüyordun, şimdi de hakkında kötü şeyler yazıyorsun." Kaynağı bilinmiyor.

83 (ti an epathes deinon, ei andr' eides argon.) "Tembel birini görsen sana ne zararı olurdu?" Kaynağı bilinmiyor.

[1410b] Bütün bunların bir arada bulunması da mümkündür. Yani aynı periyotta hem karşıtların bir arada olması, hem kısımların aynı uzunlukta olması, hem de kısımların uçlarının benzer olması birlikte görülebilir. Periyotların bütün olası başlangıçları *Theodekteia*'da[84] hemen hemen eksiksiz bir biçimde sıralanmıştır.

Bir de Epikharmos'unki gibi sahte karşıt göstermeler vardır: [5] "Bazen evlerindeydim, bazen de onların yanındaydım."[85]

10. Bölüm

Yukarıdaki konuları açıklığa kavuşturduğumuza göre şimdi de nasıl canlı ve çekici şeyler söylenebileceği üzerine konuşalım. Bunlar doğal yetenek ve uzun çalışmalar sonucu başarılabilir, ama nasıl yapılacaklarını öğretmek istersek bu incelemeden yararlanmamız gerekir. Doğamız gereği yeni düşünceleri zorlanmadan kavramanın hepimizin hoşuna gittiğini vurgulayarak canlı ve çekici konuşmaların [10] kaç tür olduğunu belirtmekle başlayalım. Kelimeler birer anlama sahip oldukları için en çok bir şeyler öğrenmemizi sağlayan kelimeler hoşumuza gider. Nadir kelimeler onları anlayamadığımız için, yaygın kelimeler de onları zaten bildiğimiz için bize yeni bir şey öğretmezler. Bunu en iyi başaran metaforlardır. Yaşlılık samana[86] benzetildiği zaman cinsler aracılığıyla bilgi ve öğreti üretilmiştir, [15] çünkü her iki kavramda da "çiçek açma zamanı" geçmiştir. Şairlerin benzetmeleri de aynısını yapar ve eğer başarılıysalar bize canlı ve çekici görünürler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, benzetme sadece veriliş tarzı farklı olan bir metafordur. Daha uzun olduğu

84 Aristoteles'in kayıp eseri.

85 Sicilyalı komedya yazarı Epikharmos, Frag. 147, Kaibel. "Evlerindeydim" ve "onların yanındaydım" ifadeleri aslında aynı şeyi söylüyor.

86 Homeros, *Odysseia*, XIV 214. "sen yine de samanına bak, başağını anla."

için daha az çekicidir ve "bu"nun "şu" olduğunu açıkça belirtmediği için dinleyici o düşünceye daha az ilgi duyar.

[20] Dolayısıyla bize hızlı bir şekilde bir şeyler öğreten konuşma ve akıl yürütme canlı ve çekicidir. Bu nedenle apaçık örtük tasımlar hiçbir zaman başarılı olmaz. "Apaçık" terimiyle herkesçe bilinen, [anlaşılmaları için] araştırmaya gerek duyulmayan şeyleri kastediyorum. Anlaşılmaz şeylerden söz eden örtük tasımlar da başarılı olmaz. Daha önceden bildiğimiz bir şey olmaması şartıyla [25] taşıdıkları bilgiyi bize söylendikleri anda ileten ya da küçük bir gecikmeyle akıl yürüterek kavradığımız örtük tasımlar bize bir şeyler öğretir, diğer iki tür öğretmez. Söylenenlerin anlamına göre başarılı örtük tasımlar bu türdendir.

Biçeme göre en başarılı ifadeler karşıt gösterme içerenleridir. Mesela "başka herkesin paylaştığı barışın kendi çıkarları için savaş anlamına geldiği [30] kanısına vararak..."[87] ifadesinde savaşla barış birbirlerinin karşıtıdır. Kelime seçimine göre ise en başarılı ifadeler metaforlardır. Metaforlar zorlama olmamalıdır, çünkü bu durumda dinleyici hiçbir şey anlamaz; apaçık da olmamalıdır, çünkü bu durumda dinleyici üzerinde hiçbir etkileri olmaz. Olayları gözümüzün önünde canlandıran anlatım başarılıdır, çünkü dinleyici olayları gelecekte gerçekleşmeleri olasıymış gibi değil, [35] şu anda oluyorlarmış gibi görmelidir. Bunun için de şu üç noktayı aklımızda tutmamız gerekir: metafor, karşıt gösterme ve canlılık.

[1411a] Dört tür metaforun[88] en başarılısı orantılı olanıdır. Mesela Perikles savaşta ölen gençler için, "Kent çocuklarını yitirince baharsız kalan yıla döndü," demişti. Aynı şekilde, Leptines[89] Lakedaimonlardan söz ederken, [5] Atinalıların Hellas'ın iki gözünden birini yitirmesine izin vermemesi ge-

87 İsokrates, *Philippos*, 5.73.

88 Aristoteles, *Poetika*, 21-1457b 6 ve sonrası.

89 Demosthenes'in çağdaşı Atinalı hatip.

rektiğini söylemişti. Khares, Olynthia Savaşı'ndaki sorumluluğunun soruşturulmasını aceleye getirmek istediğinde, Kephisodotos öfkeyle, "Atinalıların boynuna bir ilmik geçmiş hâldeyken aklanmayı bekliyor,"[90] demişti. Yine kendisi [10] Atinalıları Euboia Adası'na sefere çıkmaya teşvik ederken "yanlarına erzak değil, Miltiades'in kararnamesini"[91] almalarını öğütlemişti. Atinalıların Epidauros ve komşu sahil halkıyla yaptığı ateşkese kızan İphikrates, böyle yaparak savaşın yol masrafını karşılayan kaynağı kuruttuklarını söylemişti.[92] Peitholaos, Paralos[93] adlı gemi için "halkın büyük sopası", [15] Sestos[94] kenti için de "Pire'nin ekmek hamuru teknesi" diyordu. Perikles Atinalılara Aigina Adası'ndan kurtulmaları gerektiğini, çünkü adanın "Peiraius'un gözüne batan bir kıymık" olduğunu söylemişti. Moirokles saygıdeğer bir yurttaşın adını vererek ondan daha alçak olmadığını, çünkü onun alçaklığının faizi üçe bir iken kendi alçaklığının faizinin ona bir olduğunu söylemişti.[95] Kızlarının evliliklerini geciktirmesi üzerine Anaksandrides'in[96] [20] yazdığı iambik dize de öyledir:

Kızlarımın evlilik senetlerinin vadesi geçti.

---

90 Yazar, "savaş devam ettiği ve Khares paralı askerlerin başında olduğu için halkı baskı altında tutabilir" demek istendiğini söylüyor.

91 Yazar, Miltiades'in Atinalıları Perslere bir an önce saldırmaya ikna etmek üzere verdiği mücadeleyi ima ediyor.

92 İphikrates güçsüz bir sahil kentiyle barış anlaşması imzalamanın onu yağmalama olanağını ortadan kaldırdığını kastediyor. Orijinaldeki ἐφόδια (ephodia) kelimesi "gezi ya da yolculuk masrafı" anlamına gelir.

93 Paralos antik dönemde Atinalıların iki "kutsal" gemisinden birinin adıydı. Sunion Burnu'nun batısındaki Paralu Gi adlı limanda demirli bekler, genellikle acil durumlarda dinî ve siyasi görevlerde kullanılırdı.

94 Eceabat sınırları içinde bulunan antik kent, Atina'nın tahıl ihtiyacının karşılandığı Karadeniz limanlarına ulaşan ticaret yollarını kontrol ediyordu.

95 Moirokles, Demosthenes'in çağdaşı Makedon karşıtı bir siyasetçiydi. Yıllık yüzde 33,3 ve yüzde 10 faiz oranlarını vererek ilkinin daha kötü olduğunu belirtmek istiyor.

96 Orta Dönem komedya yazarı, Frag. 68, Kock.

Polyeuktos,[97] Speusippos adlı felçli birinden söz ederken "kaderin onu hastalığın işkence tahtasına[98] bağlamış olmasına rağmen" rahat durmadığını söylemişti. Kephisodotos, savaş gemilerine "boyalı değirmen taşları",[99] Kinik Diogenes de meyhanelere "Attika'nın askerî aşevleri"[100] derdi. [25] Aision[101] Atinalıların kendi kentlerini Sicilya'ya "boşalttıklarını"[102] söylüyordu. Bunlar bir metafordur ve olayları gözlerimizin önünde canlandırır. "Bütün Hellas haykırıncaya kadar" ifadesi de bir bakıma metafordur ve olayları gözümüzün önünde canlandırır. Kephisodotos Atinalılara halk toplantılarına fazla rağbet etmemelerini, [30] İsokrates de şenliklere fazla rağbet etmemelerini tavsiye etmişti.[103] [Lysias'ın] mezar başında okuduğu söylevde söyledikleri de öyledir: "Salamis'te ölenlerin mezarı başında Hellas'ın saçlarını kesmesi uygun düşer, çünkü onların yiğitliğiyle birlikte kendi özgürlüğü de mezara girmektedir." Hatip burada sadece "onlarla birlikte yiğitlik de mezara girdiği için gözyaşı akıtmak yakışır" [35] deseydi bir metafor kullanmış ve olayları gözümüzün önünde canlandırmış olurdu. [1411b] Ama yiğitlikle özgürlüğü birlikte anması bir karşıt gösterme de içerir. İphikrates'in "benim sözlerimin akışı, Khares'in yaptıklarının ortasından geçiyor" cümlesi orantılı bir metafordur, "ortasından" ibaresi de onu gözlerimizin önünde canlandırıyor. "Beni tehlikelerden korumak üzere [5] başka tehlikeleri

97 Demosthenes'in çağdaşı bir hatip.

98 πεντεσύριγγον (pendesyringon). Mahkûmun başının, kollarının ve ayaklarının geçirildiği beş deliği bulunan ahşap işkence aleti.

99 Savaş gemileri tahıl taşıdıkları ve aynı zamanda Atina'nın bağlaşıklarından katlanılmaz miktarlarda vergi topladıkları için değirmen taşına benzetiliyor.

100 φιδίτια (phiditia) kelimesi "Spartalı erkeklerin hep birlikte yemek yedikleri koğuş" anlamına gelir. Diogenes Spartalıların sade yemeklerine ve çok azla yetinmelerine değinerek Atinalıları eğlenceye ve israfa düşkün olmakla itham ediyor.

101 Diogenes'in karşıtı Atinalı hatip.

102 Büyük bir yenilgiyle sonuçlanan Sicilya Seferi ima ediliyor.

103 İsokrates, *Philippos*, 5.12.

çağırıyorum" ifadesi de gözümüzün önünde canlandırılan bir metafordur. Lykoleon'un Khabrias'ı savunurken söylediği "bizden merhamet dileyen bronz heykeline[104] bile saygı göstermediler" sözü söylendiği belirli an için bir metafordu, ama her zaman için değil ve olayı gözlerimizin önünde canlandırıyordu. Khabrias tehlikedeyken, ülkesine yaptığı hizmetleri hatırlatmak için dikilen [10] cansız heykeli bir canlıymış gibi onun adına merhamet diliyor. "Her yolu deneyerek dar görüşlülüklerini geliştiriyorlar"[105] ifadesi de bir metafordur, çünkü geliştirmek kelimesi artırmak anlamında kullanılır. "Mantık tanrının ruhlarda yaktığı bir ışıktır" da bir metafordur, çünkü akıl ve mantığın her ikisi de nesneleri ortaya çıkarır. "Çünkü biz savaşlarımıza nihai son vermiyoruz, onları erteliyoruz"[106] da öyle, çünkü hem erteleme hem de böylesi bir barış bir olayı [10] geleceğe nakletmek anlamına gelir. "Anlaşmalar savaş alanlarında diktiklerimizden çok daha güzel zafer anıtlarıdır. Onlar küçük başarılar ve küçük zaferler için dikilir, oysa anlaşmalar savaşın sonunu kutlar"[107] da öyle, çünkü hem zafer anıtları hem anlaşmalar zafer sembolleridir. "Bir kent insanların yargısıyla mahkûm olursa [15] ağır bir bedel öder" de öyle, çünkü bedel ödemek hak edilerek uğranılan bir zarardır.

11. Bölüm

Konuşmalarda canlılığın orantılı metaforlarla ve şeyleri gözümüzün önünde canlandırmakla sağlandığını söyledik.

---

104 ἱκετηρία (hiketeria) kelimesi birilerine sığınarak korunma talep eden "sığınmacıların ellerinde tuttuğu zeytin dalı" anlamına gelir. Khabrias'ın bir zaferinden sonra agorada mahkemeden görülebilecek bir noktaya dikilen heykelin zeytin dalına benzetilmesi güçlü bir metafordur.

105 İsokrates, *Panegyrikos*, 4.151.

106 İsokrates, *Panegyrikos*, 4.172.

107 İsokrates, *Panegyrikos*, 4.180.

Şimdi de gözler önünde canlandırmanın ne anlama geldiğini ve nasıl başarıldığını anlatmanın sırası geldi. [25] Bir şeyi "gözler önünde canlandırmak" terimiyle onun hareket etmekte olduğunu gösteren kelimeler kullanmayı kastediyorum. Bir insanın "kare"[108] olduğunu söylemek kuşkusuz bir metafordur, çünkü ahlaklı bir insanla kare geometrik şeklinin her ikisi de mükemmeldir, ama burada bir hareketlilik yoktur. Öte yandan "gençliğinin çiçek açması"nda[109] bir hareketlilik vardır. Aynısı "sen ki [kurbanlık bir hayvan gibi] özgür bırakılmışsın"[110] ve [30] "Hellenler ondan sonra ayaklarıyla saldırdılar"[111] ifadeleri için de geçerlidir. "Saldırdılar" kelimesi hareket belirten bir metafordur, çünkü hızlı bir şeyden söz eder. Homeros cansız nesnelere metaforlar yoluyla hareketlilik vermeyi çok sık kullanır. Bütün bu metaforlarının başarısı sahip oldukları hareketlilik etkisinden kaynaklanır. Mesela:[112]

aşağıya kadar yuvarlanıyordu yeniden baş belası
[utanmaz] kaya[113]

ve

[1412a] *acı ok şişkin zırha çarptı, uçtu gitti*[114]

ve

uçtu [sabırsızca] kalabalığa doğru vınlaya vınlaya[115]

---

108 τετράγωνον (tetragonon) kare. Simonides, Frag. 5, Page.

109 İsokrates, *Philippos*, 5.10.

110 İsokrates, *Philippos*, 5.127.

111 Eurpides, *İphigenia Aulis'te*, 80. Aristoteles orijinaldeki "silahlarıyla" kelimesini "ayaklarıyla" diye değiştirmiştir.

112 Bu pasajdaki alıntılar Azra Erhat – A. Kadir çevirisiyle verildi. Aristoteles'in işaret ettiği noktaları göstermek için özgün metne sadık kalarak yapılan ekler köşeli parantez içine alındı.

113 Homeros, *Odysseia*, xi 598.

114 Homeros, *İlyada*, XIII 587.

115 Homeros, *İlyada*, IV 126.

ve

[ete doymaya can attıkları hâlde yerde yatıyorlardı][116]

ve

kargı istekle öne atıldı, deldi göğsü[117]

dizelerinde olduğu gibi. Bütün bu örneklerde nesneler canlı varlıklar gibi gösterildikleri için hareketlilik etkisine sahiptirler. "Utanmazlık", "sabırsızlık" ve benzerleri hareket belirtir. [5] Homeros nesnelere bu "hareket etme" hissini orantılı metaforlar yoluyla verir. Kayanın Sisyphos'la ne ilgisi varsa, utanmaz adamın da [utanmazca davrandığı] adamla ilgisi aynıdır. Homeros muhteşem benzetmelerinde de cansız nesneleri aynı şekilde kullanır:

dalgalar ak köpüklerle kabarıp şişer,
sonra biri öbürünün ardına düşer, kovalar.[118]

[10] Şair burada her şeyi hareketli ve canlı olarak betimliyor, çünkü eylemde bulunmak harekettir.

Daha önce de söylediğimiz gibi metaforlar ilgileri çok belirgin olmaması şartıyla birbirleriyle ilgili şeylerle yapılır. Felsefede keskin bir zekânın birbirinden çok uzak şeyler arasındaki benzerliği kavraması gibi. Mesela Arkhytas[119] bir hakemle bir tapınak sunağının aynı şey olduğunu, [15] çünkü her ikisine de haksızlığa uğrayanların sığındığını söylemişti. Aynı şekilde düşünerek bir gemi çapasıyla tavana asılan bir halkanın aynı şey olduğunu söyleyebiliriz, çünkü

116 Homeros, *İlyada*, XI 574. Kargılardan söz ediliyor. Dizenin Azra Erhat – A. Kadir çevirisi: "çoğu kalır yarı yolda, toprağa saplanır, / bir türlü delemezler Aias'ın etini."

117 Homeros, *İlyada*, XV 543.

118 Homeros, *İlyada*, XIII 798-799.

119 MÖ IV. yüzyılda yaşayan Pythagorasçı matematikçi ve filozof.

her ikisi de biri aşağıdan diğeri yukarıdan olmak üzere nesneleri yerlerinde tutarlar. Siyasi durum "düzgünleşti"[120] dediğimiz zaman da siyasi güçlerin dengelenmesi ve engebeli bir yüzeyin düzleştirilmesi gibi birbirinden çok farklı iki şeyi bir tutmuş oluruz.

Konuşmalardaki canlılık çoğu kez metaforlarla ve aynı zamanda [20] dinleyiciyi kandırmakla sağlanır, çünkü bir insan beklediğinin zıddı bir şey duyduğunda onu öğrenmesi daha kesindir. Aklı şöyle der gibidir: "Demek ki doğrusu buymuş, daha önce hata ediyordum." Özdeyişlerin canlılığı kelimelerin söylediği şeyden başka bir şey ima etmelerinde yatar. Stesikhoros'un "Ağustosböcekleriniz yerde ötecek" özdeyişinde olduğu gibi. İyi kurulmuş bilmeceler de aynı nedenle çekicidirler, [25] çünkü öğrenmek de bir metafordur. Theodoros'un "yeni deyişleri" için de aynı şey söz konusudur. Kulağa tuhaf gelirler ve tuhaflıkları Theodoros'un iddia ettiği gibi daha önce bildiklerimizin zıddını söyledikleri için değil, kaba saba şakalardaki gibi deformasyonlar içerdikleri içindir. Bir kelimenin harflerinin değiştirilmesine dayanan nüktelerle de aynı etki sağlanır, [30] çünkü bu da bir tür kandırmadır. Dinleyicinin beklemediği bir kelimeyi kullanarak aynısı şiirde de yapılabilir. Mesela:

Yürüyordu ayaklarına kar ısırıkları[121] *giyerek*

Dinleyici [giyilen nesnenin] sandallar olmasını beklerken "kar ısırıkları" kelimesiyle karşılaşıyor. Bu tür metaforlarda söylenmek istenen şey hemen anlaşılmalıdır.

Bir kelimenin harflerini değiştirerek yapılan nüktelerde [harflerini değiştirdiğimiz] kelimenin değil, dönüştürmeyle

120 ἀνωμαλίσθαι (anomalisthai). İsokrates, *Philippos*, 5.40. Türkçede tam karşılığı olmayan bu sözcük İngilizcede "smoothing" ya da "flattening" kelimeleriyle ifade edilmektedir.

121 χίμεθλα (khimethla). Aşırı soğuğun özellikle ayaklarda oluşturduğu yanıklar ve yaralar. Alıntının kaynağı bilinmiyor.

elde edilen kelimenin anlamı esastır. Mesela Theodoros'un kithara sanatçısı Nikon için kullandığı [35] "seni rahatsız ediyor" ifadesi "sen Trakyalısın" ifadesini [1412b] çağrıştırdığı için başka bir şey söylerken başka bir şey kastediyor ve dinleyiciyi yanıltıyor.[122] Bu kelime oyunu sadece anlamını anlayabilenlere hoş görünür. Nikon'un Trakyalı olduğunu bilmeyen biri nüktenin farkına varamaz. Aynısı "Persler" kelimesini çağrıştıran "Onu mahvetmek mi istiyorsun?" ifadesi için de söz konusudur.[123] Ama her iki söyleyiş de uygun şekilde kullanılmalıdır.

Aşağıdaki nükteler de aynı türdendir:

[5] *Denizlere egemen olmaları Atinalıların dertlerinin başlangıcı değildi, çünkü bundan yararlandılar.*[124]

Yine İsokrates'in dediği gibi:

[*Denizlere*] *egemen olmaları* [*Atinalıların*] *dertlerinin başlangıcı oldu.*[125]

Her iki durumda da kimsenin beklemediği bir şey söyleniyor ve dinleyiciler doğru olduğunu anlayabiliyor. "Egemenlik egemenliktir" demenin akıllıca bir tarafı yok, ama bu örneklerde bir kelime farklı anlamlarda kullanılarak [10] farklı şeyler ifade ediyor. Bütün bu nüktelerin başarısı bir kelimeyi uygun şekilde iki anlamıyla kullanmaya ya da onunla metafor oluşturmaya dayanır. Mesela "Anaskhe-

122 Sesteş "θράξει σε" (thraksei se) ve "Θρᾷξ εἶ σύ" (Thraks ei sy) ifadeleriyle yapılan bu kelime oyunu Türkçeye çevrilemiyor.

123 "βούλει αὐτὸν πέρσαι" (boulei auton persai) ifadesindeki "persai" mahvetmek anlamına gelir. Persler anlamına gelen Πέρσαι (Persai) ile Perslerin yıkıcılığına göndermede bulunan bir kelime oyunu yapılıyor.

124 ἀρχή (arkhe) kelimesinin "egemenlik" ve "başlangıç" gibi iki farklı anlamı var. Verilen örneklerde bir cümle içinde bu iki farklı anlamıyla kullanılarak kelime oyunu yapılıyor. İsokrates, *Philippos*, 5.61

125 İsokrates, *Barışa Dair*, 8.101

tos anaskhetos gibi değil"[126] cümlesinde bir insanın [adıyla kelime oyunu yapılarak] katlanılmaz biri olduğu ifade ediliyor ve söz konusu kişi sevimsizse nükte başarılı olur. Aynı şekilde, "yabancı olduğun için konunun sana yabancı olması gerekmez" cümlesinde [15] "yabancı" kelimesi iki farklı anlamda kullanılıyor. Anaksandrides'in meşhur dizesi de öyledir:

Ölümünü hak ettirecek bir şey yapmadan
ölmeyi hak etmek...

Dize bir cümle içinde anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde "ölümü hak etmek" ifadesini iki kez kullanıyor. Kullanılan ifade tarzı bütün örneklerde aynıdır, ama ifadenin başarısı ne kadar kısa olduğu ve ne kadar karşıt düşünce içerdiğiyle bağlantılıdır, çünkü karşıtlar kullanarak daha iyi, kısa ifadelerle de daha çabuk öğreniriz. Aynı zamanda [25] her seferinde kime hitap ettiğimizi ve sözlerimizi doğru söyleyerek nasıl açıkça anlaşılır olacağımıza dikkat etmeliyiz, çünkü bu iki şart her zaman birlikte gerçekleşmeyebilir. Mesela "bir insan kötü bir şey yapmadan ölmeli" demek doğru ama canlı olmayan bir ifadedir. "Değerli bir erkek değerli bir kadınla evlenmelidir" ifadesi de öyledir. [30] [Bir ifadenin canlı olması için] "ölümü hak etmeden ölmeyi hak etmek" örneğinde olduğu gibi iki şartın birlikte gerçekleşmesi gerekir. Bir konuşma bu özellikleri taşıyan ne kadar çok ifadeye sahipse o kadar canlı görünür. Mesela kullanılan kelimelerin metafor olması, metaforların doğru kullanılması, karşıtlar kullanılması, cümlenin kısımlarının eşit uzunlukta olması ve hareket duygusunu taşıması.

Daha önce de söylediğimiz gibi, başarılı benzetmeler de bir anlamda metafordur, [35] çünkü orantılı metaforlarda ol-

126 Ἀνάσχετος οὐκ ἀνασχετός (Anaskhetos ouk anaskhetos). Burada kullanılan Anaskhetos ismi çok nadir bir isimdir, "katlanılır" anlamına gelir.

duğu gibi her zaman iki kavrama değinirler. Mesela kalkanın [1413a] "Ares'in içki kadehi", yayın da "telsiz bir lir" olduğunu söyleriz. Bu deyimlerin ifade ettikleri basit bir şey değildir, oysa yaya lir, kalkana içki kadehi deseydik basit olurdu. "Basit" benzetmeler de yapılabilir, flütçüler maymunlara,[127] üzerine su damlayan kandil de bir miyobun gözlerine benzetilebilir, [5] çünkü hem kandil hem gözler devamlı kırpışır. En başarılı benzetmeler metafor olanlardır, çünkü kadehlerin Ares'in içki kadehi, yıkıntıların bir evin paçavraları, Nikeratos'un Pratys'in ısırdığı Philoktetes[128] olduğunu söylemek mümkündür. Son benzetmeyi bir rapsodi okuma yarışmasında Pratys'e yenilen Nikeratos'u [10] saçı başı dağınık ve kir içinde gören Thrasymakhos yapmıştı. Benzetmeleri güzel olan şairler başarılı, kötü olan şairler de başarısız olur. Benzetmelerin doğru olması,

Kereviz sapı gibi kıvrıldı bacakları
Tıpkı kum torbasıyla dövüşen Philammon gibi[129]

[15] örneklerinde olduğu gibi [benzetilen şeylerin] örtüşmesiyle sağlanır. Bütün bunlar benzetmedir ve daha önce de birkaç kez söylediğimiz gibi benzetmeler metafordur.

Atasözleri de bir türden[130] diğerine yapılan metaforlardır. Mesela bir adam bir şeyden yararlanmak umuduyla bir gi-

127 Müzisyenlerin flüt çalarkenki duruşları ve mimikleri maymunlara benzetiliyor.

128 Usta okçu Philoktetes'i Lemnos Adası'nda zehirli bir yılan sokmuştu. Arkadaşları da onu perişan hâlde adada tek başına bırakmıştı.

129 İki alıntı da günümüze kadar gelemeyen komedilerden olmalı.

130 εἶδος (eidos). Kelimenin Yunancada birkaç anlamı vardır. İki ana anlamından biri "biçim", "görünüm", diğeri ise mantıkta bir teknik terim olarak "tür"dür. Biçim ve görünüm anlamında eidos, dilimize çoğu kez İngilizce "form" olarak çevrilir ve çeşitli bağıntıları genellikle farklı konular arasında bölünür. Aristotelesçi anlamda eidos belirlemedir, bütün tözlere ilişkin bir ilkedir. Bir şeyi bilmek söz konusu olduğunda, onu "eidos"u yani biçimi (formu) bakımından biliriz.

rişimde bulunup bundan zarara uğradığında: "İşte Karpathoslu adamla tavşanı"[131] deriz. Çünkü her ikisinin başına da aynı şey gelmiştir. [20] Canlı ifadelerin nasıl hazırlandığını ve neden bu etkiye sahip olduklarını yeterince anlattık.

Başarılı abartmalar da metafordur. Mesela gözü bir darbeyle morarmış bir adamdan söz ederken: "Bir sepet karadut olduğunu sanırdın" deriz, çünkü morarmış gözün rengi [karaduta] benzer, ama miktarda bir abartma vardır. "Şunun ya da bunun gibi" dediğimiz zaman da abartırız ve abartma ifadenin şeklindedir. [25] Mesela "tıpkı kum torbasıyla dövüşen Philammon gibi" cümlesinde aklımız kum torbasıyla dövüşen Philammon'un kendisine gider. "Kereviz sapı gibi kıvrıldı bacakları" cümlesinden de söz konusu insanın bacakları öyle kıvrıktı ki "bacak değil, kereviz sapı sanırdın" anlamı çıkar.

[30] Abartmalar gençlere özgüdür, bir coşkunluk taşırlar, bu yüzden de onları en çok öfkeli insanlar kullanır.

armağanlar verse kum taneleri gibi çok...[132]

ve

Atreusoğlu Agamemnon'un kızını almam.
Güzellikte altın Aphrodite'yi geçse,
[35] *el işlerinde gök gözlü Athene'ye denk olsa...*[133]

[1413b] Bu yüzden [abartmalar] yaşlı hatiplere pek yakışmaz. [Attikalı hatipler bu konuşma yöntemini çok kullanır.][134]

---

131 Karpathos Adası'nın sakinleri avlanmak üzere adanın ormanlarına tavşanlar bırakmıştı. Doğal düşmanları olmadığı için büyük bir hızla nüfusları artan tavşanlar adalıların bütün ekinlerini mahvetmişti.

132 Homeros, *İlyada*, IX 385.

133 Homeros, *İlyada*, IX 388-390.

134 Bu cümlenin sonradan eklendiğine inanılıyor.

12. Bölüm

Her retorik türünün kendine uygun bir biçemi olduğunu unutmamalıyız. Kâğıda geçirilmiş bir söylevin biçemi karşılıklı bir diyalogdaki konuşmaların biçemiyle aynı değildir, [5] politik söylevle adli söylevin biçemleri de öyle. Her ikisini de bilmek gerekir. Biri dili iyi kullanmayı bilmek anlamına gelirken, diğeri geniş kitlelere bir şeyler iletmek istediğinde susmak zorunda kalmaman anlamına gelir ve bu durum yazmayı bilmeyenlerin başına gelir.

[10] Yazılı söylevin biçemi daha kusursuzdur, oysa münazaranın biçemi daha çok sözlü olarak ifade edilmeye uygundur ve bunun etik ya da duygusal olmak üzere iki türü vardır. Bu yüzden aktörler böyle oyunlarda oynamayı, şairler de eserleri için uygun aktörler bulmayı tercih eder. Ama bir profesyonel söylev yazarı kadar kusursuz olan Khairemon ve *dithyrambos* şairlerinden Likymnios gibi yazılı metinden okunmak üzere yazanlar da popülerdir. İki tür kıyaslandığında [15] yazılı metinden okunmak üzere yazılan söylev şifahen okunduğunda eksik, şifahen okunmak üzere hazırlanan söylev de tartışmada kullanılmaya uygun olduğu için yazıya geçirilince amatörce hazırlanmış gibi görülür. Bu yüzden şifahen okunmak üzere hazırlanan söylevlerden dramatik rol yapmayı çıkarırsak gerçek işlevlerini göremezler ve bize aptalca görünürler. [20] Birbirleriyle bağlantısız kelimeler ve sık tekrarlar yazılı söylevde haklı olarak yadırganırken, şifahen okunan söylevlerde yadırganmazlar, çünkü şifahen okunmaya uygundurlar.

Sık tekrarlarda rol yapmaya olanak sağlamak için söylenen şeyi değiştirmek gerekir. Mesela, "İşte sizden çalan, sizi aldatan, size en büyük ihaneti yapmaya yeltenen adam bu." [25] Oyuncu Philemon, Anaksandrides'in *Yaşlıların Mücadelesi* oyununda "Radamanthys ve Palamedes"i her andığında ve *Dindarlar* oyununda her "ben" dediğinde

aynısını yapmıştı. Bu tür pasajları rol yapmadan okuyan [oyuncu] "kazık yutmuş" gibi görünür. Birbiriyle bağlantısız kelimeler için de aynısı geçerlidir. [30] Mesela: "geldim, görüştüm, yalvardım". Bunlar tek bir şeymiş gibi aynı ses tonu ve düzeyiyle değil, rol yapılarak söylenmelidir. Birbiriyle bağlantısız kelimelerin başka bir özelliği de vardır. Tek bir şey söylemek için gereken süre içinde birden çok şey söylermiş gibi görünürler. Bağlaç kullanımı birden çok ifadeyi tek bir ifade hâline getirdiği gibi, bağlaçların kaldırılması da tek bir ifadeyi birden çok ifadeye dönüştürür. Bunu yaparak da söylenenlerin önemini artırır. [1414a] Mesela "geldim, görüştüm, yalvardım" [ama o] "söylediklerime aldırış etmedi" ifadesinde dinleyici çok şey gerçekleştiğini düşünür. Homeros da aşağıdaki pasajda aynı etkiyi vermek ister:

> *Üç sağlam gemi getirmiş Syme'den Nireus,*
> *Kral Kharopus'la Aglaia'nın oğlu* [*Nireus*],
> *kusursuz Peleusoğlundan sonra, İlyon'a gelen Danaoların*
> *en güzeli, en yakışıklısıdır o* [*Nireus*][135]

Bir kişi hakkında çok şey söylendiği zaman adı çok kez tekrarlanır, [5] bu yüzden bir kişinin adı çok kez tekrarlandığında onun hakkında çok şey söylendiği izlenimi verilir. Homeros bu kandırmacaya başvurarak eserinde sadece bir kez değindiği Nireus'u olduğundan daha önemli gösterdi ve bir daha anmadığı hâlde adının akılda kalmasını sağladı.

Politik söylevlerin biçemi oyun sahnesindeki dekorlar gibidir. Seyircilerin sayısı ne kadar çoksa seyredilen mesafe de o kadar uzak olur. [10] Dolayısıyla hem sahne dekorla-

---

135 Homeros, *İlyada*, II 671-675. Alıntı Azra Erhat – A. Kadir çevirisiyle verildi. Aristoteles'in işaret ettiği noktayı göstermek için özgün metne sadık kalarak yapılan ekler köşeli parantez içine alındı. Görüldüğü gibi Nireus'un adı üç kez tekrarlanırken her seferinde başka bir özelliğinden söz ediliyor. "Symeli Nireus", "Aglaia'nın oğlu Nireus" ve "en yakışıklısı Nireus".

rında hem politik söylevlerde ayrıntılara inmek gereksizdir ve güzel etki bırakmaz. Adli söylevlerin ve özellikle retorik oyunlara başvurma olanağının pek bulunmadığı tek bir yargıca hitap eden adli söylevlerin biçemi ayrıntılara daha çok iner. Yargıç tek olduğu zaman konunun aslını ve nelerin konuyla ilgisiz olduğunu daha iyi kavrayabilir. Karşılıklı atışma olmadığı için de varılan yargı açıktır. [15] Hatiplerin her söylev türünde başarılı olamaması bu yüzdendir. Rol yapmanın uygun olduğu yerlerde ayrıntılara girmeye gerek yoktur. Burada önemli olan hatibin sesidir ve gür olması istenir.

Yazıya geçirilmeye en uygun söylev türü törensel söylevdir, çünkü özellikle okunmak için hazırlanır. Onun ardından adli söylev gelir. Söylevlerin biçemini "hoşa giden" ve "görkemli" olmak üzere sınıflandırmak gereksizdir, [20] çünkü aynı şekilde "ölçülü", "hoşgörülü" ya da herhangi başka bir erdeme sahip söylevleri de tanımlamamız gerekirdi. Yukarıda biçemin erdemlerini doğru belirttiysek, hoşa gitmesinin nasıl sağlanacağını da belirtmiş olduk. Başka hangi nedenler yüzünden sıradan değil de açıkça anlaşılır [25] ve amacına uygun olması gerektiğini de. Söylev ayrıntılı ya da çok kısa ise açık değildir, en uygunu orta yoldur. Daha önce söz ettiğimiz nadir ve sıradan kelimelerin iyi harmanlanması, ritim ve uygun ifadenin sağladığı inandırıcılık söylevin hoşa gitmesini sağlar.

Söylevin üç türünün biçemiyle ilgili hem genel olarak hem de her biri hakkında [30] ayrı ayrı konuştuk. Şimdi sıra söylevin düzenlenişi hakkında konuşmaya geldi.

13. Bölüm

Söylevlerin iki bölümü vardır, çünkü üzerinde konuşulacak konu belirtilmeli ve kanıtlanmalıdır. Bir şeyden söz

edip onu kanıtlamadan bırakamayacağın gibi daha önce söz etmediğin bir şeyi de kanıtlayamazsın, çünkü bir kanıt [daha önce] söylenen bir şeyin kanıtıdır ve söylenen bir şey de kanıtlanmak üzere söylenir. [35] Bu iki bölümden ilki "ifade" ikincisi de "kanıt" diye adlandırılır. "Problem" ve "çözüm"ünde de aynı ayrım vardır.

Günümüzde yazarların önerdiği tasnif anlamsızdır, çünkü "anlatı" sadece adli söylevin bir bölümüdür. Bir politik ya da törensel söylevde tanımladıkları şekilde bir "anlatı" nasıl olabilir? [1414b] Karşı tarafın söylediklerini çürütmeye ya da kanıtlamaya dayalı bir söylevde epiloğa ne gerek vardır? Politik söylevde giriş, çelişen kanıtların karşılaştırılması ve özetleme sadece iki karşıt düşüncenin çatışması durumunda vardır. Suçlama ve savunma da sıklıkla bulunabilir, ama politik bir söylevin ana kısmını oluşturmaz. [5] Adli söylevlerin tümünde, mesela söylev kısa ve konu akılda kalıcıysa epiloğa gerek yoktur, çünkü epilog söylevin bir özetidir. Dolayısıyla söylevde bulunması gerekli olan bölümler ifade ve kanıttır. Söylevin temel öğeleri bunlardır ve başka bölümler eklemek gerekirse en fazla dört olabilir: giriş, ifade, kanıt ve epilog. Karşı tarafın sözlerinin [10] çürütülmesi kanıtın bir bölümüdür. Karşılaştırmaya başvurmak kendi tezlerimizi güçlendirme amacını güttüğü için o da kanıtın bir bölümüdür. Bunları yapan hatip bir şeyleri kanıtlamak için yapar, oysa ne girişin ne de sadece bir hatırlatma olan epiloğun böyle bir işlevi vardır.

Theodoros'un ardıllarının önerdiği tasnifi yaparsak [15] söylevin bölümleri arasına anlatıdan başka ön anlatı, ek anlatı, çürütme ve ek çürütme de eklenmelidir. Ama yeni bir terim tanımlayacaksak, bu terim belirli bir türe ya da bir farklılığa işaret etmelidir. Aksi takdirde bu yeni terimler Likymnios'un kitabında söylevin bölümleri arasında "ileriye doğru itme" [güçlendirme], "dolanma" ve "dallandırma"yı sayarken yaptığı gibi amaçsız ve aptalca olur.

14. Bölüm

Giriş söylevin başlangıcıdır ve şiirde proloğun, [20] flütle çalınan müzikte de prelüdün işlevini görür. Bunların tümü birer başlangıçtır ve ardından gelecek olanların yolunu açarlar. Prelüt törensel söylevin girişine benzer, çünkü flütçüler de önce iyi çalmayı bildikleri bir pasajla başlarlar ve ardından kendi temalarına geçerler. Törensel söylevler de öyle yazılmalıdır, [25] hatip önce sevdiği [herhangi] bir şey söylemeli, ardından da sözü konusuna bağlamalıdır. İsokrates'in *Helene*'si buna güzel bir örnektir, çünkü eristik[136] filozofların *Helene* ile hiçbir ortak noktası yoktur.[137] Burada konudan uzaklaşmak pahasına da olsa söylevin tekdüze olmamasını sağlamak daha uygundur.

[30] Törensel söylevlerin girişlerinde övgü ve kınamaya yer verilir. Mesela Gorgias *Olympiakos Söylevi*'nde, "Hellenler, herkesin hayranlığını hak ediyorsunuz!" der ve bu şekilde şenlikleri düzenleyenleri över. Öte yandan İsokrates bedensel üstünlükleri armağanlarla ödüllendirdikleri hâlde entelektüel yetenekler için herhangi bir ödüllendirme [35] düşünmedikleri için [Hellenleri] kınar. "İyi insanları onurlandırmalıyız, bu yüzden ben de Aristeides'i övüyorum" ya da "tanınmayan ama kötü de olmayan Priamos'un oğlu Aleksandros gibi gösterişsiz erdemlileri onurlandırmalıyız" örneklerinde olduğu gibi [1415a] bir öğütle de başlanabilir. Veya adli söylev girişlerinde olduğu gibi söylevimiz mantığa ters, anlaşılması güç ya da basmakalıp bir şey üzerineyse, Khoirilos'un[138] yaptığı gibi dinleyicilerin anlayışını rica ederek başlayabiliriz: "Her şeyin paylaşılmış olduğu şu anda..."

---

136 Konuşma ve tartışmayı bir araç değil amaç sayan felsefe yöntemi.

137 İsokrates Helene'yi yüceltmek amacıyla yazdığı söylevinin ilk on üç paragrafında eristik filozoflara ve özellikle kiniklerle Megaralılara saldırır.

138 Atina ve Makedonya'da yaşamış olan Herodot'un arkadaşı Sisamlı epik şair (MÖ 470-400). En tanınmış eseri olan *Perseis* epik şiirinin önsözünde Pers Savaşları gibi çok bilinen bir konuda yazdığı için okurlarından özür diliyordu. Frag. I, Kinkel.

[5] Öyleyse törensel söylevlerin girişleri övgü ya da kınamalar, bir şeyi yapma ya da yapmama öğütleri ve dinleyiciye çağrılar içerebilir. Giriş söylevin konusuyla bağlantılı ya da bağlantısız olabilir.

Adli söylevlerin girişleri dramaların önsözleri ve epik şiirlerin girişleriyle aynı işlevi görür, [10] oysa *dithyrambos* girişleri törensel söylevlerin girişine benzer. "Senin için, senin ödüllerin ve senin savaş ganimetlerin için."[139] [Adli] söylevde ve epik şiirde dinleyiciyi dinlemek üzere olduklarına hazırlayan ve belirsizlik insanları şaşırttığı için aklı muallakta bırakmayan bölüm giriştir. Bu yüzden söze başlarken, dinleyiciye [dinleyeceği konuyla ilgili] bir şeyler vererek [15] söylevi takip edebilmesine olanak tanımış oluruz. Bunu,

Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle[140]

ve

Anlat bana tanrıça, binbir düzenli yaman adamı[141]

ve

Yeni bir öykü anlatayım size, Avrupa'ya nasıl geldi
o büyük savaş Asya toprağından...[142]

örneklerinde görebiliriz.

Tragedya şairleri de Euripides gibi önsözde olmasa da [20] Sophokles gibi oyunun bir yerinde oyunun konusu hakkında bilgi verirler:

Polybos babamdı benim...[143]

---

139 MÖ V. yüzyıl müzisyen ve şairi Miletoslu Timotheos'a atfediliyor.
140 Homeros, *İlyada*, I 1.
141 Homeros, *Odysseia*, i 1.
142 Khoirilos'un epik şiiri *Perseis*'in ilk dizeleri olmalı.
143 Sophokles, *Kral Oidipus*, 774.

Komedyada da aynısı olur. Girişin yerine getirebileceği en temel işlev sadece söylevin hangi amaçla yazıldığını belirtmesidir, bu yüzden kısa ve kolaylıkla anlaşılabilir söylevlerde girişe gerek yoktur. [25] Kullanılan başka giriş türleri [dinleyicilerin ilgisizliğini ve hatibe karşı olumsuz yaklaşımlarını] gidericidir ve her türden söylevde ortaktır. Bunlar hatiple, dinleyicilerle, söylevin konusuyla ve hatibin karşısındaki tarafla ilgilidirler. Hatibin kendisi ya da karşı tarafla ilgili olanlar suçlama ve savunmaya yöneliktir ve aralarında şöyle bir fark vardır. Hatip savunan tarafsa [30] söylevine suçlamayı çürütmeyle başlamalıdır, ama suçlayan tarafsa suçlamayı epiloğa bırakmalıdır. Bunun nedeni de çok açıktır. Savunan taraf kendini [mahkemeye] tanıtabilmek için önce önündeki engelleri ortadan kaldırmalıdır, bu yüzden ilk yapacağı şey hakkındaki suçlamayı çürütmektir. Öte yandan suçlamada bulunan taraf suçlamanın akılda kalmasını sağlamak için onu sona bırakmalıdır.

[35] Dinleyiciye hitap eden giriş hatibi sevimli göstermeyi ya da dinleyiciyi öfkelendirmeyi, bazen de dikkatini yoğunlaştırmayı ya da dağıtmayı amaçlar. Çünkü dinleyicinin dikkatini söyleve yoğunlaştırmak her zaman hatibin yararına değildir, bu yüzden hatipler çoğu zaman dinleyicilerini güldürmeye çalışır. Hatip isterse dinleyiciyi kendisinden bir şeyler öğrenmeye hazır hâle getirmek ve özellikle iyi bir insan olduğu izlenimini vermek için söylevin bütün öğelerini kullanabilir, [1415b] çünkü böyle insanlar daha büyük dikkatle izlenir. İnsanlar önemli, kendilerini şahsen ilgilendiren, şaşırtıcı ve hoş şeyleri de dikkatle dinlerler, bu yüzden söylev böyle şeyler söylediği izlenimini vermelidir. Dinleyici bir söyleve dikkatini yoğunlaştırmıyorsa konusunu önemsiz, kendisini ilgilendirmeyen [şeyler hakkında] ve can sıkıcı bulduğundandır. [5] Ama bütün bunların söylevin kendisiyle ilgili olmadığı unutulmamalıdır, çünkü anlayışı kıt, konuyla ilgisiz şeyler dinlemeye hazır dinleyicilere hitaben söylenir-

ler. Dinleyiciler öyle değilse söylevin gövdesi başsız kalmasın diye konunun kısa bir özetini vermek dışında bir giriş bölümüne gerek yoktur.

Dinleyicinin dikkatinin dağılmamasına sadece giriş değil, söylevin diğer bölümleri de katkıda bulunur, [10] çünkü bir insan söylevin ortasında başlangıçtan daha çok sıkılmaya meyillidir. Bu yüzden dinleyicilerin dikkatini [elden] kaçırmamaya özen göstermeyi herkesin dikkatle dinlediği bir bölümle sınırlamak ciddiyetsizliktir. Dolayısıyla [söylevin akışı içinde] fırsat buldukça "şimdi bu noktaya özellikle dikkat etmenizi istiyorum, çünkü sadece beni değil, sizi de ilgilendiriyor" ya da "şimdi size daha önce hiç duymadığınız korkunç ve şaşırtıcı bir şey söyleyeceğim" demeliyiz. [15] Prodikos'un "dinleyicilerimin uykusu geldiğinde, söylevime elli drakhmelik derslerimden pasajlar katarım"[144] dediği şeydir bu. Dinleyicilere birer dinleyici olarak hitap edilmediğinde böyle girişlerin karşı taraf hakkında önyargılar uyandırmak ya da var olan kuşkuları dağıtmak için kullanıldığı açıktır. Mesela:

> [20] *Koşa koşa gelerek nefes nefese kaldığımı söyleyecek değilim kralım.*[145]

ya da

> *Ne söylemeye çalışıyorsun? Açıkça konuş!*[146]

Savundukları dava haksız olan ya da haksız görünen hatipler de söylevlerinde giriş kullanırlar, çünkü bu durumda davanın konusu dışında herhangi başka bir konu hakkında konuşmak daha iyidir. Bu yüzden köleler kendilerine soru-

144 Kea adalı Prodikos (MÖ 465-399) sofistlerin öncülerinden biriydi. Platon'un *Kratylos* diyaloğundan (384b) öğrendiğimize göre aynı konu hakkında bir drakhme ve (daha fazla bilgi verdiği) elli drakhme ücretle farklı kalitede dersler veriyordu.

145 Sophokles, *Antigone*, 223.

146 Euripides, *İphigeneia Tauris'te*, 1162.

lan soruya yanıt vereceklerine lafı uzatarak kaçamak yanıtlar verirler.

[25] Dinleyicilerimizde iyi niyet ve buna benzer aynı türden duygular uyandırma yollarından daha önce söz etmiştik. Şairin,

> *Şimdi Phaiaklar beni dostça karşılasınlar, şimdi acısınlar bana...*[147]

dizesinde çok doğru söylediği gibi amaçlamamız gereken iki duygu bunlardır.

Törensel söylevlerde hatip övgünün [30] kendisine, ailesine, hayat tarzına ya da herhangi başka bir özelliğine de hitap ettiğine dinleyiciyi inandırmalıdır. Çünkü Sokrates mezar başında okuduğu söylevde, "Zor olan Atina'yı Atinalıların önünde değil, Lakedaimonların önünde övmektir,"[148] derken haklıydı.

Doğaları yüzünden girişe fazla gerek duymadıkları hâlde politik söylevlerin giriş bölümleri adli söylevlerin girişlerinde kullanılan aynı öğelerden oluşturulur. [35] Burada dinleyiciler konuyu bildikleri için girişe gerek yoktur. Hatip sadece kendisi ya da karşıtları hakkında bir şeyler söyleyecekse ya da dinleyiciler konuşmasına vermelerini istediği önemden daha fazla ya da daha az önem veriyorsa giriş kullanabilir. Böyle yaparak önyargı uyandırabilir ya da var olan önyargıyı dağıtabilir ve tartışılan konuyu olduğundan çok ya da az önemli gösterebilir. Politik söylev bu nedenlerle ya da süsleme amacıyla girişe gerek duyar, [1416a] çünkü giriş kullanılmadığında özensizce hazırlanmış gibi görünür. Mesela Gorgias hiçbir ön ısınma ya da ön hazırlık yapmadan,[149] söze doğrudan "Mutlu Elis kenti"[150] diye girmişti.

---

147 Homeros, *Odysseia*, vi 32.7.

148 Platon, *Meneksenos*, 235d.

149 προεξαγωνίσας (proexangonisas) ve προαναμνήσας (proanakinisas). Her iki terim de spor terminolojisinden alınıp metafor olarak kullanılmıştır.

150 Gorgias, Frag. B 10, Diels – Kranz.

15. Bölüm

İftira durumunda, aleyhindeki kötü iddiaları çürütmeye çalışmalısın ve bu çürütme, [5] iddiaların başka biri tarafından söylenenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığıyla ilgili değildir, genel kuraldır. Başka bir yol iddiaları doğrudan karşılamaktır. İddiayı yadsıyabilir, söylenen şeyin kimseye ya da [karşıtımıza] zarar vermediğini, önemli, haksız ya da o kadar çok haksız, küçük düşürücü ve uğraşılmaya değer olmadığını söyleyebiliriz, [10] çünkü bir anlaşmazlık bu nedenlere dayandırılabilir. Mesela İphikrates Nausikrates'e böyle yanıt vermişti. Yapmakla suçlandığı şeyi yaptığını ve bunun karşıtına zarar verdiğini kabul etmiş, ama haksızlık ettiğini kabul etmemişti. Ya da bir hareketin zarar vermesine rağmen onurlandırıcı olduğunu, acı vermesine rağmen yararlı olduğunu ya da buna benzer şeyler söyleyerek yaptığın haksızlığı dengeleyebilirsin.

Başka bir yol, yapılan hareketin yanlışlık, şanssızlık ya da zorunluluk yüzünden [15] yapıldığını iddia etmektir. Sophokles kendisine yöneltilen iddiaya yanıt verirken,[151] "Yaşlı olduğumu düşündürmek için değil, titremeyi önleyemediğim için titriyorum. Seksen yaşında olmak benim seçimim değil!" demişti. Yapılan eylemi dengelemek için eylemin nedenleri de öne sürülebilir. Zarar vermek kastını taşımadan belirli bir şey yapmak istediğini ya da yapmakla suçlandığın şeyi yapmadığını, olanların tamamen rastlantı olduğunu söyleyebilirsin: "Olanları bilerek tasarlamış olsaydım [20] nefretinizi hak etmiş olurdum."

Başka bir yol suçlamada bulunan kişinin ya da onun yakınlarının suçlamaya konu olanlara benzer eylemlere daha

151 Sophokles'in iki ayrı eşinden İophon ve Ariston adlarında iki oğlu vardı. İophon babasının Ariston'a olan sevgisini kıskanarak Sophokles'in malını mülkünü idare edemeyecek kadar yaşlı olduğunu iddia etmiş, vesayetini almak üzere mahkemeye başvurmuştu.

önce karışıp karışmadığını araştırmaktır. Başka bir yol, suçlamanın masum oldukları herkes tarafından kabul edilen kişilere de [yöneltilebilir olmasından] yararlanmaktır. Mesela giyimine özen gösterdiği için zina yapmakla suçlanan kişi "o zaman şunun da zina yaptığını kabul etmeniz gerekirdi" diyerek kendini savunabilir.

Başka bir yol, bir başkası ya da başkalarının seni suçlayan adam [25] ya da bir başkası tarafından iftiraya uğradıklarına ya da iftiraya uğramadıkları hâlde şimdi senin gibi kendilerinden kuşkulanıldığına, ama suçsuz olduklarının kanıtlandığına bakmaktır. Başka bir yol da iftiraya iftirayla karşılık vermektir, çünkü güvenilmez bir insanın söylediklerine güvenmek saçmadır. Başka bir yol, aleyhindeki suçlamayla ilgili daha önceden verilmiş bir karar olup olmadığına bakmaktır. Hygiainon'un bir servet değiş tokuşu davasında[152] yalan yere yemine teşvik eden "Ağzım yemin etti, ama kalbim yemin etmedi"[153] dizesini yazdığı için [30] günah işlemiş olmakla suçladığı Euripides'in verdiği karşılıkta da aynı şeyi görürüz. Euripides, Dionysos drama yarışmalarının düzenleyicilerinin yetkisinde olan bir olayı mahkemelere taşıyarak asıl suçu Hygiainon'un işlediğini söylemişti. Kendisi [yarışmaya katılıp değerlendirmeye tabii olmakla] onların önünde zaten yargılandığını, bu konuda kendisine suçlama yapılacaksa yine onların önünde [35] yargılanmaya hazır olduğunu söylemişti.

Başka bir yol iftiranın ne kadar kötü bir şey olduğunu, ne kadar kötü sonuçlara yol açtığını ve davaların seyrini değiştirerek gerçekten olmuş olaylara inancımızı sarstığını söyleyerek doğrudan iftiranın kendisini suçlamaktır. [1416b] Her

---

152 αντίδοσις (antidosis). Bir yurttaş üstlenmesi istenen kamusal masrafları ağır bulursa kendi düşüncesine göre bu masrafları üstlenebilecek daha zengin bir başkasını önerebilirdi. Önerilen yurttaş ya kamusal masrafı üstlenir ya da daha zengin olduğunu kabul etmeyerek servetini kendisini öneren yurttaşla değiştirmeyi teklif ederdi. Buna "antidosis" denirdi.

153 Euripides, *Hippolytos*, 612

iki taraf için yararlı başka bir yol, bir ilişkiyi açığa çıkaran belirtilere atıfta bulunmaktır. Mesela *Teukros*'ta[154] Odysseus [atıştığı] Teukros'un Priamos'la ilişkisi olduğunu, çünkü annesi Hesione'nin Priamos'un kız kardeşi olduğunu söyler. Teukros da babası Telamon'un Priamos'un düşmanı olduğunu ve kendisinin de casusları Priamos'a ihbar etmediğini söyleyerek yanıt verir.

Suçlamada bulunanlara uygun başka bir yol da [5] önce önemsiz bir şeyi uzun uzadıya övmek, sonra da önemli bir şeyi kısaca yermektir ya da söylevin başında [karşı tarafın] birçok iyi niteliğini sıraladıktan sonra, görülen davayla ilgili tek bir kusurunu öne çıkarmaktır. Bu yöntemi usta ve vicdansız hatipler kullanır, karşı tarafa zarar vermek için onun iyi niteliklerini kötü nitelikleriyle [birbirine] karıştırırlar.

Hem suçlamada bulunurken hem de suçlamalara karşı savunma yaparken kullanılabilecek başka bir yol daha vardır. [10] Belirli bir eylem birçok nedenden dolayı yapılabilir, bu yüzden suçlayan taraf en kötü nedeni öne çıkararak eylemi kötülemeye, savunan taraf da en iyi nedeni öne çıkararak eyleme olumlu yaklaşmaya çalışır. Mesela bir hatip Diomedes'in yol arkadaşı olarak Odysseus'u seçmesini[155] Odysseus'u en değerli kahraman olarak görmesiyle açıklayabilir. Oysa başkası Diomedes'in onu rekabetinden korkulamayacak kadar değersiz [15] tek kahraman olduğu için seçtiğini söyleyebilir.

İftira konusunda bu söylenenlerle yetinebiliriz.

16. Bölüm

Törensel söylevde anlatı devamlı değildir, bölümlere ayrılmıştır, çünkü hatip söylevinin konusunu oluşturan her

154 Sophokles'in günümüze kadar gelemeyen bir tragedyası.
155 Homeros, *İlyada*, X 227-247.

şeye ayrı ayrı değinmelidir. Bir söylev sanatsal olmayan, yani anlatının hiçbir şekilde hatibin yeteneklerine bağlı olmadığı bir bölümle hatibin sanatına bağlı olduğu bir bölümden oluşur. [20] Sanatsal bölümde olup olmadığı tartışılan bir olayın olduğu, olayın niteliği, olayın boyutları ya da bunların tümü üzerinde durulur. Bu yüzden bazen gerçekleşen olayları kesintisiz bir şekilde anlatmamamız gerekir, çünkü böyle bir anlatım söylediklerimizin akılda kalmasını zorlaştırır. Oysa bir kişi hakkında konuşurken, bu ve şu nedenlerle cesur, bu ve şu nedenlerle bilge ya da adil olduğunu söylersek, [25] söylev daha açık olur. Aksi takdirde söylev karmaşıklaşır ve açık olmaz.

Herkesçe bilinen olayları sadece anımsatmakla yetinmeliyiz, dinleyicilerin çoğu bunları dinlemeye gerek duymaz. Mesela Akhilleus'u övmek istersek, onun neler yaptığını herkes bilir, bu yüzden söylevde onlara değinmekle yetiniriz. Ama Kritias'ı övmek istersek, dinleyicilerin çoğu neler yaptığını bilmediği için onları anlatmamız gerekir.

Günümüzde anlatının hızlı olması gerektiği söyleniyor,[156] [30] ama bu saçmadır. Müşterisine hamuru sert mi yoksa yumuşak mı hazırlamasını istediğini soran fırıncıya müşterinin verdiği yanıt gibidir: "Neden, iyi yoğuramıyor musun?" Burada da aynı şey olur. Uzun girişler ve uzun kanıtlamalar yapmadığımız gibi, uzun anlatılardan da uzak durmalıyız. [35] Burada da kısa ya da hızlı anlatı değil, orta uzunluktaki anlatı en iyisidir. Yani neler olduğunu anlatacak, gerçekten de bir şeyler olduğu inancını yaratacak, [1417a] birilerinin zarar gördüğünü ya da haksızlığa uğradığını gösterecek ya da olguların [sahip olduklarını göstermek istediğimiz] öneme sahip olduklarını gösterecek kadar konuşmalıyız. Karşı taraf da bunların tersini savunacak kadar konuşmalıdır.

Anlatıya "ona her zaman doğruları yapmasını, çocuklarını terk etmemesini söylüyordum" gibi kendi erdem-

156 İsokrates ve öğrencileri kastediliyor.

lerimizi ya da Herodotos'un Mısırlı isyancıların verdiğini söylediği yanıtta olduğu gibi "ama o gideceğim her yerde yeni çocuklar yaparım [5] diye yanıt verdi"[157] [benzeri] karşı tarafın kusurlarını ortaya çıkarabilecek herhangi bir şeyi de katabiliriz. Anlatının arasına yargıçların hoşuna gidecek şeyler de sokuşturabiliriz.

Savunan taraf anlatıdan daha az yararlanır. Bir suçlama olayın gerçekleşmediği, olduysa da zarar vermediği, haksız olmadığı ya da ileri sürüldüğü kadar [10] kötü olmadığı söylenerek çürütülebilir. Dolayısıyla bir şeyin gerçekleştiğini ama bunun yanlış olmadığını savunmayı istemek durumunun dışında herkesin üzerlerinde anlaştığı konular hakkında konuşarak zaman yitirmeye gerek yoktur. Bugün olmuş gibi gösterilmekle acıma ya da öfke uyandıracak durumların dışında her şey geçmişte olmuş gibi anlatılmalıdır. Alkinoos'a anlatılan olayların[158] Penelope'ye anlatılmasının [15] sadece altmış dizede tamamlanması,[159] Phayllos'un[160] epik döngüdeki olayları özetlemesi ve *Oineus*'un[161] önsözü örnek gösterilebilir.

Anlatı [hatibin] etik özelliklerini ortaya çıkarmalıdır ve bunu yapabilmek için bir karakterin sözlü olarak nasıl anlatılabileceğini bilmeliyiz. Bir insanın karakterini gösteren belirtilerden biri yaptığı tercihlerdir. Bir karakterin niteliği tercihlerinin niteliğinden anlaşılabilir, tercihin niteliği de bu tercihin hangi amaçla yapıldığıyla belirlenir. [20] Matematik konulu incelemelerin belirli bir karakterinin olmaması bu yüzdendir, çünkü ne bir tercihe, ne de bir amaca hizmet

157 Herodotos, *Tarih*, 2 30. Bu pasaja göre Mısırlı askerlerin bir kısmı isyan ederek Etiyopya'ya kaçmıştı. Firavun Psammetikhos eşlerini ve çocuklarını terk etmemelerini söylediğinde ona yukarıdaki yanıtı vermişlerdi.

158 Bu anlatı *Odysseia*'nın ix-xii bölümlerini kapsar. Burada Odysseus Phaiakların kralı Alkinoos'a on yılda başına gelenleri anlatır. Antikitede "Alkinoos anlatısı" ifadesi "uzun anlatı, gevezelik" anlamına gelen bir deyimdi.

159 Homeros, *Odysseia*, xxiii 264-284 ve xxiii 310-343. Toplam 55 dize.

160 Bu yazardan herhangi başka bir kaynakta söz edilmiyor.

161 Euripides'in günümüze kadar gelemeyen bir tragedyası.

ederler. Oysa bu tür şeylere değindikleri için Sokratik diyalogların karakteri vardır. [Hatibin karakterini] tanımlamak için onun bazı özgünlüklerinden de yararlanılabilir. Mesela yürüyerek konuşması bir insanın küstah ve kaba olduğunu gösterir.

Söylevimizi günümüzde geçerli olduğu gibi aklımızın değil, [25] tercihlerimizin yönlendirdiği izlenimini vermeliyiz. Mesela, "Ben bunu istiyordum, bunu tercih ettim. Bundan bir şey kazanmadıysam da böylesi daha iyi!" Diğer yol sağduyulu insanın belirtisi iken, bu yol iyi karakterli insana işaret eder. Çünkü sağduyulu insan yararlı olanın, iyi insan ise soylu olanın peşindedir. Bu konuda inandırıcı olamıyorsak, Sophokles'in yaptığı gibi [tercihimizin] nedenlerini açıklamalıyız. [30] Mesela Antigone kardeşine eşine ve çocuklarına gösterdiğinden fazla özen göstermesini [eşiyle çocuklarını] yitirirse onların yerine yenilerini bulabileceğini söyleyerek açıklar. Oysa,

> *Fakat annemle babam çoktan öldüğüne göre,*
> *mümkün değil yeni bir kardeş edinmem.*[162]

[Bir hareketini açıklamak için] öne sürülecek nedenin yoksa, söylediğinin inandırıcı olmadığını bildiğini, [35] ama senin doğanın böyle olduğunu söylemelisin. Çünkü kimse bir insanın bilerek çıkarlarına ters davranacağına inanmaz. Anlatıda duyguları belirten ifadeler de kullanmalısın. Herkesçe bilinen [belirli bir duyguya eşlik eden] ortak belirtilerden olduğu gibi, sana ve karşıtına özgü belirtilerden de yararlanmalısın. Mesela "bana ters ters baktı ve kalkıp gitti" [1417b] ya da Aiskhines'in Kratylos[163] için "ıslık çalıp yumruklarını sallayarak..." demesi gibi. Böyle ifadeler ikna edicidir,

---

162 Sophokles, *Antigone*, 911-912.

163 Aiskhines Sokrates'in en sadık öğrencisi olarak biliniyordu. Hocasının ölümünden sonra düşüncelerinin en sadık izleyicisi oldu. Herakleitos'un öğrencisi olan Kratylos bir süre için Platon'un öğretmeni olmuştu.

çünkü dinleyiciler için bilmedikleri olayların bilinen işaretleri işlevini görür. Homeros'ta buna benzer çok örnek vardır:

[5] *Böyle konuştu, kocakarı da elleriyle kapadı yüzünü*[164]

Gerçekten de ağlamaya başlayanlar elleriyle yüzlerini kapatır.

[Söylevine başlarken] kendini belirli bir karaktere sahip bir insan olarak tanıt ve dinleyicilerin seni öyleymiş gibi görmelerini sağla. Aynısını karşıtın için de uygula, ama bunları fark ettirmeden yap. Bu işin kolay olduğu ulaklardan anlaşılabilir. Bize neler söyleyecekleri hakkında [10] hiç bilgimiz olmadığı hâlde [onları gördüğümüzde] yaklaşık bir şeyler tahmin edebiliriz. Söylevin birçok kısmında anlatıya başvurmalısın, bazen de başlangıçta hiç anlatıya yer vermemelisin.

Politik söylevde anlatı pek yoktur, çünkü kimse gelecekteki olaylar hakkında bir şeyler anlatamaz. Anlatı olsa bile bu geçmişte gerçekleşmiş olaylara ilişkindir. Dinleyiciler söylenenleri dinleyerek eskileri anımsayıp gelecek hakkında [15] daha doğru düşünürler. Bu anımsatma, övme ya da yerme amaçlı da yapılabilir, ama bu durumda söylev politik söylev olmaktan çıkar. Söylediklerin ikna edici değilse hemen açıklama getireceğine ve olayları dinleyicilerin istediği şekilde düzenleyeceğine[165] söz vermelisin. Mesela Karkinos'un[166] *Oidipus*'unda İokaste oğlunu arayan adamın sorularına yanıt verirken sürekli ona vaatlerde bulunur. [20] Sophokles'in Haimon'u da aynısını yapar.[167]

---

164 Homeros, *Odysseia*, xix 361.

165 διατάττειν (diatattein). Fiilin iki anlamından hareketle cümle için iki farklı çeviri önerilmiştir. "Dinleyicilerin istediği şekilde düzenlemek" ya da "açıklamayı dinleyicilerin onayladığı birine yaptırmak". Biz birinci çeviriyi tercih ettik.

166 MÖ IV. yüzyıl tragedya yazarı. Günümüze eserinden sadece birkaç kısa pasaj gelebildi.

167 Sophokles, *Antigone*, 683-723.

17. Bölüm

Kanıtlar ikna edici olmalıdır ve anlaşmazlığa neden olabilecek konular dört [çeşit] olduğu için her seferinde anlaşmazlığın konusuna ilişkin kanıtlama sağlamalıdırlar. Bu yüzden anlaşmazlığın konusu bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğiyse buna göre kanıtlar bulmalıyız. Aynı şekilde, anlaşmazlığın konusu [25] bir olayın birilerine zarar verip vermediği, ne kadar zarar verdiği ya da haklı mı yoksa haksız mı olduğu ise her seferinde tartışılan konuyla ilgili kanıtlar sunulmalıdır.

Anlaşmazlığın konusu bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğiyse, sadece bu durum için geçerli olmak üzere iki taraftan birinin mutlaka sahtekâr olması gerektiğini unutmamalıyız. Çünkü bu durumda, mesela anlaşmazlığın konusu bir olayın haklılığı ya da haksızlığı üzerineyken olduğu gibi "bilmemek" özrü kabul edilemez. [30] Dolayısıyla bu kanıt sadece bu durumda kullanılabilir, başkalarında kullanılamaz.

Törensel söylevde vurgu bir olayın ne kadar soylu ve yararlı olduğundadır, çünkü burada olayların doğruluğu konusunda fikir birliği vardır. Bir olayın inandırıcı bulunmaması ya da başka birine atfedilmesi durumları dışında [olayın gerçekleştiğine ilişkin] kanıtlamaya nadiren gerek duyulur.

Politik konuşmalarda hatibin önerisinin uygulanabilirliği, [35] uygulanırsa haklı, yararlı ya da [iddia edildiği kadar] önemli olacağı konularında anlaşmazlık doğabilir. Aynı zamanda karşıtımızın tartışılan konuyla ilgisiz bazı ayrıntılarda yalan söyleyip söylemediğine de bakmalıyız. Eğer söylüyorsa [1418a] bunu konuyla ilgili de yalan söyleyebileceğinin kanıtı olarak kullanabiliriz.

Politik söylevde "örnek", adli söylevde ise "örtük tasım" kullanımı daha uygundur, çünkü politik söylev gelecekle ilgilidir ve geçmişten örnekler vermeye gerek duyar, oysa bir

şeyin gerçek olup olmadığını tartışan adli söylev geçmişte olanda bir gereklilik bulunduğu için [5] kanıtlamaya gerek duyar. Örtük tasımlar arka arkaya kullanılmamalı, araya başka şeyler de eklenmelidir, yoksa birbirlerinin etkisini yok ederler. [Bir insanın dinleyebileceği] örtük tasım sayısı konusunda sınırlar vardır.

Aklı başında bir adamın konuşacağı kadar konuştun dostum.[168]

Homeros burada "kadar" kelimesiyle söylenenlerin niteliğini değil, niceliğini belirtiyor.

Her şey için örtük tasım kullanmaya çalışmamalısın. [10] Aksi takdirde akıl yürütme yoluyla kullandıkları öncüllerden daha tanınmış ve daha inandırıcı çıkarımlar elde eden bazı filozofların yanlışını tekrarlamış olursun. Duygu uyandırmak istediğinde de örtük tasım kullanmamalısın. Eş zamanlı hareketler birbirini yok ettiği, [15] engellediği ya da zayıflattığı için örtük tasım da duyguyu yok eder ya da onu boşa çıkarır. Söyleve etik bir nitelik kazandırmak istediğin zaman da örtük tasım kullanma, çünkü kanıtlamanın ne etiği ne de tercihi vardır. Hem anlatıda hem kanıtlamada özdeyişler kullan, çünkü bunların etik niteliği vardır: "Kimseye güvenilmemesi gerektiğini bildiğim hâlde [bunu ona] verdim." Aynı zamanda söyleve duygu katarlar: [20] "Haksızlığa uğradığım hâlde pişman değilim, kazanç onun, adalet benim tarafımda."

Doğal olarak politik söylev adli söylevden daha zordur, çünkü biri geleceğe, diğeri ise Giritli Epimenides'in[169] dediği

168 Homeros, *Odysseia*, iv 204.

169 Knossoslu Epimenides bilge, doktor ve kâhin olarak büyük ün salmıştı. Salgın hastalıklar Atina'da birçok insanın ölümüne neden olduğunda kenti arındırmak üzere Atina'ya çağrılmıştı. Atinalılar arınma töreninden sonra tanrıların hiddetinin geçtiğine ve affedildiklerine inandılar. Epimenides hizmeti için ona teklif edilen büyük serveti reddederek bir zeytin dalı istemişti.

gibi kâhinlerin bile zaten bildiği geçmişte olup bitmiş olaylara ilişkindir. (Epimenides gelecek hakkında kehanette bulunmaz, geçmişte gerçekleştikleri hâlde [25] gizli kalan olayları aydınlatırdı.) Bunun yanında adli söylevin temeli yasalardır ve bir dayanak noktası olduğu zaman bir şey daha kolay kanıtlanır. Politik söylevde kendin ya da karşıtın hakkında ya da duygular uyandırmak üzere konu dışında konuşma olanağı pek yoktur. Amaç dinleyicilerin dikkatini dağıtmak değilse, söylevler içinde bu olanağı en az tanıyan tür politik söylevdir. Dolayısıyla söyleyecek bir şey bulamıyorsan [30] Atinalı hatiplerin ve politik söylevlerinde bile suçlamalarda bulunan İsokrates'in yaptığını yap. O *Panegyrikos Söylevi*'nde[170] Lakedaimonlar, *Barış Hakkında*[171] söylevinde de Khares aleyhinde suçlamalarda bulunmuştu.

Törensel söylevde her zaman birilerini öne çıkaran İsokrates gibi araya birkaç övgü sıkıştırmalısın. [35] Gorgias konuşacak konu bulmakta hiç sıkıntı çekmediğini söylerken bunu kastediyordu. Çünkü Akhilleus'tan söz ettiği zaman önce [babası] Peleus'u, [dedesi] Aiakos'u ve Zeus'u över, ardından iyi sonuçlarını anlattığı ya da ne anlama geldiğini açıkladığı yiğitlik erdemini överdi.[172]

İleri sürülecek kanıtların varsa konuşman etik ve kanıtlayıcı, örtük tasımların yoksa sadece etik olmalı. Gerçekten de ahlaklı bir insana mükemmel bir söylev okumak yerine [1418b] kendini dürüst biri gibi göstermek daha uygun düşer. [Suçlamaları] çürütmede kullanılan örtük tasımlar kanıtlayıcı örtük tasımlardan daha popülerdir, çünkü çürütmede etkin bir akıl yürütme vardır. İki zıt yan yana getirildiğinde [aralarındaki farklar] daha kolay anlaşılır.

---

170 İsokrates, *Panegyrikos Söylevi*, 4.110-114.

171 İsokrates, *Barış Hakkında*, 8.27. Söylevin asıl adı olan Συμμαχικός (Symmakhikos)'un sözlük çevirisi *Bağlaşıklar Hakkında* olduğu hâlde çağdaş literatürde *Barış Hakkında* adıyla biliniyor.

172 Gorgias, Frag. B 17, Diels – Kranz.

[5] Karşı tarafa hitaben söylenenler ayrı bir kanıt türü değil, kanıtlamanın parçasıdır. Aleyhimizdeki iddiaları kısmen itirazla, kısmen de akıl yürütmeyle çürütürüz. Hem politik hem de adli söylevde ilk konuşmacı sensen önce kendi kanıtlarını ortaya koymalı, sonra da karşı tarafın kanıtlarına [daha öne sürülmeden] yanıt vermeli, onları peşinen parçalayıp çürütmelisin. [10] Ancak aleyhine söylenebilecek çok şey varsa, Messenia meclisinde rakiplerinin ortaya koymak üzere olduğu kanıtları daha dinlemeden çürüten Kallistratos'un yaptığı gibi, aleyhindeki kanıtları çürütmekle başla. İkinci konuşmacıysan, özellikle de karşı tarafın kanıtları dinleyiciler tarafından başarılı bulunduysa, çürüterek ve akıl yürüterek önce onları yanıtlamakla başlamalısın. Çünkü aleyhinde ağır ithamlar olan bir kişiyi ruhumuz nasıl hoş karşılamazsa, [15] karşı tarafın söylevinin başarılı olduğuna inandığında da senin söylevini hoş karşılamaz. Dolayısıyla dinleyicilerin ruhunda biraz sonra dinleyecekleri söylev için yer açmamız gerekir, bu da karşıtımızın söylevini boşa çıkarmakla sağlanır. Bunun için karşı tarafın bütün kanıtlarına, en önemlilerine, en başarılılarına ya da çürütülmesi en kolay olanlarına saldırmalısın. Senin söyleyeceklerin ancak böyle inandırıcı olur.

[20] *Önce tanrıçaların müttefiki olacağım,*
çünkü [*inanmıyorum*] *Hera'nın...*[173]

Burada şair saldırısını karşı tarafın en zayıf kanıtından başlatır.

Kanıtlar hakkında bunlar söylenebilir. Etik açıdan konuşursak, kendimiz hakkında söylendiklerinde hoşnutsuzluk ya da bıkkınlık uyandırabilecek, itirazlara neden olabilecek şeyler vardır. [25] Aynı şekilde, küfürbaz ve terbiyesiz görünmeksizin, karşı taraf hakkında söyleyemeyeceğimiz şeyler de

173 Euripides, *Troyalı Kadınlar*, 969-971.

vardır. Bu yüzden bu tür şeyler üçüncü bir kişiye söyletilmelidir. İsokrates *Philippos*[174] ile *Antidosis*'te,[175] Arkhilokhos da yergilerinde öyle yaparlar. Arkhilokhos aşağıdaki iambik şiirinde babayı kızının aleyhinde konuşturur:

Hiçbir şeye imkânsız deme ve yemin etme olmaz diye...[176]

[30] ve marangoz Kharon'a şu sözleri söyletir:

Gyges'in [serveti] umurumda değil...[177]

Sophokles de aynısını yapar. Haimon başkalarının sözlerini aktararak Antigone'yi babasına karşı savunmaya çalışır.[178]

Bazen de örtük tasımları aşağıdaki örnekte olduğu gibi özdeyişlere dönüştürebiliriz: [35] "Akıllı insanlar işleri yolunda giderken uzlaşmaya varırlar, çünkü en büyük yararı sağlamanın yolu budur." Bunu örtük tasım şeklinde şöyle ifade edebiliriz: "İnsanlar en büyük yararı sağlayacakları ve üstünlük kazanacakları zaman uzlaşmaya varacaklarsa bunu işleri yolunda giderken yapmalıdırlar."

18. Bölüm

[40] Sorgulamaya gelince, uygulanacağı en uygun an [1419a] karşı tarafın tek bir soru sorularak tutarsızlığının ortaya çıkartılabileceği bir şey söylemesinden hemen sonrasıdır. Mesela Perikles kurtarıcı tanrıça ayini hakkında Lampon'u

174 İsokrates, *Philippos*, 4-7.

175 İsokrates, *Antidosis*, 141-142.

176 Arkhilokhos, Frag. 122, West.

177 Arkhilokhos, Frag. 19, West.

178 Sophokles, *Antigone*, 688-689. "Bulunduğun konumdan zordur neler olduğunu, / nelerin konuşulduğunu ve nelere kızıldığını bilmek."

sorgularken, rakibi bu tür bilgileri [gizli cemaate kabul edilmeyenlerin] duymaması gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Perikles ona bu ayinleri bilip bilmediğini sormuştu. Lampon, "Evet," diye yanıt verince, [5] "Peki sen bu gizli cemaate dâhil değilsen ayinleri nasıl biliyorsun?" diye sormuştu.

Başka bir uygun an iki öncül önermeden birinin apaçık belli olduğu ve kendisine sorulursa karşı tarafın diğer öncül önermeyi kesinlikle kabul edeceğini anladığın andır. Bu ikinci öncülle ilgili "evet" yanıtını aldıktan sonra apaçık olan belli öncülü sormamalı, sonuç önermesini doğrudan sen söylemelisin. Mesela Meletos Sokrates'i tanrıların varlığını kabul etmemekle suçlarken, [10] onun daimonion [adını verdiği doğaüstü bir güç] hakkında söz ettiğini duyduğunu söylemişti. Bunun üzerine Sokrates ona daimonionların tanrıların çocukları ya da bir tür ilahi varlık olup olmadığını sormuştu. Meletos, "Evet," deyince de ona şöyle yanıt vermişti: "Tanrıların çocukları olduğuna inanan bir insanın tanrıların varlığına inanmaması mümkün mü?"[179]

Başka bir uygun an karşı tarafın vereceği yanıtla daha önce söyledikleriyle çelişkiye düşeceğini ya da insanların çoğunun kabul etmeyeceği şeyler söylemek zorunda kalacağını anladığın andır.

Bir dördüncüsü karşı tarafın senin soruna [15] kaçamak yanıt vermek zorunda kalacağını anladığın andır. Karşı taraf "doğru ama yanlış da olabilir", "kısmen doğru, kısmen yanlış" ya da "bir anlamda doğru, bir anlamda yanlış" diye yanıt verirse kararsız görüneceği için dinleyiciler ona kötü tezahürat yaparlar.

Başka hiçbir durumda sorgulamaya girişmemelisin, çünkü karşı taraf itiraz ederse yenilmiş gibi görünürsün. Dinleyicilerin algılama gücü sınırlı olduğu için soruların sayısını da artıramazsın. Aynı nedenle örtük tasımlarını da mümkün olduğu kadar yoğunlaştırman gerekir.

---

179 Bkz. Platon, *Sokrates'in Savunması*, 27d.

[20] Muğlak sorulara ayrıntılı açıklamalar getirerek yanıt ver ve bunu yaparken kısa konuşmana gerek yok. Seni çelişkiye düşürecek sorularda karşı taraf ikinci bir soru sormadan ya da çıkarsama yapmadan önce, yanıtının hemen başında [çelişkiye düşmeni önleyecek] açıklamaları yap, çünkü [öyle yapmazsan] işin nereye varacağı bellidir. Bunu ve böyle sorulara nasıl yanıt verileceğini [25] *Topika*'da göstermiştik.[180] Karşı taraf kendi çıkarsamasını soru olarak sorarsa, sen bu çıkarsamanın açıklamasını getirmelisin. Mesela Peisandros Sophokles'e[181] Onar Kurulu'nun[182] diğer üyeleriyle birlikte kent yönetiminin Dörtyüzler Meclisi'ne devredilmesini onaylayıp onaylamadığını sorduğunda, Sophokles bunu kabul etmişti. Ardından, "Neden! Bunun kötü bir şey olduğunu düşünmedin mi?" [30] sorusuna da "Evet!" yanıtını vermişti. Peisandros bunun üzerine, "Demek ki bu kötülüğün gerçekleşmesinde senin de payın var," deyince, Sophokles, "Evet, çünkü daha iyi bir çözüm yoktu," diye yanıt vermişti. Ephoros[183] olduğu dönem için sorgulanan Spartalı da aynısını yapmıştı. Kendisiyle birlikte görev üstlenen arkadaşlarının idam edilmesini haklı bulup bulmadığı sorulduğunda, "Evet!" yanıtını vermişti. Sorgulama şöyle devam etmişti: [35] "Peki sen de onlarla birlikte aynı kararları vermedin mi?" – "Evet!" – "O hâlde sen de idam edilmeyi hak etmiyor musun?" – "Tabii ki hayır! Onlar yaptıklarını rüşvet karşılığı yaptılar, oysa ben kendi özgür irademle öyle karar verdim." [1419b] Bu nedenle çıkarsamayı yaptıktan sonra sorularına devam etmemeli ve gerçekler bariz olarak senden yana değilse çıkarsamayı soru olarak sormamalısın.

---

180 Aristoteles, *Topika*, 8.4.

181 Burada söz edilen Sophokles tragedya yazarı değil, bir devlet adamıydı.

182 πρόβουλοι (probouloi). Onlar Meclisi Sicilya Seferi'nin hezimetle sonuçlanmasından sonra MÖ 413'te kurulmuştu. Beşyüzler Meclisi'nin yetkilerini kısıtlayarak oligarşik Dörtyüzler Meclisi'nin idareyi devralmasını kolaylaştırmıştı.

183 Sparta'da iki kralın hemen altındaki en yüksek yetkili beş yönetici. Halk Meclisi tarafından bir yıl süre için seçiliyorlardı.

Tartışmalarda yararlı olacağına inanılan alaylara gelince, Gorgias'ın doğru gözlemlediği gibi, [5] karşı tarafın ciddiyetine alayla, alayına da ciddiyetle karşılık vermeliyiz. Alayların kaç tür olduğu *Poetika*'da ele alınmıştı.[184] Bunlardan bazıları özgür vatandaşlara uygundur, bazılarıysa uygun değildir. Bunu da [hatiplerin] uygun alayları seçebilmesi için söylemiştik. İroni müstehcenlikten daha uygundur, çünkü ironik alayları kendimiz için, [10] müstehcen alayları başkalarını [eğlendirmek] için yaparız

19. Bölüm

Epilog dört bölümden oluşur. Dinleyiciyi sana karşı iyi, karşıtına karşı kötü duygular beslemeye yöneltmek, bazı olguları olduğundan önemli, bazılarını da olduğundan önemsiz göstermek, dinleyicileri duygulandırmak ve daha önce söylenenleri hatırlatmak. Doğal sıra budur. Önce bizim doğru, karşı tarafın yalan söylediğini göstermeye çalışırız, [15] sonra kendimizi övüp karşı tarafı eleştiririz ve ardından söylevin son vurgularını yaparız. İki hedeften birine yöneliriz: Mutlak anlamda ya da dinleyiciler için kendimizin iyi ve karşı tarafın kötü olduğunu göstermeye çalışırız. Bunun nasıl yapılacağını, [insanları] hangi *topos*ları kullanarak iyi ya da kötü gösterebileceğimizi daha önce açıklamıştık. Bundan sonra doğal olarak yapman gereken [20] kanıtladıklarının bazılarını olduklarından önemli, bazılarını da olduklarından önemsiz göstermendir. Çünkü bir şeyin ne kadar önemli olduğunu tartışabilmek için önce o şeyin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda anlaşmış olmamız gerekir. Aynısı bedenler için de geçerlidir, büyümeleri için önceden var olmaları şarttır. Yüceltme ve küçültme için kullanılabilecek *topos*ları daha önce anlatmıştık.

184 *Poetika*'nın günümüze kadar gelemeyen ikinci cildinden söz ediliyor.

Ardından, yani olgular ve öncmleri anlaşıldıktan sonra [25] dinleyicilerin duygularını uyarmalısın. Bu duygular acıma, infial, nefret, kıskançlık, imrenme ve kavgacılıktır. Bu amaçla kullanılacak *topos*lar daha önce belirtilmişti.

Demek ki kalan şey daha önce söylenenlerin tekrarlanmasıdır. Burada bazılarının yanlış olarak giriş bölümünde yapılmasını önerdikleri şeyi, yani dinleyicilerin iyi anlaması için [30] sık tekrarlar yapmamız uygundur. Aslında giriş bölümünde yapılması gereken tartışılacak nokta açıkça anlaşılsın diye konuyu belirlemektir. Epilogda ise söylevde kullandığımız argümanlar özetlenmelidir.

Yapmaya söz verdiğimiz şeyleri yaptığımızı söyleyerek başlamalıyız. Ardından neler söylediğimizi ve bunları neden söylediğimizi eklemeliyiz. Bu karşı tarafın söylediklerıyle karşılaştırılarak yapılmalı, [35] iki tarafın aynı konuda söyledikleri bire bir karşılaştırılmalıdır. Karşılaştırma ya "O şunları söyledi, oysa ben şu nedenle şunları söyledim," şeklinde doğrudan, ya "O şunları söyledi, [1420a] bense şöyle yanıt verdim. Ama söylemekle yetinmeyip kanıtlasaydı daha iyi olurdu," şeklinde ironiyle ya da "Kanıtlamadığım bir şey kaldı mı?" ve "O neyi kanıtladı ki?" şeklinde sorular sorarak yapılabilir. Özetlemeyi ya karşılaştırma yaparak ya da argümanları söylevde kullandığımız doğal sırayla sıralayarak yapabiliriz. Önce kendi argümanlarımızı, sonra da istersek karşı tarafın argümanlarını sıralarız.

Söylevin sonunda epiloğun söylevin devamı değil, sonu olduğunu belirtmek üzere bağlantısız bir biçem kullanmalıyız: "Söyleyeceklerimi söyledim, beni dinlediniz, olayları biliyorsunuz, karar verebilirsiniz."[185]

185 Lysias, *Eratosthenes'e Karşı* söylevinin sonu.

Aristoteles (MÖ 384-323): Antik Yunan'ın en önemli ve çok yönlü filozoflarından biridir. Platon'un öğrencisi, Büyük İskender'in öğretmeni, Lykeion Okulu'nun kurucusudur. Ortaçağ'da Musevi, Hristiyan ve Müslüman düşünürleri etkilemiş, etkisi Rönesans, Reform ve Aydınlanma dönemine kadar yayılmıştır. Biyoloji, fizik, kimya, psikoloji, etik, mantık, metafizik, retorik, şiir sanatı, bilim felsefesi ve siyaset kuramı hakkında günümüze ulaşan metinleri bu alanlarda kurucu metinlerden sayılmaktadır. Antik Yunan'da eğitim sosyal ve siyasal hayatta çok önemli olan güzel konuşmayı da kapsadığından, Aristoteles de Lykeion'da retorik üzerine dersler vermiş, notlar ve kitaplar yazmıştır. Bu konuda günümüze ulaşan en önemli eseri Retorik *adıyla bilinen çalışmasıdır. Güzel konuşmanın bir sanat olduğunu belirten Aristoteles, bu eserinde retoriğin tanımını verir, türlerini ve öğelerini belirtir, uzun açıklamalar ve örneklerle başarılı bir söylevin nasıl hazırlanacağını anlatır.*

Ari Çokona (1957): İstanbul'un Fener semtinde doğdu. İTÜ'den kimya yüksek mühendisi olarak mezun olduktan sonra bir süre boya sanayiinde çalıştı. Halen özel bir lisede kimya öğretmenidir. Antik ve çağdaş Yunancadan Türkçeye edebiyat, tarih ve felsefe çevirileri yapmaktadır. Platon, Aristoteles, Euripides, Sophokles, Ksenophon, Rodoslu Apollonios ve Kritovulos'tan yaptığı pek çok çeviri Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde yayımlanan Ari Çokona'nın İstanbul ve Anadolu Rumlarının tarih, kültür ve edebiyatına ilişkin telif eserleri, Türkiye ve Yunanistan'da çeşitli edebiyat dergilerinde yayımlanmış makale, şiir ve öyküleri vardır.

9 786257 999144

15 TL